

**2021–2030 METŲ PLĖTROS PROGRAMOS VALDYTOJOS APLINKOS MINISTERIJOS APLINKOS APSAUGOS IR KLIMATO
KAITOS VALDYMO PLĖTROS PROGRAMOS
PAGRINDIMAS**

PLĖTROS PROGRAMOS PASKIRTIS

Nacionalinio pažangos plano (toliau – NPP) uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.4. Didinti gyvenamųjų ir viešųjų pastatų energijos vartojimo efektyvumą ir energijos iš atsinaujinančių išteklių juose naudojimą

1 problema. Neefektyviai ir neracionaliai naudojama energija ir energetiniai ištekliai pastatų sektoriuje:

Lietuvoje, kaip ir kitose Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybėse narėse, pastatai suvartoja apie 40 proc. pirminės energijos ir yra vienas iš didžiausių šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimo į atmosferą ir aplinkos taršos šaltinių.

Remiantis Lietuvos ilgalaikę pastatų renovacijos strategija¹, pastatai Lietuvoje suvartoja apie 41 TWh pirminės energijos per metus, apie 26,5 TWh sudaro pirminė energija pagaminta iš iškastinio kuro, tai lemia 5,3 Mt šiltnamio efektą sukeliančių dujų (CO₂) emisiją per metus.

Nevertinant energijos iš centralizuotų šilumos energijos teikimo sistemų, apie 26 proc. (apie 10,6 TWh) pirminės energijos pastatuose pagaminama naudojant kietąjį biokurą. Daugiausia tokios energijos (apie 68 proc. arba apie 7,2 TWh) pagaminama individualiuose (vieno ar dviejų butų) namuose (šios paskirties pastatų Lietuvoje yra daugiausia: apie 530 tūkst., jie sudaro apie 70 mln. kvadratinį metrų plotą). Apie 19 proc. sunaudojama negyvenamosios paskirties pastatuose, apie 13 proc. – daugiabučiuose namuose. Ši kuro rūšis, ypač kai deginama neefektyviai veikiančiuose šildymo įrenginiuose, yra taršos kietosiomis dalelėmis, sunkiaisiais metalais (kadmiu, švinu, gyvsidabriu), patvariaisiais organiniais teršalais (toliau – POT) (benzo(a)pirenas, dioksinai/furanai ir kt.) šaltinis ir pagrindinis aplinkos veiksnys, darantis daugiausiai žalos gyventojų sveikatai. Šildymo sezono laikotarpiu oro užterštumas šiais teršalais kai kurių miestų aplinkos ore viršija nustatytą normą. Iš individualių pastatų šildymui naudojamų kurą deginančių įrenginių 2019 m. išmesta virš 40 proc. bendro Lietuvos mastu į aplinkos orą išmesto kietųjų dalelių KD_{2,5} kiekio ir vos ne visas Lietuvoje išmestas sunkiųjų metalų ir POT kiekis. Nuo 2015 m. pastatų sektoriuje išmetamas kietųjų dalelių kiekis nesumažėjo, taip pat negerėjo miestų oro kokybė kietųjų dalelių koncentracijos atžvilgiu. Kietųjų dalelių koncentracija Lietuvos miestuose viršija Pasaulio sveikatos organizacijos (toliau – PSO) rekomenduojamus kietųjų dalelių KD_{2,5} lygius. PSO skaičiavimais, dėl kietųjų dalelių KD_{2,5} Lietuvoje per metus anksčiau laiko miršta 2600 gyventojų, o patiriama tiesioginė ir netiesioginė ekonominė žala (dėl sergamumo, padidėjusio nedarbingumo, potencialaus bendrojo vidaus produkto (toliau – BVP) praradimo) – ne mažesnė kaip 1 mlrd. eurų.

Didelės energijos sąnaudos pastatuose taip pat lemia dideles pastatų išlaikymo išlaidas, dėl kurių kompensavimo ne maža dalis namų ūkių kreipiasi pagalbos į valstybę ar savivaldybes. Energetiškai neefektyvūs pastatai sąlygoja aukštą energetinio skurdo (energijos nepritekliaus) rodiklį, kuris Lietuvoje sudaro apie 26,7 proc. ir yra beveik 3 kartus didesnis nei ES šalių vidurkis.

Be to, neefektyviai naudojami energetiniai resursai lemia didelę priklausomybę nuo energijos išteklių importo ir importuojamų energijos išteklių kainų

¹ Lietuvos ilgalaikę renovacijos strategija, kuriai pritarė Lietuvos Respublikos 2021 m. kovo 31 d. protokoliniu sprendimu Nr. 18.

šuočių.

Energinį efektyvumą didinančių priemonių įgyvendinimas prastos būklės pastatuose sudaro sąlygas reikšmingai padidinti pastatų energinį efektyvumą ir sumažinti juose suvartojamos energijos kiekį, o atsinaujinančios energijos įrenginių diegimas mažina priklausomybę nuo iškastinio kuro, prisideda prie aplinkos ir oro kokybės gerinimo. Tai patvirtina sėkmingai vykdomos Daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) programos įgyvendinimo stebėsenos rezultatai, pagal kuriuos, įgyvendinus kompleksinius energinio efektyvumo didinimo projektus, pastatų energinis naudingumas didėja iki C ir aukštesnės (B, A) energinio naudingumo klasės, o skaičiuojamos šilumos energijos suvartojimas sumažėja nuo 40 iki 70 proc. Taip pat kitos, Klimato kaitos programos ir (ar) ES fondų lėšomis finansuojamos priemonės, kuriomis siekiama ir skatinama didinti tiek gyvenamųjų, tiek negyvenamųjų pastatų energinį naudingumą, diegti atsinaujinančios energijos įrenginius, tuo pačiu prisidedant prie klimato kaitos švelninimo tikslų ir sprendžiant aplinkos taršos ir oro kokybės problemas gyvenamosiose vietovėse. Visgi, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad pastatai ir jų nepriklausomybė nuo iškastinio kuro tiesiogiai priklauso nuo energetikos sektoriaus. Todėl siekiant bendrą energinio efektyvumo didinimo ir išmetamų ŠESD ir oro teršalų mažinimo tikslų, turi būti siekiama energetikos sektoriaus transformacijos ir prisitaikymo tikslų.

Visgi, esamos pastatų atnaujinimo priemonės ir jų įgyvendinimo apimtys, kurios iš esmės panašios visose ES valstybėse narėse, yra nepakankamos. Atsižvelgiant į tai, įgyvendinant 2018 m. gegužės 30 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą (ES) 2018/844, kuria iš dalies keičiama Direktyva [2010/31/ES](#) dėl pastatų energinio naudingumo (toliau – Direktyva 2018/844) ir 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą [2012/27/ES](#) dėl energijos vartojimo efektyvumo, kuria iš dalies keičiamos direktyvos [2009/125/EB](#) ir [2010/30/ES](#) bei kuria panaikinamos direktyvos [2004/8/EB](#) ir [2006/32/EB](#) Direktyva [2012/27/ES](#) dėl energijos vartojimo efektyvumo, Lietuva, kaip ir kitos ES valstybės narės, įsipareigojo nustatyti ilgalaikę renovacijos strategiją, kuria būtų remiama nacionalinio viešosios paskirties ir privačių gyvenamųjų ir negyvenamųjų pastatų ūkio renovacija, užtikrinant, kad pastatų ūkyje energija būtų vartojama ypač efektyviai ir kad jis iki 2050 m. taptų nepriklausomas nuo iškastinio kuro, sudarant palankesnes sąlygas ekonomiškai efektyviam esamų pastatų pertvarkymui į beveik nulinės energijos pastatus. Taip pat paminėtinos ir Europos Komisijos renovacijos bangos ir žaliojo kurso iniciatyvos, kuriomis pastatų renovacija priskiriama vienam iš prioritetų, siekiant dvigubai padidinti pastatų renovacijos apimtį ir mažinti iškastinio kuro juose panaudojimą.

Žemas pastatų energinis naudingumas ir ilgalaikėje perspektyvoje prastėjanti pastatų būklė gali sukelti neigiamas pasekmes: neskatina energetinės nepriklausomybės, nes pastatuose naudojama elektros ir šilumos energija priklauso importuojamos energijos ar kuro; sąlygoja neefektyvų viešųjų finansinių išteklių naudojimą energetikos sektoriui modernizuoti, taip pat kompensacijoms už neefektyviai naudojamą energiją mokėti; sąlygoja neefektyvų pastatų išlaikymą; nemažina energetinio skurdo rodiklių. Be to, atsižvelgiant į Direktyvos 2018/844 keliamus tikslus, 2050 m. didžioji dalis pastatų bus senesni nei 60 metų, o jų būklė reikalaus dar didesnių investicijų. To nepadarius pastatai gali tapti avarinės būklės, o gyventojų aprūpinimas tinkamu gyventi būstu gali tapti nepakeliamu finansine našta valstybei.

Be to, Europos Komisijos rekomendacijose Lietuvai dėl 2020 m. Lietuvos nacionalinės reformų darbotvarkės² nurodoma, kad „siekiant paremti ekonomikos atsigavimą, bus svarbu paankstinti brandžių viešųjų investicinių projektų įgyvendinimą ir skatinti privačias investicijas, be kita ko, imantis atitinkamų reformų. Kiek tai susiję su žaliąja pertvarka, visas Lietuvoje išmetamas šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekis nuo 2010 m. beveik nepakito. Lietuvos išteklių našumo rodiklis yra vienas mažiausių ES, o žiedinio (pakartotinio) medžiagų naudojimo lygis yra gerokai žemesnis už ES

² Europos Komisija, Tarybos rekomendacija dėl 2020 m. Lietuvos nacionalinės reformų darbotvarkės su Tarybos nuomone dėl 2020 m. Lietuvos stabilumo programos. 2020 05 20 COM(2020) 515 final: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2020-european-semester-csr-comm-recommendation-lithuania_lt.pdf.

vidurkį. Pagal Lietuvos nacionalinį energetikos ir klimato srities veiksmų planą sumažinti ekonomikos priklausomybę nuo iškastinio kuro labai padėtų pastatų energinio naudingumo didinimas pasinaudojant energijos vartojimo efektyvumo ir atsinaujinančiųjų išteklių energijos sprendimais, šildymo sistemų modernizavimas ir didesnio transporto sektoriaus darnumo užtikrinimas. Tikslinės viešosios ir privačiosios investicijos, kuriomis siekiama spręsti šias problemas, ir kitos investicijos, darančios didelį poveikį aplinkai ir sveikatai, gali skatinti ekonomikos augimą ir atsparumą, padėti užtikrinti tvarų atsigavimą po krizės. Jau suplanuotos investicijos, pvz., pastatų renovacijos ir atsinaujinančiųjų išteklių energijos srityse, leidžia greitai nustatyti projektus, kurių įgyvendinimas galėtų būti paankstintas ir kurie prisidėtų prie ekonomikos atsigavimo“.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Energetiškai neefektyvūs pastatai.

Remiantis Lietuvos ilgalaikės pastatų renovacijos strategijos (Nekilnojamo turto registro) duomenimis, Lietuvoje 2019 m. gruodžio 31 d. buvo registruota 661 tūkst. pastatų (201,7 mln. m²), kuriems taikomi statybų techninio reglamento reikalavimai, susiję su energiniu naudingumu. Didžioji dalis (63 proc.) šios energijos suvartojama gyvenamosios paskirties (34 proc. – individualūs gyvenamieji namai, 29 proc. – daugiabučiai) pastatuose. 75 proc. pastatų fondo ploto pastatyta iki 1992 m., kuomet pastatams nebuvo keliami energinio naudingumo reikalavimai, šie pastatai neatitinka šiuolaikinių standartų ir reikalavimų, jie priskiriami žemesnei nei C energinio naudingumo klasei, ir ši pastatų fondo dalis suvartoja 4/5 (78 proc.) visos pastatų fondo pirminės energijos. Žemą pastatų energinį naudingumą lemia:

1.1. netinkama pastatų savininkų (energijos vartotojų) elgsena nes:

-trūksta informacijos apie pastatų būklę ir galimybe pasinaudoti priemonėmis: tik 17 proc. pastatų turi pastato energinio naudingumo sertifikatą. Žemas pastatų energinio naudingumo sertifikavimo lygmuo lemia informacijos apie pastatų energinį naudingumą ir energijos vartojimą trūkumą, nesudaro sąlygų pagrįstiems ir efektyviems pastatų ir (ar) jų šildymo sistemų atnaujinimo (modernizavimo) sprendimams priimti. Tai taip pat sąlygoja žemą pastatų savininkų (energijos vartotojų) informuotumą apie pastatų būklę ir poreikį ją gerinti įgyvendinant energinį efektyvumą didinančias priemones (labiausiai paplitusi ir remiantis visuomenės apklausos rezultatais geriausiai žinoma yra daugiabučių namų renovacija (programą žino 94 proc. apklaustųjų, ją palankiai vertina 69 proc. apklaustųjų, esant tinkamoms aplinkybėms programoje dalyvauti norėtų 79 proc. renovuotinių namų gyventojų), taip pat kasmet didelio susidomėjimo sulaukia Klimato kaitos programos lėšomis finansuojamas individualių namų atnaujinimas, tačiau kitos negyvenamosios paskirties pastatų renovacija vyksta vangiai ir neišnaudoja kasmet skiriamo finansavimo). Pastatų ir jų inžinerinių sistemų būklei, energinio efektyvumo didinimui įtakos taip pat turi pastatų savininkų (energijos vartotojų) elgsena – nepakankama, o kartais ir nepatenkinama pastatų ir (ar) kurą naudojančių šildymo sistemų ir susijusių komponentų priežiūra, prastos kokybės kuro, statybinių ar buitinių atliekų deginimas, lemia didesnes energijos sąnaudas, didina aplinkos oro taršą, gaisrų riziką. Pastatų savininkams trūksta informacijos apie iškastinio ar kito kietojo kuro deginimo poveikį klimatui, aplinkai ir sveikatai, galimybes ir naudą modernizuojant pastatus ar keičiant neefektyvius šildymo įrenginius pažangiomis technologijomis;

- ribotos pastatų savininkų (energijos vartotojų) finansinės galimybės ir gebėjimai: pastatų energinio efektyvumo didinimas, šildymo įrenginių būklės gerinimas tiesiogiai priklauso nuo pastatų savininkų (energijos vartotojų) finansinės padėties ir galimybių. Ribotos finansinės galimybės lemia energetinį skurdą, aplinkos atžvilgiu neigiamą pastatų savininkų (energijos vartotojų) elgseną. Regionuose trūksta specialistų, teikiančių konsultacijas, metodinę ekspertų pagalbą energetinio efektyvumo klausimais.

1.2. valstybės politikos nenuoseklumas:

- mokesčių lengvatos: pridėtinės vertės mokesčio, akcizų ar kitų mokesčių lengvatų taikymas šilumos energijai ar kurui (ypatingai iškastiniam kurui)

neskatina pastatų savininkų (energijos vartotojų), kurie apsirūpinimą šilumos energija vertina pagal šilumos energijos kainą, investuoti į pastatų energinio efektyvumo didinimą. Tokios lengvatos prieštarauja nacionaliniams energetinės nepriklausomybės ir energijos vartojimo efektyvumo tikslams, nedera su valstybės investicijomis į energetikos sektorių, pastatų energinio efektyvumo didinimo skatinimu, teikiant finansinę valstybės paramą tokių projektų įgyvendinimui;

- *teisinis reguliavimas*: teisės aktais nereglamentuoti ribojimai naudoti iškastinį kurą, o urbanizuotose teritorijose ir kietąjį biokurą, nesukurtas veiksmingas individualių pastatų šildymo įrenginių priežiūros ir kontrolės mechanizmas (pvz., nenustatytas reikalavimas šildymo įrenginių ir dūmtakių būklę periodiškai vertinti kompetentingiems specialistams, nepakankama atsakomybė už įrenginių nepriežiūrą), nėra minimalių energinio naudingumo reikalavimų esamiems pastatams, teisiniai reikalavimai nesudaro sąlygų statybos technologinei pažangai, statinio informacinio modeliavimo (BIM), skaitmeninių metodų taikymui ir „žalios“ renovacijos techniniams sprendimams atsirasti;

- *stebėseną*: neįdiegta patikima stebėsenos sistema (nėra individualių pastatų šildymo įrenginių apskaitos sistemos, nėra centralizuotos informacijos apie energijos suvartojimą visuose pastatuose, pastatų renovaciją apimtis, energijos sutaupymus, ŠESD ir oro teršalų išmetimų sumažinimus, investicijų naudos įvertinimą).

2. Neišnaudotas centralizuotas šilumos gamybos ir tiekimo potencialas *(priežastis iš dalies sprendžiama Lietuvos Respublikos energetikos ministerijos (toliau – EM) įgyvendinant 2021–2030 metų nacionalinės energetikos plėtros programą ir AM įgyvendinant šio uždavinio priemonę „02-001-06-04-02 (PP) Didinti klimato kaitos politikos veiksmingumą“).*

Centralizuotas šilumos gamybos ir tiekimo būdas laikytinas aplinkai palankiausiu oro taršos valdymo, o vertinant tai, kad 2030 m. 90 proc. šilumos energijos bus gaminama iš atsinaujinančių energetinių išteklių, ir klimato kaitos švelninimo požiūriu. Centralizuotai tiekiamą šilumą aptarnaujami pastatai neprisideda prie vietinės oro taršos. Juose naudojamą šilumą gaminant pramoniniuose kurą deginančiuose įrenginiuose taikomos pažangios išmetamųjų dujų valymo technologijos ir užtikrinamas griežtų ribinių verčių laikymasis. Lietuva pasižymi pakankamai gerai išplėtotu centralizuoto šilumos tiekimo (toliau – CŠT) infrastruktūra, tačiau nemaža dalis energijos vartotojų (pastatų savininkų) dėl nenuoseklaus teisinio reguliavimo, politinės valios stokos, nevaldomos miestų driekos, net ir centrinio šilumos tiekimo teritorijose, šilumos energiją gamina individualiai, naudodami iškastinį ar kitą vietinei oro kokybei neigiamą poveikį darantį kurą (Lietuvos ilgalaikėje pastatų renovacijos strategijoje nurodyta, kad tik 26 proc. viso pastatų fondo ploto (apie 53 mln. kv. m.) šilumos energija aprūpinami iš CŠT sistemų (dominuoja daugiabučiai namai, kurių 74 proc. daugiabučių namų ploto prijungta prie CŠT, tai sudaro apie 60 proc. visų prie CŠT prijungtų pastatų ploto dalį; individualūs namai, šilumos energiją gaunantys iš CŠT sudaro apie 2 proc. arba 17 proc. visų prie CŠT prijungtų pastatų ploto dalį).

3. Nepakankami pastatų renovacijos tempai.

Absoliuti pastatų fondo dalis (apie 98 proc.) yra privati fizinių ir juridinių asmenų nuosavybė, ir tik 2 proc. – viešosios (valstybės ar savivaldybių) nuosavybės pastatai, kurių renovaciją ir jos apimtį valstybė gali planuoti. Tai reiškia, kad valstybė turi motyvuoti ir skatinti privačius fizinius ir juridinius asmenis įgyvendinti pastatų ir juose naudojamų šilumos gamybos įrenginių energinį efektyvumą didinančius projektus.

Siekdama nacionalinių energetinės nepriklausomybės ir klimato kaitos švelninimo tikslų, valstybė skatina pastatų renovaciją, tam naudodama valstybės biudžeto, ES fondų ir kitas teisėtai gautas lėšas, sudarydama sąlygas šiam tikslui pritraukti privačias investicijas. Nepaisant pastangų, įdiegtų priemonių ir instrumentų, pastatų renovacijos apimtys nepakankamos (iki 2020 m. šalyje renovuota apie 3200 daugiabučių namų, kurie kasmet (vidutiniškai apie 300 daugiabučių per metus) sutaupo apie 1000 GWh per metus. Šios daugiabučių namų renovacijos apimtys per mažos Europos renovacijos bangos ir Vyriausybės programos tikslams pasiekti, tačiau trūksta susistemintos informacijos apie kitos paskirties pastatų renovacijos rezultatus, o pasiekti

rezultatai nedaro esminio energijos vartojimo efektyvumo poveikio gyvenamosios vietovės atžvilgiu:

Renovacijos sistema:

-Kompleksinio požiūrio ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka: segmentuotas (sektorinis) požiūris į energinį efektyvumą didinančias priemones pastatuose; trūksta teisinio reguliavimo, apibrėžiančio kompleksinio planavimo metodiką, apimančią tiek energinio efektyvumo priemones pastatuose, tiek energetikos sektoriuje, sprendžiant susisiekimo, judumo problemas, gyvenamosios aplinkos sutvarkymą ir pritaikymą visų (pvz., aplinkos pritaikymas neįgaliesiems) poreikiams, siekiant maksimizuoti visas renovacijos naudas ir įgyvendinti kompleksinius kvartalų atnaujinimo projektus, tam panaudojant skirtingus finansinius šaltinius.

-Nepakankamas savivaldos įsitraukimas: nepaisant to, kad iš esmės visos energinio efektyvumo priemonės įgyvendinamos savivaldybėse ir konkrečiose gyvenamosiose teritorijose, savivaldos, kuri yra arčiausiai gyventojų ir atstovauja jų interesus vietos lygmeniu, kaip energinio efektyvumo proceso koordinatoriaus vaidmuo teisės aktais neregamentuotas. To pasekoje, vykdoma chaotiška miestų drieka, nesudaromos sąlygos kurti darnią gyvenamąją aplinką, kompleksškai spręsti su gyvenimo mieste kokybe susijusias problemas.

-Trūksta koordinavimo: pastatų renovacijos ir su jais susijusios infrastruktūros ir gyvenamosios aplinkos atnaujinimo paramos priemonės yra planuojamos ir administruojamos skirtingų institucijų (AM, Energetikos ministerija, Švietimo mokslo ir sporto ministerija, Vidaus reikalų ministerija, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Susisiekimo ministerija), skiriasi priemonių finansavimo šaltiniai (fondai). Atitinkamai, skiriasi priemonių atrankos ir finansavimo sąlygos, įgyvendinimo laikotarpiai, kas apsunkina tokių priemonių kompleksinio taikymo galimybes (neišnaudojamos maksimizuotos renovacijos naudos, nesudaromos sąlygos tvariam gyvenamųjų teritorijų vystymuisi, ilgai trunkantys atskirų priemonių planavimo ir įgyvendinimo terminai, nepakankamai efektyviai panaudojamos lėšos), nėra vieningos planavimo ir stebėsenos sistemos, neužtikrinama efektyvi komunikacija ir techninė pagalba

Pastatų savininkai:

-Riboti finansiniai ištekliai: investicijos yra vienas iš pagrindinių veiksnių, lemiančių pastatų renovacijos apimtį ir tempus. Ribotos pastatų savininkų finansinės galimybės arba jų gebėjimas skolintis gali tapti atsisakymo vykdyti pastatų energinio efektyvumo didinimo projektus priežastimi, todėl itin svarbu užtikrinti privačių investicijų pritraukimą pastatų renovacijos projektams finansuoti, tam naudojant valstybės finansines ir (ar) garantines priemones, tokiu būdu užtikrinant investicijų prieinamumą. Be to, atsižvelgiant į ilgą investicijų atsipirkimo laikotarpį, pastatų renovacijos skatinimo tikslais būtina užtikrinti valstybės finansinės paramos teikimą energinį efektyvumą didinančius projektus įgyvendinusiems pastatų savininkams, ypatingą dėmesį skiriant nepasiturintiems gyventojams. Siekiant didinti pastatų renovacijos apimtį, viešųjų finansų išteklių poreikis ilgalaikėje perspektyvoje bus reikšmingai didesnis nei planuojama.

Renovacijos procesas:

-Lėtas ir nenašus pastatų atnaujinimo procesas: statybos rinkoje iš esmės vyrauja du pastatų fasadų šiltinimo tipai – vėdinamas fasadas ir tinkuojamas fasadas. Šie fasadų šiltinimo tipai yra santykinai brangūs, ilgai trunka, reikalauja statybos sektoriaus finansinio pajėgumo ir žmoniškųjų išteklių, priklauso nuo sezoniškumo ir oro sąlygų, be to, šiems sprendimams įgyvendinti naudojami statybos produktai, kurių gamybos ir utilizavimo procesuose išskiriamas nemažas išmetamų ŠESD kiekis. Nepakankamai reglamentuoti energinio naudingumo reikalavimai esamiems (potencialiai renovuotiems) pastatams. Pastatų renovacijos našumas taip pat priklauso nuo statybos sektoriaus pajėgumų ir motyvacijos: nestabilus finansavimas ir padrikas planavimas neskatina daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) procese dalyvauti didesnių įmonių (remiantis VŠĮ CPO LT duomenimis, sudarytuose elektroninių pirkimų kataloguose dalyvauja apie 40 projektavimo ir apie 200 statybos rangovinių organizacijų – smulkių ir vidutinių

įmonių) ar savo veiklos modelį vystyti mažesnėms įmonėms. Riboti mažesnių statybos įmonių pajėgumai, darbo jėgos trūkumas (ypač Covid-19 pandemijos metu) lemia ilgesnius projektų vykdymo terminus (dauguma vykdomų projektų vykdomi ilgiau nei suplanuotas 24 mėn. projekto įgyvendinimo terminas).

2 problema. Išmetamas didelis šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekis.

Kaip nurodoma Nacionalinėje klimato kaitos valdymo darbotvarkėje³, klimato krizė, kelianti egzistencinę grėsmę natūralioms ekosistemoms ir žmonijai, didinanti rizikos veiksnius nacionaliniam saugumui ir visuomenės stabilumui, tebėra svarbiausias mūsų laikų iššūkis. Pastarieji penkeri metai buvo šilčiausi per visą meteorologinių stebėjimų istoriją. 2020 m. vidutinė pasaulio oro temperatūra buvo 1,2 °C aukštesnė už ikipramoninio laikotarpio lygį. 2020-ieji Lietuvoje buvo šilčiausi per visą meteorologinių stebėjimų istoriją. Naujausiose Tarpyvyriausybės klimato kaitos komisijos (angl. *IPCC*; toliau – TKKK) parengtose klimato kaitos⁴ ir 1,5 °C visuotinio atšilimo⁵, taip pat žemėnaudos⁶, vandenynų ir kriosferos⁷ būklės ataskaitose pabrėžiama, kad nesustabdžius klimato kaitos jos padariniai bus pražūtingi. Dėl dažnesnių ekstremalių su klimatu susijusių reiškinių didėja ekonominiai nuostoliai. ES šie nuostoliai jau vidutiniškai viršija 12 mlrd. eurų per metus. Pasaulio temperatūrai pakilus 3 °C, palyginti su ikipramoninio laikotarpio lygiu, dabartinė ES ekonomika kasmet patirtų ne mažiau kaip 170 mlrd. eurų nuostolių (atitinkančių 1,36 proc. ES BVP)⁸.

Remiantis naujausia mokslinė informacija, žmogaus veikla yra lemiamas veiksnys visuotiniam klimato atšilimui. Dėl žmogaus ūkinės veiklos išmetamų šiltnamio efektą sukeliančių dujų⁹ (toliau – ŠESD) koncentracijos didėjimas stiprina natūralų šiltnamio efektą, lemia vidutinės pasaulio oro temperatūros kilimą¹⁰. Paryžiaus susitarime nustatytas ilgalaikis tikslas – užtikrinti, kad pasaulio oro temperatūros didėjimas būtų gerokai mažesnis už 2 °C, palyginti su ikipramoninio laikotarpio lygiu, dedant pastangas, kad šis didėjimas neviršytų 1,5 °C¹¹, 2018 m. spalio mėn. paskelbtoje TKKK specialiojoje ataskaitoje dėl 1,5 °C pasaulinio atšilimo nurodyta: kad temperatūra nepakiltų daugiau kaip 1,5 °C, iki 2030 m. pasaulinis metinis į atmosferą išmetamo anglies dioksido kiekis turi būti sumažintas perpus, o iki 2050 m. užtikrintas poveikio klimatui neutralumas.

Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nustatytas nacionalinis klimato kaitos švelninimo tikslas iki 2030 m. – sumažinti 30 proc. išmetamų ŠESD kiekį, palyginti su 2005 m., įskaitant – ŽNŽNKM sektoriaus absorbavimą. Šio tikslo numatyta siekti taip:

- ES apyvartinių taršos leidimų prekybos sistemoje (toliau – ATLPS) dalyvaujančiuose sektoriuose (energijos gamybos ir tiekimo sektoriai, pramonės procesai) – sumažinti ne mažiau kaip 50 proc., palyginti su 2005 m.;

³ Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. birželio 30 d. nutarimu Nr. XIV-490 „Dėl Nacionalinės klimato kaitos valdymo darbotvarkės patvirtinimo“.

⁴ TKKK 5-oji vertinimo ataskaita, 2014 m.

⁵ TKKK specialioji ataskaita dėl visuotinio atšilimo 1,5 °C, palyginti su ikipramoninio laikotarpio lygiu, 2018 m.

⁶ TKKK specialioji ataskaita dėl klimato kaitos ir žemėnaudos, 2019 m.

⁷ TKKK specialioji ataskaita dėl vandenynų ir kriosferos keičiantis klimatui, 2019 m.

⁸ 2021 m. vasario 25 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Klimato kaitai atsparios Europos kūrimas. Naujoji ES prisitaikymo prie klimato kaitos strategija.

⁹ Tarpyvyriausybės platformos dėl biologinės įvairovės ir ekosisteminių paslaugų (angl. *IPBES*). Pasaulinis biologinės įvairovės ir ekosisteminių paslaugų vertinimas, 2019 m.

¹⁰ 2020 m. rugsėjo 17 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Platesnis Europos 2030 m. klimato srities užmojis. Investavimas į neutralaus poveikio klimatui ateitį žmonių labui, COM (2020) 562 galutinis (toliau – Komisijos komunikatas „Platesnis Europos 2030 m. klimato srities užmojis“).

¹¹ 2018 m. lapkričio 28 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui, Regionų komitetui ir Europos investicijų bankui. Švari mūsų visų planeta. Strateginė klestinčios, modernios ir konkurencingos neutralizuoto poveikio klimatui Europos ekonomikos ateities vizija, COM (2018) 773 galutinis.

- ES ATLPS nedalyvaujančiuose sektoriuose (transporto, pramonės, žemės ūkio, atliekų, mažosios energetikos sektoriai) – sumažinti ne mažiau kaip 25 proc., palyginti su 2005 m., įskaitant ŽNŽNKM sektoriaus absorbavimą, ir neviršyti nustatytų metinių ŠESD kvotų.

ES ATLPS nedalyvaujančiuose sektoriuose neužtikrinus įtvirtintų metinių išmetamų ŠESD kiekio mažinimo limitų (t CO₂ ekv.) 2021–2030 m. laikotarpiu neviršijimo vidinėmis pastangomis, Lietuva privalėtų trūkstamą išmetamų ŠESD kiekio mažinimo kvotą pirkti iš kitų valstybių ir tai keltų pavojų valstybės biudžetui.

Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nustatytų tikslų ir uždavinių 2021–2030 m. siekiama įgyvendinant Nacionalinį pažangos planą ir Nacionalinės klimato kaitos darbotvarkės planą – Nacionalinio energetikos ir klimato srities veiksmų planą 2021–2030 m. (toliau – NEKS), kurio veiksmai integruojami į nacionalines plėtros programas pagal atitinkamą valstybės veiklos sritį.

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (toliau – EBPO) 2021 m. atliktu Lietuvos aplinkosauginio veiksmingumo vertinimu¹² (toliau EBPO vertinimas), tam, kad Lietuva padarytų pažangą išmetamo ŠESD neutralumui pasiekti, reikės papildomų priemonių. Lietuva dalyvauja ES apyvartinių taršos leidimų prekybos sistemoje, skirtoje didiesiems teršėjams (elektrinėms, naftos perdirbimo įmonėms, didelėms gamykloms ir kt.). Lietuvos ATPL sistemos dalyvių išmetamų ŠESD kiekis sudaro tik trečdalį Lietuvos bendro išmetamų ŠESD kiekio. Lietuva pasiekė ATPLS nedalyvaujantiems sektoriams nustatytą išmetamų ŠESD kiekio ribojimo tikslą 2020 metams (išmetimai neturi viršyti 15 proc. 2005 m. lygio), tačiau per šį dešimtmetį Lietuva pirmą kartą turės pradėti išmetamų ŠESD kiekio išmetimų mažinimą ATPLS nedalyvaujančiuose sektoriuose tam, kad pasiektų privalomą ES išmetamų ŠESD kiekio mažinimo tikslą 2030 metams (-9 proc. palyginti su 2005 m. lygiu, kuris 2021 m. peržiūrimas padidinus ES tikslus iki 2030 m. sumažinti ŠESD ne mažiau 55 proc.) ir dar ambicingesnę nacionalinę tikslą – -25 proc. Vis dėlto, esama politika nepakankama pasiekti 2030 m. ir vėlesnius tikslus. Reikalingos papildomos priemonės, įskaitant finansuojamas ES 2021–2027 m. biudžeto ir Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo fondo (angl. – RRF) lėšomis.

Nacionalinės išmetamų ŠESD apskaitos 2021 m. ataskaitos duomenimis, 2019 m. Lietuvoje į atmosferą išmesta 20,4 mln. t CO₂ ekv, t. y. apie 1,1 proc. daugiau išmetamų ŠESD kiekio nei 2018 m. 2019 m. Lietuvoje absorbuota 5,4 mln. t CO₂, daugiausiai – miškų ir daugiamečių pievų dėka.

Daugiausia ŠESD išmetė transporto (30 proc.) ir energetikos (29 proc.) sektoriai. Trečioje vietoje – žemės ūkis (21 proc.), kiek mažiau ŠESD išmesta pramonės (16 proc.) ir atliekų (4 proc.) sektoriuose.

Netvari energetikos ir transporto sektorių plėtra skatina klimato kaitą, šioms sritims plėtoti per mažai naudojamosi energijos vartojimo efektyvumo, atsinaujinančių energijos išteklių potencialu, darnaus judumo formomis.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Trūksta gyventojų įsitraukimo naudoti klimatui draugiškas ir išmetamų ŠESD kiekį mažinančias priemones, ypač renkantis mažiau taršias transporto priemones (priežastis iš dalies sprendžiama ir Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijos (toliau – SM) įgyvendinant 2021–2030 metų susisiekimo plėtros programą, EM įgyvendinant 2021–2030 metų nacionalinės energetikos plėtros programą).

Nacionalinės ŠESD apskaitos ataskaitos duomenimis, Lietuvoje transporto sektorius išmeta daugiausia ŠESD (2019 m. apie 44 proc. ES ES ATLPS nedalyvaujančių sektorių ŠESD kiekio), iš jų net 96 proc. transporto išmetamų ŠESD kiekio arba 30 proc. bendro šalies ŠESD išmetamo kiekio susidaro kelių transporto subsektoriuje. Tai daugiausia susiję su vis augančiu taršių lengvųjų automobilių skaičiumi Lietuvoje. Taip pat augo naudotų

¹² EBPO. Aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga: Lietuva 2021: <https://www.oecd.org/publications/oecd-environmental-performance-reviews-lithuania-2021-48d82b17-en.htm>.

automobilių skaičius visame transporto priemonių parke skaičius. Per pastaruosius trejus metus naudotos transporto priemonės sudarė 77 proc. viso transporto priemonių parko. Daugiau nei 60 proc. automobilių yra nuo 10 iki 20 m. amžiaus; dar beveik 20 proc. yra senesni nei 20 m. Didėjanti senesnių automobilių dalis turi akivaizdžių pasekmių aplinkai, nes senesniems automobiliams būdinga prastesnė degalų ekonomija ir didesnis išmetamų teršalų kiekis.

Valstybės pastangos planavimo dokumentais keisti padėtį kol kas neduoda apčiuopiamo rezultato mažinant išmetamų ŠESD kiekį, nes reikalinga keisti gyventojų elgseną. Prognozuojama, kad išmetamų ŠESD kiekis transporto sektoriuje, net ir pradėjus įgyvendinti patvirtintas elektromobilių ir mažai teršiančių transporto priemonių skatinimo, alternatyvių degalų naudojimo skatinimo priemonės ir įvedus registracijos mokestį, vis dar augs (2030 m. 7 proc. lyginant su 2005 m.). Vienos svarbiausių ir efektyviausių priemonių mažinant ŠESD išmetimus transporto sektoriuje yra susijusios su gyventojų elgsenos pokyčiais.

Dėl didelio socialinio ir ekonominio jautrumo delsiama priimti sprendimus riboti iškastiniu kuru varomų lengvųjų automobilių naudojimą. Miestų darnaus judumo planuose orientuojantis tik į fizinės infrastruktūros plėtrą, o ne elgsenos pokyčius, vengiant draudimų ir ribojimo, kyla grėsmė nepakeisti gyventojų, kurie 90 proc. kelionių renkasi asmeninį automobilį, įpročių į darnaus judumo alternatyvas.

Nepakankamai dėmesio skiriama energijos vartojimui ir galimybėms sumažinti ŠESD išmetimus, keičiant gyventojų elgseną. Gyventojams kyla abejonių dėl nekokybiškai atliekamų projektavimo paslaugų, statybos darbų. Tai neskatina gyventojų priimti sprendimo dalyvauti modernizavimo (atnaujinimo) procesuose. Lietuvos statybos priežiūros sistema yra neefektyvi.

Nors nuolat diegiama atliekų rūšiavimą skatinančių priemonių antrinis vartojimas, daiktų taisymas dar nėra populiarus. Nuolat perkant naujas prekes, o ne taisant tai ką dar galima ne vienus metus naudoti, prisidedami prie ŠESD išmetimų.

Gyventojų elgsenos keitimui didelį poveikį turi jų finansinės galimybės ir gebėjimai: energinio efektyvumo didinimas, mažiau taršių automobilių įsigijimas, atliekų kiekio mažinimas ir kiti elgsena prisidedanti prie išmetamų ŠESD kiekio mažinimo priklauso nuo gyventojų finansinės padėties ir galimybių. Ribotos finansinės galimybės lemia neigiamą aplinkos atžvilgiu gyventojų elgseną.

Todėl būtina diegti gyventojų elgsenos pokyčius sąlygojančias priemones – energetikos, transporto ir atliekų srityse, taip mažinant ŠESD išmetimus šiuose sektoriuose.

2. Nepakankamai taikoma ŠESD mažinančių priemonių įvairiuose ūkio sektoriuose *(priežastis iš dalies sprendžiama ir EM įgyvendinant 2021–2030 metų nacionalinės energetikos plėtros programą, Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerijos (toliau – EIM) įgyvendinant 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programą, SM įgyvendinant 2021–2030 metų susisiekimo plėtros programą, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos (toliau – ŽŪM) įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą).*

Transportas (visų pirma kelių transportas) yra didžiausias ir greičiausiai augantis išmetamų ŠESD šaltinis Lietuvoje. Keleivinio transporto ŠESD išmetimai 2019 m. išaugo 61 proc., o krovininio transporto – 41 proc. palyginti su 2005 m. lygiu.

Žemės ūkio išmetamų ŠESD kiekis nuo 2005 m. padidėjo maždaug 2 proc. Gyvulininkystės išmetamų teršalų kiekis mažėjo dėl nuolatinio gyvulių populiacijos mažėjimo. Tuo tarpu pasėlių išmetamų teršalų kiekis didėja daugiausia dėl augančio naudojamo sintetinių azoto trąšų.

Taip pat išmetamų ŠESD kiekis 2019 m. sparčiausiai augo amoniako gamybos (8,8 proc.), cemento gamybos (13 proc.) sektoriuose, o labiausiai mažėjo energijos gamybos ir atliekų sektoriuose.

Dėl taršos didėjančias sąnaudas patirianti pramonė sukuria mažėjantį ekologinį pėdsaką: ES ATLPS dalyvaujančio sektoriaus išmetamų ŠESD kiekis sumažėjo 39 proc., palyginti su 2005 m. lygiu.

ŠESD išmetimai sektoriuose, kurie nedalyvauja ATLPS, 2019 m. išaugo 11 proc. palyginti su 2005 m. lygiu. Išmetamų ŠESD kiekio pokyčio tendencijos rodo, kad sektoriuose kaip transportas ir žemės ūkis reikia taikyti daugiau išmetamų ŠESD kiekį mažinančių priemonių, kad būtų pasiekti Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nustatyti tikslai ir laiku pasiektas neutralumas klimatui.

3. Trūksta institucinių gebėjimų prognozuoti išmetamų ŠESD kiekį ir vertinti poveikį.

Išmetamų ŠESD kiekio skaičiavimus ir prognozes sudaro Aplinkos apsaugos agentūra (toliau – AAA), tačiau keičiantis technologijoms ir teisiniam reglamentavimui susiduriama su poreikiu, kad tai būtų atliekama greičiau ir išsamiau, o pats procesas būtų grindžiamas modeliavimo duomenimis. Taip pat planuojant investicijas, teisinį reglamentavimą ar kitas veiklas reikia įvertinti kiek tai prisidės prie išmetamų ŠESD kiekio sumažinimo ir ar neturės priešingo efekto. Parengti politikos priemonių poveikio išmetamų ŠESD kiekiui, atliekų susidarymo, atliekų perdirbimo, antrinių žaliavų panaudojimo, oro, vandens taršos ir kitiems pamatuojamiems aplinkosaugos rodikliams vertinimo metodikas.

Pagrindinis dokumentas, kuriame pateikiama priemonės prisidedančios prie klimato kaitos švelninimo – NEKS, tačiau nėra sistemos, skirtos jame esančių priemonių įgyvendinimui ir klimato kaitos tikslų pasiekimui stebėti, kas leistų rinkti, sisteminti ir analizuoti duomenis, susijusius su įgyvendinimo rodikliais.

4. Nedidelė dalis įmonių skaičiuoja CO₂ taršos rodiklius ir taiko energetinio efektyvumo, išmetamų ŠESD kiekio mažinimo priemones (priežastis iš dalies sprendžiama ir EIM įgyvendinant 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programą, EM įgyvendinant 2021–2030 metų nacionalinės energetikos plėtros programą).

Nėra patvirtintos visuotinės metodikos kaip įmonės galėtų apsiskaičiuoti savo CO₂ taršos rodiklius, tai jos daro daugiau savo iniciatyva. 2020 m. finansavimo iš Klimato kaitos programos priemonės „Privačių juridinių asmenų energijos vartojimo efektyvumo priemonių įgyvendinimas pagal energijos audito ataskaitas“, kreipėsi tik dvi įmonės.

5. Nepakankamai išnaudojami vystomojo bendradarbiavimo įrankiai klimato kaitos srityje (priežastis iš dalies sprendžiama ir Užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) įgyvendinant 2021–2030 metų užsienyje matomos ir įtakingos Lietuvos plėtros programą).

Istojusti į ES, Lietuva prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus iki 2030 m. oficialiai paramai vystymuisi skirti ne mažiau kaip 0,33 proc. valstybės bendrųjų nacionalinių pajamų, tačiau pagal šį rodiklį yra viena labiausiai atsilikusių ES valstybių narių. Visame pasaulyje apie 93 proc. viešojo ir privačiojo sektorių lėšų, skirtų klimato politikai, tenka švelninimo veiksams. 2017 m. vidutinė prisitaikymo prie klimato kaitos finansavimo suma siekė apie 25 mlrd. eurų per metus, tačiau apskaičiuota, kad ji turi būti dešimt kartų didesnė.

Lietuvoje taip pat svarbu užtikrinti finansinę ir technologinę paramą, skirtą klimato kaitos švelninimo ir prisitaikymo prie klimato kaitos priemonėms įgyvendinti kitose šalyse, ir bendradarbiauti su kitomis šalimis plėtojant projektus klimato kaitos srityje. Nors iki šiol būdavo remiama tik projektai klimato kaitos švelninimo srityse, svarbu prisidėti ir prie šalių atsparumo didinimo.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.6. Sustiprinti gebėjimą prisitaikyti ir padidinti gamtinių ekosistemų ir šalies ūkio sektorių atsparumą klimato kaitos pokyčiams

1 problema: Gamtinės ekosistemos, šalies infrastruktūra, ūkio sektoriai neatsparūs didėjančioms klimato kaitos keliamoms grėsmėms ir poveikiui.

Vykstant globalinei klimato kaitai, šilčiausių metų penketukas Lietuvoje registruotas jau XXI amžiuje, o 2020 m. tapo karščiausiais per visą meteorologinių stebėjimų istoriją. Vidutinė metinė oro temperatūra Lietuvoje buvo 9,2 °C, tai yra 2,3 °C didesnė nei vidutinė daugiametė (pagal 1981–2010 m. vidurki). Tai globalinės klimato kaitos padarinys, puikiai iliustruojantis sparčiai besikeičiantį Žemės klimatą. Vidutinė metinė oro temperatūra

Lietuvoje nuo 1961 iki 2020 m. pakilo net 2,4 °C. Taip pat išaugo dienų, kai maksimali oro temperatūra perkopia 30 °C, daugėja tropinių naktų, kuomet minimali oro temperatūra naktį nenukrenta žemiau 20 °C, tačiau mažėja dienų, kai minimali temperatūra nukrenta žemiau -15 °C. Lietuvoje pašiltėjo visi sezonai, tačiau labiausiai atšilo žiemos, mažiausiai pakito ruduo. Vidutinis metinis kritulių kiekis Lietuvoje, pagal 1981–2010 m. vidurkį yra apie 695 mm, tačiau nustatytas metinio kritulių kiekio augimas, kuris nuo 1961 iki 2020 m. padidėjo 8 proc. (55 mm). Patys lietingiausi metai Lietuvoje buvo 2017 m., kuomet vidutinis metinis kritulių kiekis Lietuvoje buvo 875 mm. Didžiausias kritulių kiekio augimas yra žiemos sezonu, mažėjimas pavasarį. Didėja kritulių kiekis iškrintantis vienos liūtys / snygio metu. Dėl klimato kaitos kyla oro temperatūra, kuri sparčiausiai auga žiemos metu, todėl neišvengiamai keičiasi kritulių režimas ir sniego dangos trukmė. 1961–2018 m. sniego dangos trukmė vidutiniškai sutrumpėjo 30 dienų, o maksimalus sniego dangos storis sumažėjo 3 cm. Besniegės žiemos padidina šaltojo periodo nuotėkį, tačiau nesant pavasario potvynio natūralus vasaros nuosekis prasideda ne liepos ar rugpjūčio mėnesiais, o balandį ar gegužę. Mažas vandeningumas pavasarį ar vasaros pradžioje yra neįprastas ir potencialiai žalingas visai su vandens telkiniais susijusiai ekosistemai. Nustatyta, jog stichinių reiškinių pasikartojimas Lietuvoje išaugo. Tokių reiškinių per paskutinius 40 m. (1981–2020 m.) padaugėjo vidutiniškai 5 atvejais. Labiausiai išaugo labai smarkaus vėjo, lietaus ir audros atvejų.

Besikeičiantis klimatas veikia gamtines ekosistemas, šalies infrastruktūrą ir praktiškai visus sektorius (energetiką, pramonę, transportą, žemės ūkį, atliekų tvarkymą, vandens išteklius, namų ūkius ir paslaugas, gyvąją gamtą miškininkystę ir kt.) – pažeidžia šalies ekonomikos darnų vystymąsi, lemia produktyvumo sumažėjimą, maisto ir kitų produktų gamybos, infrastruktūros, žmonių sveikatos pokyčius, neigiamai veikia ekosistemų, biologinės įvairovės stabilumą. Klimato kaitos sukelti padariniai turi poveikį visai šalies ekonomikai: BVP pokyčiams, žemės ūkio derliui, energijos sąnaudoms, pajamoms ir kitiems dalykams. Prie sparčių pokyčių nespėjama natūraliai prisitaikyti ir dažniau bandoma tvarkyti jau atsiradusias problemas, o neplanuoti ir rengtis prisitaikyti prie klimato, kuris laukia ateityje.

Lietuvoje jautriausi klimato kaitai yra žemės ūkis, visuomenės sveikata, energetikos, pramonės, transporto ir komunikacijų infrastruktūra, miškininkystė, ekosistemos, biologinė įvairovė, kraštovaizdis, vandens ištekliai ir pajūrio zona, svarbios yra urbanizuotos teritorijos. Dėl klimato kaitos dažnėjantys ekstremalūs reiškiniai kelia pavojų šalių ekonomikai, aplinkai ir žmonių sveikatai.

Europos aplinkos agentūros duomenimis, 1980–2017 m. laikotarpiu dėl su klimato kaita susijusių gamtos reiškinių padarytos žalos Lietuva prarado apie 976 mln. eurų arba 288 eurų vienam gyventojui, mirčių skaičius – 69¹³. Vykstantys pokyčiai jau kelia pačius įvairiausius padarinius ekosistemoms, ekonomikai ir žmonių sveikatai ir gerovei. Ekstremalios temperatūros turi neigiamą poveikį žmogaus sveikatai, kuomet padidėja sergamumas ir mirtingumas, greitosios pagalbos iškvietimų ir žmonių, atsidūrusių ligoninėje, skaičius. Pasaulio ekonomikos forumo 2020 m. Pasaulinių rizikų ataskaitoje biologinės įvairovės ir ekosistemų nykimas yra įvardinti tarp 5 didžiausių pasaulinių pavojų tiek pagal poveikio tikimybę, tiek pagal riziką¹⁴. Klimato kaita daro įtaką ekosistemoms, ypatingai jautrus šiam poveikiui Lietuvos pajūris – nuo 1900 m. Baltijos jūros vandens lygis ties Klaipėda pakilo apie 15 cm, nuo 1961 m. Baltijos jūros priekrantėje ir Kuršių mariose vidutinė vandens temperatūra pakilo 0,6 °C. Praeityje atliktas pelkių sausinimas ir dabartinės klimato kaitos poveikis (dažnėjančios ir ilgėjančios kaitros, kritulių trūkumas), spartina aukštapelkių ir kitų tipų atvirų šlapynių užaugimą mišku, kas didina ŠESD absorbavimo potencialą. Šie ir kiti su klimato kaita susiję pokyčiai neigiamai veikia kai kurių rūšių buveines, pvz., jas fragmentuoja, aplinkos sąlygos tampa nepalankios kai kurių rūšių išgyvenimui (izoliuotoms populiacijoms gresia išnykimas), lemia jų gyvenimo ciklo pokyčius, ypač toms rūšims, kurių arealo pakraštys praeina per Lietuvą. Dauguma rūšių kylant temperatūrai migruoja į šiaurę, pvz., tyrimai rodo,

¹³ <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/direct-losses-from-weather-disasters-3/assessment-1>.

¹⁴ The Global Risks Report. 2020. WEF.

jog apie 35 proc. Lietuvoje perinčių paukščių rūšių atstovų, perinčių rūšies arealo vakarinėje, pietvakarinėje ir pietinėje periferijose, gali pasitraukti iš mūsų šalies teritorijos dėl klimato šiltėjimo traukiantis jų arealams. Klimato kaita taip pat pakenks žuvų bendrijoms, pvz., ypatingai nukentės lašišų ir šlakų populiacijos, taip pat kiti temperatūros pokyčiams jautrūs vandens organizmai. Grėsmė kyla ir kai kurioms medžių rūšims, pvz., eglėms, kurios jauname amžiuje dėl kylančios vidutinės temperatūros auga greičiau, tačiau vėliau dažniau žūsta dėl intensyvesnių ligų ir kenkėjų antplūdžių – tai turi reikšmingą poveikį rūšims ir buveinėms, tiesiogiai susijusioms su šios medžių rūšies medynais. Tuo tarpu į šiaurę migruojančių ar dėl besikeičiančių sąlygų nykstančių rūšių vietoje įsitvirtina įvairios pietinės rūšys, susidaro geresnės sąlygos lapuočiams (ąžuolui, liepai, skroblui, bukui), rūšims ir buveinėms, tiesiogiai susijusioms su šių medžių rūšių medynais, nors manoma, kad kai kurios iš jų gali tapti invazinėmis. Biologinei įvairovei ir pažeistoms ekosistemoms padaryta žala nėra greitai atstatoma, todėl svarbu stiprinti jų atsparumą klimato kaitos pokyčiams, užtikrinti ekosistemų apsaugą ir jų darnų naudojimą, taip pat kur tinkama jas atkurti, kad ekosistemos būtų atsparios ir galėtų toliau teikti būtinas ekosistemines paslaugas (geriamą vandenį, švarų orą, maistą, sugerti CO₂, reguliuoti potvynius ir kt.). Tai padės išvengti rizikos visuomenei ir ekonomikai. Stichiniai, katastrofiniai hidrologiniai ir meteorologiniai reiškiniai (katastrofinis poveikis transporto sistemos veiklai); potvynis (labai didelis poveikis turtui ir aplinkai, transporto sistemos veiklai) išskirti kaip 2 iš 5 didžiausių poveikį ir tikimybę turintys nacionalinės rizikos veiksniai¹⁵. Mažesnio poveikio, bet didelės ir labai didelės tikimybės nacionalinės rizikos veiksniams priskirti sausra, miškų ir durpynų gaisrai, kurie taip pat sietini susieti su klimato kaita.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Per mažai taikoma prisitaikymui prie klimato kaitos skirtų priemonių žemės ūkio sektoriuje, gamtinėms ekosistemoms ir visuomenės sveikatai apsaugoti (priežastis iš dalies sprendžiama ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos (toliau – SAM) įgyvendinant 2021–2030 metų sveikatos išsaugojimo ir stiprinimo plėtros programą, ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą).

Daugiausia dėmesio skiriama klimato kaitos švelninimui norint sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį, tačiau per mažai skirtingi sektoriai imasi priemonių, kaip prisitaikyti, kad įvairiuose ūkio sektoriuose būtų patiriama kuo mažesnė žala ir nuostoliai. Patys gyventojai nėra suinteresuoti drausti savo turtą, priimant sprendimus dėl nekilnojamo turto įsigijimo atsižvelgti į besikeičiančio klimato sąlygas ir kaip tai paveiks jų nuosavybę, taip pat neskiria pakankamai dėmesio apsaugant savo sveikatą karščio bangų ir kitų ekstremalių reiškinių metu. Nepakankamas visuomenės informavimas ir supratimas apie klimato kaitos daromą žalą lemia didelius nuostolius.

1.1. Nepakankamai vykdomas sektorių sisteminis planavimas atsižvelgiant į ateities klimato sąlygas, vyrauja nuomonė, kad klimato kaita atneš tik teigiamus pokyčius, tačiau mažai dėmesio skiriama neigiamam poveikiui vertinti. Atliekant strateginį ypač investicijų planavimą reikalinga atsižvelgti į klimato keliamas rizikas, kad tinkamai jas suvaldžius būtų išvengta nuostolių ir patiriamos žalos, tačiau Lietuvoje tik pavieniai projektai ar planuojamos veiklos įsivertina kaip besikeičiantis klimatas paveiks jų sprendimus.

1.2. Trūksta mokslinių tyrimų ir stebėjimų, kokių poveikį turi besikeičiančios klimato sąlygos visuomenės sveikatai, biologinei įvairovei, žemės ūkiui, infrastruktūrai, kultūros paveldui ir t.t. Darant studijas ir analizes dažniausiai tenka remtis užsienio šalių vertinimu. Lietuvoje nepakanka duomenų, norint tiksliai įvertinti klimato kaitos riziką atskiruose sektoriuose. Duomenys tarpusavyje nesuderinti ir kaupiami skirtingose institucijose. Didelė

¹⁵ Lietuvos Nacionalinės rizikos analizė, 2018 m. Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. <https://pagd.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/civiline-sauga/nacionaline-rizikos-analize>.

problema yra duomenų neviešinimas ir neprieinamumas. Norint įvertinti klimato kaitos riziką valstybė turėtų inicijuoti tokių duomenų kaupimo ir bendrų duomenų bazių kūrimo ir metodikų teisinį reglamentavimą.

1.3. Susiduriama su stebėjimų ir duomenų trūkumu, pvz., kokius nuostolius patiria įvairios ūkio šakos dėl ekstremalių gamtinių reiškinių. Draudimo kompanijos gali vaidinti svarbų vaidmenį mažinant nelaimių poveikį, nes perima galimų nuostolių riziką ir kompensuoja po nelaimės. Dėl veiklos pobūdžio, draudimas gali turėti svarbų indelį vertinant ir prognozuojant klimato kaitos riziką, tačiau jų turimi duomenys neprieinami, todėl negali įvertinti patiriamos žalos. Taip pat neatliekami skaičiavimai kokius nuostolius patiria gyventojai, verslas ir patys elektros skirstymo tinklų operatoriai dėl elektros atsijungimų esant ekstremaliesiems hidrometeorologiniams reiškiniams.

1.4. Per mažai diegiama priemonių, padedančių prisitaikyti prie ekstremalių hidrometeorologinių sąlygų, nes kasmet patiriami dideli nuostoliai dėl ekstremalių gamtinių reiškinių. Vien žemės ūkio sektorius praktiškai kasmet patiria nuostolius dėl ekstremaliųjų hidrometeorologinių reiškinių: 2017 m. smarkaus lietaus, o 2019 ir 2020 m. dėl sausros. Nacionalinės mokėjimo agentūros prie Žemės ūkio ministerijos duomenimis, parama žemės ūkio subjektams, patyrusiems nuostolius dėl gausių kritulių 2017 m. siekė 9 mln. eurų, sausrų žalai kompensuoti 2019 m. išmokėta virš 4 mln. eurų, tiek pat ir 2020 m.

1.5. Mažai vertinamas poveikis gamtinėms ekosistemoms.

2. Nepakankamai funkcionali perspėjimo ir informavimo apie ekstremalius hidrometeorologinius reiškinius sistema *(priežastis iš dalies sprendžiama ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) įgyvendinant 2021–2030 metų viešojo saugumo stiprinimo plėtros programą).*

2.1. Nepakankamas perspėjimo apie ekstremalius hidrometeorologinius reiškinius sistemos (toliau – SGRIPS) funkcionalumas. SGRIPS pranešimų sistemos funkcionalumas buvo kuriamas 2008–2010 m. laikotarpyje, kuomet išmaniųjų telefonų ir susijusių technologijų taikymas buvo dar labai ribotas. Dalies SGRIPS sistemoje naudojamų kietosios infrastruktūros komponentų amžius siekia 10 m. Pranešimai institucijoms siunčiami tik itin riboto detalumo tekstinių pranešimų formatu. SGRIPS nėra galimybės pateikti informacijos išmaniesiems telefonams, integruoti ir naudoti duomenų navigacinėse/GIS sistemose. Nėra galimybės įgalinti sistemą teikti informaciją didesniu formatų kiekiu, taip pat išplėsti galimybes integruoti perspėjimų apie pavojingus reiškinius informaciją į įvairias trečiųjų šalių naudojamas aplikacijas. Per 2020 m. pateikta: 148 perspėjimai apie pavojingus, 11 perspėjimai apie stichinius ir katastrofinius hidrometeorologinius reiškinius. 2021 m. I–III ketv. pateikta: 146 perspėjimų apie pavojingus, 13 perspėjimų apie stichinius ir katastrofinius hidrometeorologinius reiškinius. Vykstant klimato kaitai ir didėjant ekstremalių įvykių skaičiui, sistemos funkcionalumo didinimas yra vienas iš svarbiausių žingsnių prisitaikant prie klimato kaitos ir laiku pranešant apie galimą pavojų.

2.2. Nėra sąsajos su gyventojų perspėjimo ir informavimo sistema (subpriežastis iš dalies sprendžiama ir VRM įgyvendinant 2021–2030 metų viešojo saugumo stiprinimo plėtros programą). SGRIPS technologiškai nesusieta su Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentu prie VRM (toliau – PAGD) Gyventojų perspėjimo ir informavimo sistema. Perspėjimus apie meteorologinius reiškinius gauna 15, apie hidrologinius reiškinius – 9 institucijos ir organizacijos. Šioms įstaigoms, vykdančioms ekstremalių situacijų valdymą, nėra galimybės tiesiogiai pateikti būtiną hidrometeorologinę informaciją ir taip apsunkinamas veiklos koordinavimas pavojingų reiškinių metu ir šalinant jų padarinius.

2.3. Nėra integracijos su kitomis sistemomis. SGRIPS tiesiogiai nenaudoja atvirų, dalinai atvirų duomenų šaltinių – Kelių oro sąlygų informacinės sistemos (KOSIS), Klaipėdos valstybinio jūrų uosto, VĮ Lietuvos oro uostai valdomų meteorologinių reiškinių stebėjimų sistemų informacijos. SGRIPS neišnaudoja galimybių integruoti ženkliai didesnę duomenų kiekį tiek iš atvirų, tiek iš uždarų meteorologines informacijos šaltinių. Automatizuojant hidrometeorologijos stebėjimų tinklą, gaunamų duomenų kiekis padidėjo (anksčiau informacija buvo gaunama kas 3 val., šiuo metu stebėjimai

sutankinami iki valandos, o atskirų elementų ir iki 10–15 min), tačiau nėra galimybių juos integruotis, nes sistema nepajėgi dirbti su tokiais duomenų kiekiais.

2.4. Neintegruotas tarptautinis duomenų apie pavojingus reiškinius apsiikeitimas. SGRIPS neintegruotas informacijos siuntimas į bendrą Europos šalių meteorologijos tarnybų (EUMETNET) ekstremalių orų perspėjimo sistemą Meteoalarm, todėl informacijos siuntimui naudojami papildomi informacijos konvertavimo įrankiai, reikalaujantys papildomų laiko sąnaudų ir žmogiškųjų išteklių. Neišplėstas Perspėjimų sistemos funkcionalumas, sukuriant galimybę apsiikeisti duomenimis su tarptautiniais tinklais, tuo pačiu pagerinant bendrą Europos gyventojų informavimo apie numatomus pavojingus reiškinius lygį.

2.5. Perspėjimai teikiami remiantis pasiektais ekstremalių meteorologinių ir hidrologinių reiškinių rodikliais, o ne jų poveikiu. Nėra įvertinta ekstremalių reiškinių poveikis žmonių sveikatai ir jų turtui, infrastruktūros objektams, žemės ūkiui, šalies ekonomikai ir finansams. Neatlikta analizė ir nėra galimybės hidrometeorologinių reiškinių žalą ir poveikį išreikšti skaitine verte. Trūksta išsamių mokslinių tyrimų į poveikį orientuotų perspėjimų rodikliams nustatyti, nėra vieningos atviros informacinės platformos, kurioje šalia meteorologinio ar hidrologinio reiškinio intensyvumo institucijos (ūkio subjektai) galėtų pateikti duomenis apie padarytą žalą ir patirtus nuostolius.

2.6. Trūksta teisinio reglamentavimo, kad būtų apibrėžta institucijų teisės ir pareigos hidrometeorologijos srityje, norint efektyviau rinkti duomenis ir juos panaudoti prisitaikymo prie klimato kaitos politikai formuoti.

3. Neišplėta hidrometeorologinių reiškinių prognozavimo sistema, todėl dėl besikeičiančių klimato sąlygų sunku prognozuoti orus ir perspėti apie ekstremalius hidrometeorologinius reiškinius.

3.1. Trūksta žmogiškųjų išteklių ir kompetencijų. Dėl labai mažų atlyginimų Lietuvos hidrometeorologijos tarnyboje trūksta žmogiškųjų išteklių ir kompetencijų, reikalingų plėtoti ir vystyti inovatyvias hidrologinės ir meteorologinės informacijos kaupimo, sisteminimo, prognozavimo ir teikimo vartotojams sistemas.

3.2. Nusidėvėjusi ir technologiškai pasenusi aviacijai skirta prognozavimo ir duomenų apdorojimo sistema, kuri neviseškai atitinka Europos Komisijos įgyvendinimo reglamento [\(ES\) 2017/373](#)¹⁶, tokioms sistemoms taikomus reikalavimus.

3.3. Techniškai nebepalaikoma ir programiškai nebeatnaujinama bendrųjų orų prognozių sudarymo sistema, nepakankamas jos funkcionalumas. Sistemoje nėra sąsajos su perspėjimų sistemomis. Sutrikus sistemos veikimui ir nesant galimybei ją atstatyti per kelias valandas, meteorologinių prognozių ir perspėjimų pasitvirtinimas, siekiantis 85–90 proc., gali sumažėti 15–20 proc. ir sutrikti veiksmų koordinavimas ekstremalių situacijų metu.

3.4. Neveikianti hidrologinių reiškinių prognozavimo sistema. Nėra galimybės įgyvendinti Potvynių direktyvos¹⁷ ir Lietuvos teisės aktų reikalavimų, kuriais siekiama sumažinti potvynių riziką ir jų neigiamus padarinius žmonių sveikatai, aplinkai, kultūros paveldui ir ekonominei veiklai. Modelis nesukalibruotas su naujausiais duomenimis, o vykstant klimato kaitai hidrologinės sausros, jų sukeltos ekologinės nelaimės dažnėja, padaromi nuostoliai žemės ūkiui, energetikai didėja. 2015–2020 m. Lietuvoje hidrologinės sausros fiksuotos 4 kartus (2015, 2016, 2019, 2020 m.). 2010–2020 m. potvyniai pasikartoja kiekvienais metais (išskyrus 2020 m.) sausio–balandžio mėn. Užliejamų teritorijų dydis svyruoja nuo 3,5 tūkst. iki 20 tūkst. ha, o

¹⁶ 2017 m. kovo 1 d. Komisijos įgyvendinimo reglamentas (ES) 2017/373, kuriuo nustatomi oro eismo valdymo ir oro navigacijos paslaugų teikėjų, kitų oro eismo valdymo tinklo funkcijų vykdytojų ir tų subjektų priežiūros bendrieji reikalavimai, panaikinamas Reglamentas (EB) Nr. 482/2008, įgyvendinimo reglamentai (ES) Nr. 1034/2011, (ES) Nr. 1035/2011 ir (ES) 2016/1377 ir iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) Nr. 677/2011.

¹⁷ Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2007/60/EB dėl potvynių rizikos įvertinimo ir valdymo.

2010 m. fiksuotas itin didelė teritoriją apėmęs potvynis – užlieta 40 610 ha sausumos. Nemuno upės baseine ekonominė potvynio žala gali siekti iki 23 mln. eurų. Sistema turėtų būti pritaikyta potvynių, poplūdžių ir upių nuosekiai prognozuoti.

3.5. *Skaitmeninio prognozavimo sistema bus nusidėvėjusi 2022 m.* Turimo lokalaus superkompiuterio sistema 2022 m. bus nusidėvėjusi ir nepajėgi operatyviai apdoroti informacijos ir atlikti skaičiavimus. Dėl šios priežasties pilnavertė veikla tarptautiniuose projektuose (Accord skaitmeninio modeliavimo konsorciumas, United Weather Centers meteorologinių tarnybų konsorciumas) negalima. Taip pat bus užkirsta galimybė dalyvauti Europos Komisijos inicijuojamuose projektuose, skirtuose vystyti modeliavimo sistemas, skirtas geriau prisitaikyti prie klimato kaitos keliamų iššūkių (Destination-Earth, DESTIN-E projektas). Susijusios perspektyvos apie pavojingus reiškinius, aviacinio prognozavimo ir kitos sistemos neteks prieigos prie kokybiškų meteorologinių prognozių duomenų, galimas neigiamas poveikis ekstremalių ir pavojingų reiškinių numatymui. Neturint prieigos prie pakankamai galingų aukšto našumo skaičiavimams skirtų superkompiuterių resursų, tolimesnis lokalių prognozavimo sistemų vystymas bus neįmanomas.

3.6. *Trūksta specializuotų hidrometeorologinių stebėjimų.* Nėra stebėjimų, skirtų aviacijos saugumui užtikrinti – vėjo poslinkio ir kitų matavimų, reikalingų prognozuoti ekstremalius reiškinius.

Retas ir nestandartizuotas augalų fenologinių stebėjimų tinklas neužtikrina tinkamo duomenų reikalingų žiedadulkių prognozėms sudaryti ir kitoms su tuo susijusioms veikloms vystyti tiekimo.

4. Inžinerinė infrastruktūra ir statiniai nepritaikyti prie besikeičiančių klimato sąlygų (*priežastis iš dalies sprendžiama ir SM įgyvendinant 2021–2030 metų susisiekimo plėtros programą, AM įgyvendinant 6.4 uždavinio priemones*).

Inžinerinė infrastruktūra nėra pritaikyta prie besikeičiančių klimato sąlygų, esant ekstremalioms liūtimis patvinsta gatvės, siaučiant smarkiam vėjui gyventojai paliekami be elektros energijos, dėl besikeičiančių temperatūrų pažeidžiama kelių danga ir t. t.

4.1. *Neatlikti teisės aktų pakeitimai*, kurie užtikrintų, kad visiems naujiems infrastruktūriniais projektams būtų taikomi prisitaikymo prie klimato kaitos reikalavimai.

4.2. *Statybų techniniuose reglamentuose nėra atnaujinti klimato duomenys ir statant naujus statinius neatsižvelgiama į vykstančią klimato kaitą.*

4.3. *Klimato kaitos aspektas nevertinamas ir statinių projektavimo metu*, nes tai neįtraukta į techninius reikalavimus, dėl to ekstremalių reiškinių metu infrastruktūra yra lengvai pažeidžiama ir patiriami dideli ekonominiai nuostoliai.

4.4. *Strateginis pasekmių aplinkai vertinimas infrastruktūros objektams statyti vykdomas neatsižvelgiant į atsparumą klimato kaitai ir neįtraukta prisitaikymo prie klimato kaitos dalis.*

5. Neišnaudotas žaliosios infrastruktūros ir gamtos procesais pagrįstų sprendimų (angl. *nature-based solutions*) potencialas klimato kaitos poveikiui mažinti (*priežastis iš dalies sprendžiama ir AM įgyvendinant 6.7 uždavinio priemonę „02-001-06-07-01 (PP) Gerinti vandens telkinių būklę“, 6.8 uždavinio priemones „02-001-06-08-01 (PP) Išsaugoti biologinę įvairovę“, „02-001-06-08-02 (PP) Plėtoti žaliąją infrastruktūrą urbanizuotoje aplinkoje“, įgyvendinant regioninę pažangos priemonę „02-001-06-07-02 (RE) Modernizuoti ir plėsti paviršinių (lietaus) nuotekų tvarkymo infrastruktūrą urbanizuotose teritorijose“*).

Siekiant didinti prisitaikymą prie ekstremalių reiškinių ir mažinti jų sukeltą žalą, nepakankamas dėmesys skiriamas gamtos procesais pagrįstiems sprendimams (pvz., žaliosios infrastruktūros kūrimui miestuose, ekosistemų atkūrimui), kurie dažnai padeda suvaldyti ne tik kylančias rizikas, bet ir suteikia papildomos naudos gyventojų gerovei, kraštovaizdžio ir biologinei įvairovei.

5.1. *Neįvertintos galimybės natūraliomis gamtinėmis priemonėmis* (pvz., didinant miškingumą tam tikrose teritorijose) švelninti potvynių keliamą

grėsmę.

5.2. *Neįvertintos galimybės keisti struktūrines apsaugos nuo potvynių priemonės žaliąja infrastruktūra*, pvz., miestuose vyrauja ir vis dar teikiama pirmenybė nelaidžių dangų įrengimui, neskiriamas pakankamas dėmesys įrengti potvynius, poplūdžius, karščio bangas mažinančius želdynus, žaliosios infrastruktūros elementus (lietaus sodus, dirbtines pelkes, natūralios paklotės želdinių juostas, apželdintus stogus ir kt.). Didėjant miestų gyventojų skaičiui taip pat auga miesto ekosistemų teikiamų paslaugų (pvz., oro valymo, temperatūros reguliavimo, potvynių ir poplūdžių švelninimo) poreikis, taigi žaliųjų plotų trūkumas miestų ir priemiesčių teritorijose neigiamai veikia ne tik biologinę įvairovę, bet ir čia gyvenančių žmonių gyvenimo kokybę.

5.3. *Kompleksinių sprendimų trūkumas, neišnaudotos galimybės apjungti žaliąsias ir struktūrines priemones, siekiant didesnio efekto ar kelių tikslų* (šlapynių įrengimas – apsauga nuo potvynių, vandens talpykla sausras metu).

5.4. *Netaikomi žaliosios infrastruktūros sprendiniai, įgalinantys mažinti susidarantių paviršinių nuotekų kiekį, sumažinti paviršinių nuotekų tvarkymo infrastruktūros diegimo kaštus, pagyventi urbanistinį ir agrarinį kraštovaizdį.*

6. Per mažai įdiegta potvynių rizikos valdymo priemonių (priežastis iš dalies sprendžiama ir VRM įgyvendinant 2021–2030 metų viešojo saugumo stiprinimo plėtros programą).

6.1. *Potvynio grėsmės teritorijose neįdiegtos visos pagrindinės pasirengimo ir apsaugos nuo potvynių priemonės, skirtos mažinti riziką aplinkai, gyventojams, kilnojamajam ir nekilnojamajam kultūros paveldui, ekonominei veiklai.*

Didžiausią pavojų žmonių sveikatai, aplinkai, kilnojamajam ir nekilnojamajam kultūros paveldui, ekonominei veiklai potvyniai kelia 56 Lietuvos teritorijose, kurių plotas – daugiau nei 6 tūkst. hektarų. Apsaugoti nuo potvynių šias teritorijas galima tik rekonstravus esamus ar pastačius naujus inžinerinius apsaugos statinius, kurie užtikrintų statinių ir teritorijų apsaugą nuo patvenkimo ir užtvinnimo. Jeigu šiose užliejamose teritorijose nebus rekonstruojami esami ar statomi nauji inžineriniai apsaugos statiniai, nebus galimybių užtikrinti efektyvią potvynių prevenciją, potvyniai kels didelį pavojų gyventojų sveikatai, turtui.

6.2. *Neinventorizuoti potvynių grėsmę keliantys statiniai, taip pat statiniai ir inžineriniai tinklai, kurie gali nukentėti nuo potvynių.*

Užtvankų griūtys gali sukelti katastrofinės pasekmės žemiau užtvankų esančioms teritorijoms, dalis jų neturi savininkų. Į potencialiai potvynių užliejamas teritorijas patenka elektros, nuotekų surinkimo, šilumos tiekimo, vandentiekio, dujotiekio, naftos, kitų inžinerinių tinklų ir statinių. Todėl net ir trumpalaikis nurodytų tinklų ir statinių veiklos sutrikdymas gali sukelti itin neigiamas pasekmes gyventojams ir ūkio subjektams.

6.3. *Susisiekimo infrastruktūra neatspari potvynių keliamai grėsmei.*

Lietuvoje yra daugiau nei 215 km kelių ruožų, kuriuos užlieja vidutinės tikimybės potvyniai. Daugelis tokių kelių ruožų – mažai apgyvendintose vietovėse arba turi apylankas, kai kurie keliai įrengti ant polderių arba kitų apsauginių pylimų. Kiti 38 km užliejamų kelių ruožų neturi apylankų arba jos labai ilgina kelią. Siekiant užtikrinti nenutrūkstamą susisiekimą, keliai jautriose teritorijose turi būti paaukštinami arba numatomos kitos apsaugos nuo potvynių priemonės. Atliekant kelių planinę rekonstrukciją būtina atsižvelgti į galimą potvynių riziką. Potvyniai sutrikdo susisiekimą, dėl to nukenčia gyventojai ir verslas.

6.4. *Gyventojų įsitraukimo stoka ir bendros informacijos apie potvynių keliamą grėsmę trūkumas.*

Lietuvoje gyventojai gali būti perspėjami ir informuojami siunčiant trumpuosius pranešimus tiesiogiai į jų mobiliuosius telefonus. Gyventojų perspėjimo ir informavimo paslauga turi naudotis visi Lietuvos gyventojai. Paskutiniųjų dešimtmečių urbanizacijos plėtra upių, Baltijos jūros ir Kuršių marių link kelia pavojų vis daugiau naujų gyventojų ir ūkio subjektų, nes jie nežino, kaip pasirengti potvyniams, elgtis per juos ir jiems pasibaigus.

6.5. *Neužtikrintas geriamojo vandens prieinamumas ir kokybė potvynių užliejamose teritorijose.*

Nemažai gyventojų, gyvenančių potvynių užliejamose teritorijose, naudoja geriamąjį vandenį iš asmeninių gręžinių ir šulinių, kurie nėra ir tam tikrais atvejais negali būti apsaugoti nuo užliejimo. Vidutinės tikimybės potvynių metu gali būti laikinai užliejama 30 vandenviečių iš jų: 24 naudojamos geriamo gėlo vandens, 1 mineralinio vandens gavybai, 5 nenaudojamos. Siekiant užtikrinti užliejamų teritorijų gyventojų saugumą per potvynius, būtina atlikti tikslius geriamojo vandens tyrimus, kurių reikia visuomenės sveikatai, higienos ir epidemiologinei būklei įvertinti.

6.6. *Savivaldybės lygmeniu nepasirengta potvynių rizikos valdymui.*

Savivaldybių administracijos tinkamai neinformuotos apie kilnojamąsias kultūros paveldo vertybes, kurioms žalą gali padaryti potvyniai. Neparengti evakavimo darbų organizavimo ir galimų saugojimo vietų planai, nenustatyti kilnojamųjų kultūros vertybių (saugomų muziejuose, bibliotekose, archyvuose ir religinės paskirties pastatuose) evakavimo prioritetai. Savivaldybėse neužtikrintas efektyvus situacijos valdymas per potvynius. Ekstremaliųjų situacijų valdymo planai neperžiūrėti ir neatnaujinti pagal potvynių grėsmės ir potvynių rizikos žemėlapius. Gyventojų evakavimo komisijų sudėtis peržiūrima ir atnaujinama nereguliariai.

7. Neišnaudojamos galimybės formuoti atsparesnius klimato kaitai medynus, klimato pokyčiams nepritaikyta miškų priešgaisrinė ir sanitarinė apsauga *(priežastis sprendžiama AM įgyvendinant 6.8 uždavinio priemonę „02-001-06-08-04 (PP) Skatinti miškų plėtrą ir darnų miškų sektoriaus vystymąsi“).*

7.1. *Miškininkystės priemonės ir technologijos nepakankamai orientuotos į klimato kaitai atsparesnių įvairiaamžių ir įvairiarūšių atsparių medynų formavimą.* Siekiant didinti miškų ekosistemų atsparumą klimato kaitos pokyčių sukeltoms stichinėms nelaimėms ir pastarąjį dešimtmetį dažnėjančioms miško kenkėjų ir ligų invazijoms, būtina didinti miškų biologinę įvairovę, keisti požiūrį ir iš naujo peržiūrėti miškininkystės priemonių (miško kirtimų ir miško atkūrimo būdų ir technologijų) taikymo prioritetus ir metodus. Vykdam kompleksinę miškų ūkio veiklą netaikomas prioritetas ir neskatinama plačiau taikyti miškininkystės priemones, kuriomis būtų galima suformuoti atsparius įvairiaamžius ir įvairiarūšius spygliuočių-lapuočių medynus atkuriant mišką, ugdant jaunuolynus, vykdam pagrindinius miško kirtimus. Mišrusis miško atkūrimo ir įveisimo būdas, kai želdinami selekciniai sodmenys ir išnaudojamos savaiminio miško atžėlimo galimybės, kirtimo laiką derinant su medžių derliaus metais, vis dar nėra plačiai taikomas. Miškams atkurti ir įvesti per mažai naudojama ne tik vietinės kilmės, bet ir kitų, prie vietinių ekologinių sąlygų prisitaikiusių kilmų, išbandyta selekcinė miško dauginamoji medžiaga, gauta naudojant pažangiausias selekcijos metodus ir taikant ne tik aukščiausius produktyvumo, bet ir atsparumo ligoms, miško kenkėjams ir medienos kokybės kriterijus. Vykdam pagrindinius miško kirtimus, beveik netaikomi atrankiniai grupiniai miško kirtimai, kurie leistų suformuoti įvairiaamžius ir įvairiarūšius medynus. Nesukurti ir neišbandyti kraštovaizdžio formavimo kirtimų modeliai. Biologinei įvairovei išlaikyti ir didinti plynose kirtavietėse dažniausiai paliekami tik pavieniai, daugiausiai gyvi medžiai, vykdam pagrindinius ir ugdomuosius miško kirtimus ne visada išsaugomos biologinei įvairovei svarbios medžių, ypač kietųjų lapuočių ir retų medžių rūšių grupės. Atkuriant ir įveisiant mišką, vykdam ugdomuosius kirtimus neformuojamos pamiškės, miškų ūkinė veikla projektuojama ir vykdoma atsižvelgiant tik į miško sklypo ar šalia esančių sklypų, o ne į viso miško kvartalo ar masyvo stabilumą. Dažniausiai taikomos pagrindinių miško kirtimų rūšys ne visada užtikrina medynų stabilumą ir atsparumą klimato kaitai.

7.2. *Nepakankamas dėmesys skiriamas medynų rūšinės įvairovės didinimui; vertingųjų lapuočių, kitų retesnių medžių rūšių želdinimui; pamiškių ir medynų struktūros formavimui, pažangių technologijų diegimui.* Lietuvoje atkuriant ir veisiant mišką nėra tradicijų ir patirties formuoti pamiškes, veisti jose ornitochorinių medžių ir krūmų rūšis, didinančias miškų atsparumą ir biologinę įvairovę. Neatlikti tyrimai, neatrinkta ir selekcijos pagalba nesukurta išbandyta sėklinė bazė nevietinių, bet per kelis šimtmečius prie Lietuvos ekologinių sąlygų prisitaikiusių medžių rūšių (buko, maumedžio ir kt.), kurios ateityje, keičiantis klimatui, galėtų pakeisti labiausiai pažeistas arba beveik išnykusias vietines medžių rūšis (uosį, eglę ir kt.). Nepasiektas

tikslas, kad iki 2020 m. ažuolynai sudarytų ne mažiau kaip 2,4 proc. visų miškų (jų plotas 2019 m. sudarė tik 2,3 proc. visų miškų). Atkuriant mišką ir ugdant jaunuolynus per mažai sodinama ir išsaugoma savaiminių retųjų lapuočių medžių rūšių – skroblų, liepų, ažuolų ir kt., kurios vertingos ir biologinės įvairovės požiūriu. Neskatinama kurti ir diegti naujas medžių rūšių mišrinimo ir medynų formavimo technologijas, didinančias miškų atsparumą, biologinę įvairovę.

7.3. *Neužtikrinamas operatyvus masinio miško kenkėjų (pušinio verpiko, pušinio pelėdgalvio ir kt.) dauginimosi židinių likvidavimas.*

Lietuvos pušynuose periodiškai išplinta pavojingų miškų kenkėjų masinio išplitimo židiniai. Jų plotai pastaraisiais metais dėl palankių jiems dauginimosi sąlygų didėja (2018 m. – daugiau kaip 2000 ha plote, 2019 m. – 6600 ha). Nepaskirta institucija, atsakinga už bendros sanitarinės apsaugos sistemos visų nuosavybės formų miškuose organizavimą, nes didelio masto miško kenkėjų naikinamųjų priemonių neįmanoma taikyti atskirai skirtingos nuosavybės miškuose dėl jų erdvinio išsidėstymo ypatumų. Nors vadovaujantis Lietuvos Respublikos miškų įstatymo nuostatomis visi miško valdytojai privalo saugoti miškus nuo gaisrų, kenkėjų, ligų ir kitų neigiamų veiksnių, tačiau masinio miško kenkėjų dauginimosi židinių naikinimas turi būti organizuojamas valstybės lygmeniu ir paskirta už tai atsakinga institucija.

7.4. *Didėja medžiojamųjų gyvūnų daroma žala miškui (nesureguliuotos medžiojamųjų gyvūnų populiacijos).*

Briedžių ir tauriųjų elnių populiacijos nuo 2005 m. iki 2020 m. padidėjo 5 kartus, stirnų – 2,2 karto. Dėl miškų pašarinę bazę viršijančios elninių žvėrių (stirnų, elnių, briedžių) gausos, miško želdiniai, žėliniai ir jaunuolynai pakenkiami nuskabant ūglius, nulaupant žievę ir nulaužiant medžių viršūnes. Žvėrims kasmet pažeidžiant tuos pačius plotus, juose augantis miškas žūva arba medžiai skursta, auga kreivi, ligoti, stelbiami nepageidaujamų rūšių, pažeidžiama ir tampa nekokybiška jų mediena. Elniniai žvėrys ir kiti gyvūnai 2019 m. pažeidė 2261 ha valstybinių miškų: medynų plotas, kuriame nulaupyta medžių žievė – 1063,3 ha (padidėjo 45,7 proc., lyginant su 2018 m.), briedžių padarytų pažeidimų per metus padidėjo 39,5 proc. (nuo 137,7 ha 2018 m. iki 192,1 ha 2019 m.). Nuo visų 2019 m. naujai nustatytų žvėrių pažeidimų, žievės nulaupymas sudaro 47 proc., ūglių nuskabymas – 42,7 proc., briedžių nulaužyti jaunuolynai – 8,5 proc. Nacionalinės miškų inventorizacijos duomenimis gyvūnų pažeidimai medžiams sudaro apie 27 proc. visų miško pažeidimų (2013–2017 m. duomenys). Pagal ICP Forests monitoringo rezultatus, žvėrių pažeisti medžiai miškuose 2017 m. sudarė 3,7 proc., o 2018 ir 2019 m. – jau 4,5 proc. visų stebėtų medžių (pažeidimų padidėjo 18 proc.) Kasmet valstybiniuose miškuose repelentais aptepama ir kitomis priemonėmis apsaugoma daugiau kaip 19 tūkst. ha, tvoromis aptveriami apie 700 ha miško želdinių plotų. VĮ Valstybinių miškų urėdija (toliau – VMU) kasmet miškų apsaugai nuo žvėrių pažeidimų išleidžia 2 mln. eurų. Todėl būtina ne tik reguliuoti gyvūnų populiacijas, bet ieškoti ir taikyti efektyvesnius miško apsaugos nuo jų pažeidimų būdus ir priemones.

7.5. *Neužtikrinama tinkama sėklinės miško bazės objektų ir miško sodmenų apsauga nuo kenkėjų ir ligų.*

Pastaraisiais metais šiltėjant klimatui dėl sausringų ir karštų orų susidarė ypač palankios klimatinės sąlygos kankorėžius, miško sėklas ir sodmenis pažeidžiantiems vabzdžiams ir ligoms išplisti. Didelė dalis spygliuočių selekcinės sėklų derliaus kasmet prarandama dėl netaikomų ar nepakankamai taikomų apsaugos nuo kankorėžių kenkėjų priemonių. Valstybinės miškų tarnybos duomenimis, 2019 m. iš 19 derančių sėklinių miško medžių plantacijų miško kenkėjai pažeidė kankorėžius 11 sėklinių plantacijų, todėl prarasta 1100 kg vertingų selekcinės sėklų, 2017 m. iš 26 derančių plantacijų miško kenkėjai miško sėklų derlių sunaikino 10 plantacijų, prarasta 1500 kg, kai 2016 m. dėl kenkėjų pažeidimų prarasta tik 170 kg, 2014 m. – 270 kg). Nustatyta, kad kankorėžius dažniausiai pažeidžia kankorėžinis stagargraužis (*Laspeyresia strobilella* L.), sėklagraužis (*Megastigmus abietis* Seitn.), kankorėžinis ugniukas (*Dyoryctria abietella* Schiff.) ir kt. Kenkėjams naikinti trūksta profesionalaus naudojimo registruotų augalų apsaugos priemonių – ne tik sėklų, bet ir miško sodmenų apsaugai valstybiniuose miško medelynuose nuo miško kenkėjų ir ligų, lėtai vyksta jų registracijos ir specialistų kvalifikacijos kėlimo procesas.

7.6. Intensyvėjantiems klimato kaitos pokyčiams nepritaikyta Lietuvos miškų priešgaisrinė apsaugos sistema, įskaitant pasenusią ir visos Lietuvos miškų neapimančią antžeminę automatinę miškų gaisrų stebėjimo sistemą.

VMU Lietuvos Respublikos miškų įstatymu pavesta įgyvendinti bendrą valstybinę miškų priešgaisrinės apsaugos sistemą, nepriklausomai nuo jų nuosavybės formos, kuri apima stebėjimo, profilaktines ir priešgaisrines saugos priemones. Miško gaisrų stebėjimui yra naudojama Antžeminė automatinė miško gaisrų stebėjimo sistema (toliau – AAMGSS), kuri 2010–2013 m. įdiegta visuose Lietuvos miškuose priskirtuose I-am ir II-am gaisrų rizikos laipsniui (17-oje VMU regioninių padalinių). Ją sudaro 19-oje vietų dislokuoti 23 centriniai stebėjimo postai ir 82 detektoriai. 71 detektorius įrengtas ryšių perdavimo operatorių bokštuose ir 11 detektorių VMU bokštuose. AAMGSS veikimas pagrįstas Fire Watch sistemos pagrindu. Kitose pavojingose teritorijose (aukšto gamtinio degumo miškuose) papildomai miško gaisrų kilimo vietų stebėjimas yra vykdomas iš 20 VMU gaisrų stebėjimo bokštų. Iš jų septyniolikoje bokštų miškų stebėjimą tiesiogiai vykdo budėtojai, o trijuose bokštuose įrengtos valdomos videokameros. Kokybiškas miško gaisrų kilimo vietų stebėjimas užtikrina savalaikį miško gaisrų kilimo vietų nustatymą ankstyvoje fazėje, dėl ko sumažėja miško gaisrų padaryti ekonominiai nuostoliai, žala gamtai, atmosferos oro užterštumas, taip pat užtikrinamas ekosistemų ir biologinės įvairovės išsaugojimas. AAMGSS naudojamai įrangai jau 8–10 m., o optiniams detektoriams, kompiuterinei, ryšių perdavimo ir kitai analogiškai įrangai tai yra naudojimo riba. Pažymėtina, kad dėl technologiškai ir fiziškai pasenusios AAMGSS, jau nuo 2022 m. bus neįmanoma vykdyti šios sistemos priežiūros ir aptarnavimo (nebegaminamos AAMGSS naudojamų detektorių dalys, pasenusi programinė įranga ir kt.), todėl galimi sistemos veiklos sutrikimai ir atitinkamai neigiamos miško gaisrų suvaldymo pasekmės.

7.7. pasenusi, neefektyvi ir greitam reagavimui pirminėje gaisro stadijoje nepakankama miško gaisrų gesinimo technika.

Lietuvos miškai pasižymi dideliu gamtiniu degumu: iš 2,2 mln. ha visų nuosavybės formų miškų 40 proc. yra didelio, 23 proc. – vidutinio ir 37 proc. – mažo gamtinio degumo. VMU vykdo miškų stebėjimą, miško gaisrų gesinimą, miškuose atnaušina mineralizuotas juostas, įrengia priešgaisrinius kelius, vandens paėmimo vietas, vykdo švietėjišką veiklą ir kt. Per 2019 m. VMU darbuotojai į kilusių miško gaisrų paiešką buvo išvykę daugiau nei 800 kartų, buvo užgesinta 280 miško gaisrų. 2020 m. iki rugsėjo 11 d. VMU darbuotojai į kilusių miško gaisrų paiešką buvo išvykę daugiau nei 500 kartų, užgesinti 142 miško gaisrai. Siekiant mažinti miško gaisrų žalą, būtina trumpinti laiką, sugaištamą nuo pranešimo apie galimą miško gaisrą gavimo iki miško gaisro pirminio gesinimo darbų pradžios ir gaisrus pradėti gesinti su kuo efektyvesnėmis priemonėmis. Siekiant, kad miško gaisrai kuo mažiau plėstųsi ir būtų kuo greičiau užgesinami, į galimo gaisro paiešką išvykstantys darbuotojai turėtų vežtis pačias efektyviausias gaisrų gesinimo priemones, kurios nemažintų jų mobilumo. Atsižvelgiant į Lietuvos ir kaimyninių šalių miškininkų patirtį, efektyviausia priemonė skubiai reaguoti į kilusį miško gaisrą ir jį nuslopinti iki išsiplėtimo yra visureigis su įrengtu priešgaisriniu moduliu, galintis gabenti 0,3–0,5 m³ vandens, tačiau VMU gaisrų paieškai naudoja tik 34 visureigius su įrengtais priešgaisriniais moduliais, skirtais miško gaisrų gesinimui.

7.8. Trūksta mokslinių tyrimų apie klimato kaitos įtaką miško ekosistemų gyvybingumui, patikimos, moksliniais tyrimais pagrįstos, informacijos, pateikiamos žiniasklaidos priemonėse. Nors atliekama nemažai fundamentaliųjų tyrimų, susijusių su prisitaikymu prie klimato kaitos, tačiau trūksta šių mokslinių tyrimų sąsajų su miškų politikos sprendimais. Nepakankamas dėmesys skiriamas taikomojo pobūdžio mokslo darbų finansavimui.

8. Baltijos jūros krantai neatsparūs jūros lygio kilimui ir ekstremaliems meteorologiniams reiškiniams.

VšĮ „Gamtos paveldo fondas“ 2021 m. rugpjūčio mėn. pateiktoje studijoje „Pajūrio juostos tvarkymo programos 2014–2020 m. įgyvendinimo rezultatų įvertinimas“ (ES lėšomis finansuojamas projektas „Pajūrio juostos tvarkymo programos 2021–2030 m. laikotarpiui parengimas“¹⁸) nurodoma, kad Kuršių nerijos ir žemyninės Baltijos kranto dalis yra intensyviai veikiamą audrų sukeliamos vandens erozijos. Kranto būklę lemia vis dažnesnės pakrantę ardančios uraganinės audros, sumažėjęs su pagrindinėmis vandens srovėmis atkeliaudavęs smėlio nešmenų srautas, antropogeniniai veiksniai. Besikeičiantys Baltijos jūros krantodaros procesai nepakankamai tiriami, dėl ko trūksta žinių priimant strateginius sprendimus dėl optimaliausių krantotvarkos priemonių (papildymo papildymo atvežtiniu smėliu, apsauginio kopagūbrio apsaugos nuo išpustymo ir jūros erozijos). Studijoje pateiktos išvados, kad:

- 8.1. analizuojamu laikotarpiu (2014–2021 m.) hidrometeorologinė situacija nebuvo palanki krantų stabilizacijos procesams. Vyravusios šiltos, be priekrantinio priešalo žiemos (išskyrus 2021 m.) sudarė sąlygas krantų ardosi procesų vyksmui ištisus metus;
- 8.2. nepakankamas (palyginti su numatytu Pajūrio juostos tvarkymo programoje 2014–2020 m.¹⁹), dažnai vėluojantis ir nereguliarus krantotvarkinių darbų finansavimas ir krantotvarkinių priemonių įdiegimo kainos augimas, sąlygojo tik dalies Pajūrio juostos tvarkymo programoje 2014–2020 m. numatytų krantotvarkinių priemonių įgyvendinimą;
- 8.3. nepaisant minėtų aplinkybių, įdiegtų krantotvarkos priemonių dėka, vyraujantis 2014–2020 m. laikotarpiu smėlio kaupimasis tiek žemyno (apie 0,5 mln. m³), tiek Kuršių nerijos (apie 1 mln. m³) kopagūbryje rodo, kad 2014–2020 m. vykdyti kopagūbrio apsaugą ir jo regeneraciją skatinantys krantotvarkiniai darbai buvo efektyvūs. Kranto būklė tapo kur kas geresnė nei prieš tai buvusiu laikotarpiu (2004–2013 m.);
- 8.4. problematiškiausi Lietuvos Baltijos jūros kranto ruožai susiję su antropogenine veikla (ypač sąveikoje su gamtiniais veiksniais): hidrotechniniais statiniais, jų eksploatacija (Klaipėdos ir Šventosios uostai, Palangos tiltas) ir intensyvia rekreacija;
- 8.5. dėka diegiamų kopagūbrio apsaugos ir regeneracijos priemonių, kaupiamas kopagūbryje smėlis yra ir prevencinė priemonė, padėsianti atremti ar bent sušvelninti klimato kaitos sukeltas problemas ateityje.

9. Miestai nepakankamai atsparūs poplūdžiams (*giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus. Priežastis bus sprendžiama įgyvendinant 6.7 uždavinio regioninę pažangos priemonę „02-001-06-07-02 (RE) Modernizuoti ir plėsti paviršinių (lietaus) nuotekų tvarkymo infrastruktūrą urbanizuotose teritorijose“*).

Lietuvos hidrometeorologijos tarnybos prie Aplinkos ministerijos duomenimis, paskutiniiais dešimtmečiais dėl spartėjančios klimato kaitos stebimas stichinio (per mažiau kaip 12 val. iškrinta 50–80 mm kritulių) ir katastrofinio (per mažiau kaip 12 valandų iškrinta >80 mm kritulių) lietaus atvejų augimas.

1 lentelė. Stichinio ir katastrofinio lietaus atvejų Lietuvoje skaičius

Laikotarpis	Stichinio ir katastrofinio lietaus atvejų Lietuvoje skaičius, vnt.
-------------	--

¹⁸ Pagal 2014–2020 metų Europos Sąjungos fondų investicijų veiksmų programos 5 prioriteto „Aplinkosauga, gamtos išteklių darnus naudojimas ir prisitaikymas prie klimato kaitos“ 05.3.1-APVA-V-011 priemonę „Vandens išteklių valdymas ir apsauga“ vykdomas projektas „Pajūrio juostos tvarkymo programos 2021–2030 m. laikotarpiui parengimas“ Nr. 05.3.1-APVA-V-011-01-0013.

¹⁹ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2014 m. balandžio 16 d. įsakymas Nr. D1-360 „Dėl Pajūrio juostos tvarkymo programos 2021–2030 m. patvirtinimo“.

1981–1990	26
1991–2000	26
2001–2010	54
2011–2020	40

Šaltinis – Lietuvos hidrometeorologijos tarnyba prie Aplinkos ministerijos.

Taip pat Lietuvoje stebima maksimalaus paros kritulių kiekio augimo tendencija. Didėja dienų skaičius, kai per parą iškrinta daugiau kaip 10, 20, 30 mm kritulių.

Didelį pavojų miestų poplūdžiams kelia ir gana trumpos, bet labai intensyvios liūtys, kai vos per keliasdešimt minučių iškrinta 10, 20 ar dar daugiau mm kritulių. Tokiu atveju stichinio reiškinių kriterijus gali būti ir nepasiektas, bet žala gali būti padaryta, o miestų infrastruktūros sutrikdomos.

Intensyvi, nors ir trumpa liūtis gali pakenkti pastatams, vanduo nespėja nubėgti lietaus nuotekų šalinimo vamzdynais, patvinsta miestų gatvės, patiriama turtinė žala.

Prognozuojama, jog šiltuoju metu laikotarpiu liūčių ir jų metu iškrintančių gausių kritulių skaičius augs. Kritulių kiekio gausėjimas liūtis metu didina staigių poplūdžių tikimybę. Lietuvos mokslininkai yra vertinę, kaip mūsų šalyje gali kisti kritulių, gausių kritulių režimas XXI a. Numatoma, kad kritulių kiekis Lietuvos teritorijoje augs. Teritoriniu atžvilgiu didesnis kritulių kiekio augimas prognozuojamas vakarinėje Lietuvos dalyje, kurioje taip pat daugės ir ekstremalių (gausių) kritulių. Didesni pokyčiai prognozuojami pirmoje XXI a. pusėje.

Numatoma jog vykstant klimato kaitai, XXI a. šiaurinėje ir rytinėje Europos dalyje bendras metinis kritulių kiekis augs. Taip pat dažnės ir intensyvių (kai per trumpą laikotarpį iškrinta vis didesnis kritulių kiekis) kritulių atvejai. Tai ypač aktualu miestams, kur didelis kritulių kiekis nespėja sutekėti į lietaus nuotekų sistemą ir užtvindo gatves. Miestų poplūdžiai viena iš problemų, su kuria susiduria Lietuvos ir Europos miestai, o ateityje su šia grėsme bus susiduriama vis dažniau.

Per maži esamos paviršinių (lietaus) nuotekų infrastruktūros urbanizuotose teritorijose pajėgumai surinkti ir išvalyti paviršines nuotekas dėl didėjančių urbanizuotų teritorijų ploto ir padidėjusio per liūtis iškritusio kritulių kiekio ir sniego tirpsmo (padidėjusi grėsmė plisti teršalams į aplinką). Didėjant nepralaidžių dangų (pvz., trinkelų, asfalto danga) plotui Lietuvos miestuose, vis sunkiau krituliai susigeria į gruntą, dėl „pilkosios“ infrastruktūros negebėjimo dreuoti susidariusį padidėjusį kritulių vandens kiekį, dažnės gatvių poplūdžiai.

10. Nepakankamai prisitaikyta prie mažėjančio upių nuotėkio ir galimų hidrologinių sausrų.

Pastaruosius kelis dešimtmečius stebimas bendro upių vandens nuotėkio iš Lietuvos teritorijos į Baltijos jūrą ir kaimynines valstybes mažėjimo tendencijos, kurios pastaraisiais metais darosi vis didesnės (2012 m. – 25,48 km³/metus; 2013 m. – 25,79 km³/m.; 2014 m. – 18,45 km³/m.; 2015 m. – 17,97 km³/m.; 2016 m. – 24,28 km³/m.; 2017 m. – 36,47 km³/m.; 2018 m. – 21,67 km³/m.; 2019 m. – 18,77 km³/m.). Šylant klimatui keičiasi hidrologinis režimas, didėja nuotėkis žiemos periodu, natūralus vasaros nuosėkis persikelia į pavasarį, dėl kylančios temperatūros daugiau vandens tiesiogiai išgaruoja į atmosferą, todėl vasaros mėnesiais vis dažniau susidaro vandens trūkumo problema, kuriai Lietuva kol kas nėra tinkamai pasiruošusi. 2018–2020 m. vasaromis buvo paskelbta hidrologinė sausra. Hidrologinės sausros problema aktuali visai Lietuvos teritorijai.

10.1. Trūksta mokslinių tyrimų vandens trūkumui prognozuoti ir vertinti. Nenustatytas hidrologinės sausros rodiklis, todėl inicijuotas viešasis pirkimas tokiam tyrimui nustatyti, neįdiegti modeliai, galintys atlikti skaičiavimus.

10.2. Trūksta susitarimų, kaip prioriteto tvarka paskirstyti vandenį esant jo trūkumui, kai natūraliuose vandens telkiniuose ir taip trūksta vandens

ekosistemų poreikiams tenkinti, iš jų dar papildomai imamas vanduo žemės ūkio ir kitoms ekonominėms veikloms vykdyti.

10.3. Mažėja vandens telkinių galimybės absorbuoti net ir tinkamai išvalytas nuotekas, dėl to gali kilti papildomų su tarša susijusių aplinkosauginių problemų.

Daugiametės sausras turi įtakos gruntinio vandens lygiui, nors gruntinio vandens lygio svyravimas įprastas reiškinys karštuoju metų laiku, tačiau vis dažniau lygio svyravimai pastebimi laikotarpiais, kuriais anksčiau jie nebuvo aktualūs. Lietuvos geologijos tarnybos prie Aplinkos ministerijos (toliau – LGT) duomenimis, 2019 m. jau kovo pradžioje daugelyje vietovių gruntinio vandens lygis ėmė kristi, nuosekiai truko per visą vasarą iki pat rudens pabaigos, gruntinio vandens lygis pasiekė žemų lygių zoną. Situacija šiek tiek pagerėjo III ketvirčio pradžioje šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje, tačiau kitur vandens lygis žemėjo iki pat gruodžio vidurio. Remiantis valstybinio požeminio vandens monitoringo duomenimis, pastaraisiais metais meteorologinės sąlygos nebuvo palankios pasipildyti požeminio vandens ištekliais. Dažnas gruntinio vandens lygio svyravimas taip pat turi įtakos išteklių kokybei. Gruntinis vanduo – jautriausias antropogeniniai taršai vandeningasis sluoksnis.

Pagal klimato kaitos prognozes mažėjančio nuotėkio ir galimų sausrų problema išliks ir dar aštrės, todėl reikia numatyti prisitaikymo prie šių pokyčių strategijas ir konkrečius veiksmus, mažinančius neigiamą poveikį ekosistemoms, ūkiui ir visuomenei. Pažymėtina, kad prisitaikymas prie dažnėjančių sausrų skatina žemės ūkio atstovus ieškoti kitų būdų ir (ar) medžiagų reikalingų augalų augimui užtikrinti, iš aplinkosauginės pusės prisitaikant prie klimato pokyčių būtina pergaltvoti ir pačią stebėsenos sistemą.

11. Visuomenė per mažai dalyvauja sprendžiant klimato kaitos problemas.

Remiantis ES piliečių 2021 m. apklausos klimato kaitos klausimais duomenimis²⁰, daugiau nei 1 iš 10 respondentų Lietuvoje mano, kad klimato kaita yra opiausia pasaulinė problema (13 proc., palyginti su 18 proc. ES lygiu). Pagal svarbą klimato kaita nusileidžia tik infekcinių ligų plitimui (22 proc., palyginti su 17 proc. ES lygiu), t. y. ji pakilo iš trečios vietos, kurią užėmė 2019 m. apklausoje. Be to, daugiau nei 7 iš 10 Lietuvos respondentų (72 proc. palyginti su 78 proc. ES lygiu) mano, kad klimato kaita yra labai rimta problema.

Beveik 3 iš 10 respondentų teigia jaučiantys asmeninę atsakomybę už klimato kaitos problemos sprendimą (28 proc., t. y. mažiau už 41 proc. ES lygi). Atkreiptinas dėmesys, kad 2019 m. asmeninę atsakomybę už klimato kaitos problemų sprendimą teigė jaučiantys 33 proc. Lietuvos respondentų²¹. Beveik pusė Lietuvos respondentų (48 proc., palyginti su 64 proc. ES lygiu) tikina, kad pastarąjį pusmetį jie ėmėsi veiksmų kovoje su klimato kaita, tačiau pateikus konkrečių kovos pavyzdžių, ši dalis padidėjo beveik iki maksimumo (99 proc., palyginti su 96 proc. ES lygiu). Apskritai mažiau Lietuvos respondentų ėmėsi kokių nors veiksmų kovodami su klimato kaita, palyginti su ES lygiu. Kita vertus, pirkdami naują buitinę techniką lietuviai yra linkę labiau atsižvelgti į prietaisų energijos suvartojimą (51 proc., palyginti su 42 proc. ES lygiu). Kito lietuvių autorių atlikto tyrimo duomenimis²², Lietuvos gyventojai nėra linkę imtis aktyvių veiksmų kovodami su klimato kaita. 43,8 proc. gyventojų sutinka, kad Lietuvos žmonės kartu gali veiksmingai kovoti su klimato kaita, tačiau tik 23,5 proc. gyventojų aplinkoje žmonės imasi asmeninių veiksmų. Kita vertus, net ketvirtadalis gyventojų nejaučia, kad iš jų tikimasi pagalbos kovojant su klimato kaita.

ES piliečių 2019 m. apklausos klimato kaitos klausimais duomenimis, Lietuvoje net 19 proc. apklaustųjų nežino, kokių teigiamų padarinių gali turėti

²⁰ ES piliečių nuomonės apklausa klimato kaitos klausimais (*Specialus Eurobarometras 490, 2021*): https://ec.europa.eu/clima/sites/default/files/support/docs/Lt_climate_2021_lt.pdf.

²¹ ES piliečių nuomonės apklausa klimato kaitos klausimais (*Specialus Eurobarometras 490, 2019*): https://ec.europa.eu/clima/sites/default/files/support/docs/Lt_climate_2019_lt.pdf.

²² A. Balžekienė, A. Budžytė, A. Telešienė „Lietuvos gyventojų požiūriai į klimato kaitą ir energijos gamybos šaltinius“, 2020, Kauno technologijos universitetas: <https://www.ebooks.ktu.lt/eb/1519/lietuvos-gyventoju-poziruiai-i-klimato-kaita-ir-energijos-gamybos-saltinius-trumpoji-tyrimo-rezultatu-ataskaita/>.

prisitaikymas prie nepalankių klimato kaitos poveikių. Lietuvos respondentų, visiškai sutinkančių, kad prisitaikymas gali duoti naudą, dalis sumažėjo nuo 24 proc. 2019 m. (ES lygis – 32 proc.) iki 15 proc. 2021 m. (ES lygis – 23 proc.).

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.7. Gerinti vandens telkinių būklę bei didinti vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų prieinamumą ir efektyvumą

1 problema. Dalis vandens telkinių nėra geros būklės.

Lietuvoje išskirti 1 193 paviršiniai vandens telkiniai, iš kurių 826 priskiriami upių, 361 – ežerų, 4 – tarpinių (Kuršių marios, Kuršių marių vandenu išplitimo Baltijos jūroje zona) ir 2 – priekrantės (teritoriniai vandenys 1 jūrmylės atstumu nuo kranto) vandens telkinių kategorijoms.

Atlikus vandens telkinių būklės įvertinimą²³, 2021 m. nustatyta, kad Lietuvoje 63 proc. upių ir 64 proc. ežerų kategorijų vandens telkinių priskirti rizikos vandens telkiniams ir neatitinka geros būklės kriterijų. Geros būklės kriterijų neatitinka Nemuno upių baseino rajono (toliau – UBR) 57 proc. upių ir 62 proc. ežerų kategorijų vandens telkinių, Lielupės UBR atitinkamai – 94 proc. ir 95 proc., Ventos UBR – 66 proc. ir 90 proc., Dauguvos UBR – 22 proc. ir 44 proc. Paviršinių vandens telkinių dalis, neatitinkanti geros būklės kriterijų, didėja. 2015 m. duomenimis, geros būklės kriterijų neatitiko 48 proc. vandens telkinių, iš kurių 51 proc. upių, 40 proc. ežerų kategorijos vandens telkinių, visi tarpiniai ir priekrantės vandens telkiniai.

Lietuvoje išskirta 20 požeminių vandens baseinų, iš kurių potencialios rizikos grupei priskirta 5 potencialios rizikos baseinai (2015–2020 m. duomenimis). Požeminis vanduo yra pagrindinis Lietuvos geriamojo vandens šaltinis. Geriamojo vandens gavybai naudojami tiek gilūs tiek ir esantys arčiau paviršiaus (gruntinis vanduo) vandens telkinių sluoksniai. Remiantis valstybinio požeminio vandens monitoringo rezultatais pastaraisiais metais bent ketvirtadalyje stebėjimo postų buvo nustatyti prastos kokybės požeminio vandens ištekliai.

Vanduo labai svarbus biologinės įvairovės išsaugojimui, transportui ir rekreacijai, visuomenės sveikatos ir aplinkos kokybės užtikrinimui. Vanduo tenkina ekologinius, ekonominius ir socialinius visuomenės poreikius.

Dėl specifinių hidrografinių ir klimatinių sąlygų Baltijos jūra – vienas didžiausių druskėto vandens telkinių planetoje. Itin jautrios ir tarpusavyje susijusios jūrinės ekosistemos sukūrė terpę unikaliai Baltijos jūros augalijai ir gyvūnijai. Tai lėmė išskirtinį Baltijos jūros jautrumą ir pažeidžiamumą. Jūros hidrodinaminės savybės ir žmogaus veikla lėmė, kad ji šiandien eutrofikauta, užteršta pavojingomis medžiagomis ir šiukšlėmis, susiduria su biologinės įvairovės nykimo problemomis. Baltijos jūros aplinkos būklė šalyje neatitinka geros jūros aplinkos būklės pagal Lietuvos Baltijos jūros rajonui vertinti naudojamus kokybinius deskriptorius (2019 m. duomenimis). Jūros aplinkos būklė pagal eutrofikacijos rodiklius yra ypač bloga, tolstante nuo maistinių medžiagų prietakos į jūrą mažinimo tikslų pagal HELCOM ir pastaraisiais metais HELCOM nustatytą leistiną azoto kiekį, galintį patekti į Baltijos jūrą, viršijame dvigubai.

Paviršinių vandens telkinių ir Baltijos jūros geros būklės siekiama koordinuotai įgyvendinant pagrindines šiems klausimams skirtas Bendrąją vandens politikos pagrindų²⁴ ir Jūrų strategijos pagrindų²⁵ direktyvas. Bendrijos veiksmų vandens politikos pagrindų direktyva įpareigoja ES valstybes nares neleisti prastėti paviršinių ir požeminių vandens telkinių būklei ir ne vėliau kaip iki 2027 m. pasiekti gerą jų būklę. Įgyvendinant Jūrų strategijos

²³ Duomenų šaltinis: Aplinkos apsaugos agentūros rengiami Nemuno, Lielupės, Ventos ir Dauguvos UBR valdymo 2022–2027 m. planų projektai: <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/vanduo/upes-ezerai-ir-tvenkiniai/vandens-valdymas-upiu-baseinu-rajonu-principu/2022-2027-m-upiu-baseinu-rajonu-valdymo-planu-ir-priemoniu-programu-projektai>.

²⁴ 2000 m. spalio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/60/EB, nustatanti Bendrijos veiksmų vandens politikos srityje pagrindus.

²⁵ 2008 m. birželio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/56/EB, nustatanti Bendrijos veiksmų jūrų aplinkos politikos srityje pagrindus (Jūrų strategijos pagrindų direktyva).

pagrindų direktyvos reikalavimus, Lietuva, kartu su kitomis ES valstybėmis narėmis, turi imtis būtinų priemonių ir pasiekti arba išlaikyti gerą Baltijos jūros aplinkos būklę. Nemažėjant žemės ūkio taršai yra didžiulė tikimybė, kad Lietuva laiku neįgyvendins savo tarptautinių įsipareigojimų pagal Bendrąją vandens politikos pagrindų direktyvą, Jūrų strategijos pagrindų direktyvą, Nitrato direktyvą²⁶, Helsinkio Konvencijos²⁷ Baltijos jūros veiksmų planą²⁸, o taip pat ir Lietuvos Respublikos vandens įstatymo ir jį įgyvendinančių teisės aktų nuostatų. Sprendžiant problemą, siekiama stiprinti vandens išteklių valdymą ir gerinti vandens telkinių būklę.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Nesukurta efektyvi vandens telkinių valdymo sistema, pagrįsta upių baseiniais.

1.1. Trūksta žmoniškųjų išteklių vandens telkinių būklės priemonių įgyvendinimui, aiškaus AM ir kitų institucijų pareigų pasiskirstymo.

AM yra vandens telkinių valdymo politikos, įskaitant valdymą upių baseinų principu, formuotoja, tačiau AM šiuo klausimu dirba tik 1 žmonės, AAA su upių baseinų rajonų priemonių įgyvendinimu dirba tik 6 žmonės, LGT – 1 žmogus, kurie tuo pačiu yra atsakingi ir už naujų upių baseinų rajonų valdymo planų rengimą. Šie darbuotojai šalia darbo su upių baseinų valdymu vykdo ir kitas funkcijas. Fizinės vandens telkinių gerinimo priemonės, pvz., švelnioji renatūralizacija, biomanipuliacija ir kt., vykdomos paslaugas įsigyjant viešųjų pirkimų būdu. Priemonių įgyvendinimo laikotarpis yra labai ribotas pinigais įgyvendinimui skiriami iš ES paramos, visas priemonės reikia nupirkti beveik vienu metu, o paruošti pirkimo dokumentus nepakanka personalo. Be to viešųjų pirkimų procedūros yra ilgos ir sudėtingos, dažnai AAA vykdomi pirkimai užsitęsia metus ir ilgiau, atitinkamai vėluoja numatytų priemonių įgyvendinimas.

Nemažą dalį vandens telkinių gerinimo priemonių galėtų įgyvendinti savivaldybių administracijų darbuotojai, tačiau savivaldybės nelinkusios prisiimti atsakomybės už šių priemonių įgyvendinimą, arba susiklostę situacijos kai savivaldybės pačios turi užtikrinti ir kontroliuoti savo pareigų vykdymą, pvz., savivaldybių administracijos yra atsakingos už patikėjimo teise valdomų užtvankų tinkamą eksploataciją ir priežiūrą. tuo pačiu savivaldybių administracijos tikrina, ar savininkai tinkamai prižiūri jiems priklausančius statinius. Užtvankos yra upių vientisumo neleidžiančios užtikrinti kliūtys, kurias reikia pertvarkyti siekiant užtikrinti žuvų migraciją ir sedimentų pernašas arba šalinti, jeigu jos nebeatlieka funkcijų, kurios buvo pastatytos. Šiuo atveju savivaldybių administracijos turi atlikti ir savininko ir kontroliuojančios institucijos funkcijas, kurios tarpusavyje yra nesuderinamos.

1.2. Nepakankamai naudojamos skaitmeninių sistemų teikiamomis galimybėmis efektyviau ir patogiau valdyti duomenis apie vandens telkinius ir priimti objektyviais kriterijais paremtus sprendimus. Neišvystyta skaitmeninė upių baseinų rajonų valdymo sistema, kurioje būtų integruoti duomenys apie vandens telkinių būklę, valstybinio ir ūkio subjektų monitoringo rezultatai ir taršos šaltiniai, apsunkina vandens telkinių valdymą, efektyvų vandens telkinių monitoringo duomenų panaudojimą ir galimų poveikių prognozavimą, taip pat šių duomenų panaudojimą ekonominių veiklų leidimų išdavimui. Sudėtinga tinkamai vertinti naujai pradedamų vykdyti ekonominių veiklų galimus poveikius vandens telkiniams, nes neturint efektyvių poveikio prognozavimo modelių nėra galimybių prognozuoti suminio poveikio, taip pat reikėtų efektyvesnės paimamo paviršinio vandens apskaitos sistemos. Neturint vartotojams draugiškos ir atviros skaitmeninės turimų valstybinio monitoringo duomenų analizės, kitų turimų duomenų integravimo ir galimo poveikio vandens telkiniams prognozavimo sistemos, neturima galimybės efektyviai panaudoti jau turimus duomenis ir išteklius, didinant skaidrumą ir keliant visuomenės sąmoningumą.

²⁶ 1991 m. gruodžio 12 d. Tarybos Direktyva dėl vandenų apsaugos nuo taršos nitratais iš žemės ūkio šaltinių.

²⁷ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1992 m. Helsinkio konvencijos dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos ratifikavimo“.

²⁸ <https://helcom.fi/baltic-sea-action-plan/>.

1.3. Nepakankama požeminio vandens stebėsenos sistema. Reaguojant į besikeičiančius orų reiškinius (sausros, poplūdžiai) sunku įvertinti žemės ūkyje naudojamų trąšų (mineralinių; organinių), augalų apsaugos produktų ir kt. poveikį požeminio vandens ištekliams dėl palyginus siauro monitoringo tinklo. Nors požeminio vandens hidrocheminio monitoringo tinklą sudaro 200 stebėjimo vietų, tačiau, pvz., augalų apsaugos produktų veikliųjų medžiagų tiriamasis monitoringas 2018 m. buvo tęsiamas tik trijuose specialiai įrengtuose postuose. Įgyvendinant Nitratų direktyvos reikalavimus į požeminio vandens monitoringo tinklą įtraukta 11 laukuose įrengtų stebėjimo gręžinių, kuriuose vykdomas žemės ūkio augalų tręšimas (priklausančių ūkio subjektams), 59 valstybinio monitoringo gręžiniai, o nuo 2017 m. ir 9 šaltiniai. 2019 m. valstybinio požeminio vandens monitoringo duomenys rodo nežymią nitratų koncentracijų požeminiame vandenyje kaitą, lyginant su 2018 m., tačiau taip pat pastebima, kad keičiasi žemės naudojimo intensyvumas būtent požeminio vandens monitoringo gręžinių aplinkoje. Pastarieji pokyčiai neleidžia atlikti produktyvios monitoringo duomenų analizės siekiant įvertinti, kokia pokyčių dalis susijusi su žemės ūkyje taikomomis aplinkosauginėmis priemonėmis. Būtina numatyti detalesnius intensyviai dirbamų žemės plotų monitoringo tinklą ir monitoringo sistemą.

1.4. Per mažas paviršinių vandens telkinių monitoringas. 70 proc. upių kategorijos vandens telkinių būklė vertinama remiantis monitoringo duomenis, o likę vandens telkiniai vertinami grupavimo principu, taip pat dalis ežerų kategorijos vandens telkinių vertinama remiantis ekspertiniu vertinimu. Europos Komisija vertindama Lietuvos antruosius upių baseinų rajonų valdymo planus identifikavo nepakankamą vandens telkinių monitoringo vykdymą ir per dažnai naudojamą grupavimą ir ekspertinį vertinimą kaip problemą.

2. Didėja pasklidoji žemės ūkio tarša (*priežastis iš dalies sprendžiama ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą, AM įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“.*

Pasklidoji žemės ūkio tarša yra pagrindinis veiksnys, darantis neigiamą poveikį Lietuvos paviršinių vandens telkinių, tarp jų Kuršių marių ir Baltijos jūros būklei⁴. Pasklidąją žemės ūkio taršą sudaro į dirvožemį su gyvulių mėšlu ir mineralinėmis trąšomis patenkančių azoto ir fosforo junginių išplovos į paviršinius vandens telkinius. Apie trečdalis Lietuvos paviršinių vandens telkinių priskirti rizikos grupei (juose nitratų azoto ir bendrojo azoto koncentracijos viršijo geros ekologinės būklės kriterijus) dėl žemės ūkio taršos.

2.1. Nerenkami duomenys apie sunaudojamas trąšas. Tikslios statistikos apie Lietuvoje sunaudojamas mineralines trąšas nėra, naudojami tik Statistikos departamento renkami duomenys apie trąšų pardavimus, tačiau net ir jie rodo, kad trąšų sunaudojimas nuolat didėja. Mineralinių trąšų pardavimai nuo 1996 m. iki 2016 m. padvigubėjo – pakilo nuo 80 tūkst. t azoto iki 160 tūkst. t. Šis padidėjimas pralengia javų ir kitų pasėlių augimą.

2.2. Nenustatytas reikalavimas rengti bendrus tręšimo mineralinėmis ir organinėmis trąšomis planus. Tręšimo plano rengimo tikslas yra užtikrinti, kad auginamos žemės ūkio kultūros gautų pakankamai maistingųjų medžiagų augimui, ūkininkai galėtų išauginti gerą derlių, ir, tuo pačiu, dirvožemiai nebūtų pertrešiami ir augalų nepanaudotos maistinės medžiagos (azotas, fosforas, kalis) nebūtų išplaunamos į vandens telkinius. Kol kas tręšimo planus privaloma sudaryti tik tiems ūkininkams, kurie tręšia organinėmis trąšomis, todėl subalansuotas trąšų naudojimas neįmanomas.

2.3. Didelis azoto junginių išplovimas į vandens telkinius. Dėl didelio pasklidusios žemės ūkio taršos poveikio geros ekologinės būklės reikalavimų neatitinka per trečdalį šalies paviršinių vandens telkinių. 2016–2017 m. nitratų kiekiai neatitiko „geros“ būklės kriterijų apytiksliai pusėje monitoringo vietų (82 iš 177 tirtų), tuo tarpu kai prieš 2007 m. tokių neatitikimų buvo tik penktadalyje monitoringo vietų (84 iš 395 tirtų). Vertinant nitratų azoto kitimo trendus monitoringo vietose, kurios nesikeitė t. y. kuriose tyrimai yra vykdomi nuo pat 1992 m. (21 vieta), duomenys rodo, kad per visą stebėjimų laikotarpį ir ypač per paskutiniuosius 2011–2017 metus upių vandens kokybė pagal nitratų azoto koncentracijas gana dramatiškai suprastėjo. Tuo tarpu žemės ūkio dominuojamuose baseinuose per nagrinėjamą 1996–2017 m. laikotarpį nitratų azoto koncentracijos padidėjo vidutiniškai daugiau

kaip 60 proc. Didesnių ariamos žemės plotų baseinų upėse, kaip taisyklė, būna didesnės ir nitratų azoto koncentracijos, o geros būklės riba (upėse – 2,3 mg N/l) vidutiniškai viršijama, kai ariamos žemės upės baseine būna 50 proc. ir daugiau.

Nepakankamas, į problemines vietas (rizikos vandens telkinių, išskirtų dėl žemės ūkio veiklos, baseinus) neorientuotas agroaplinkosauginių priemonių (tarpinių augalų auginimas, ariamos žemės vertimas pievomis, šlapynių ir sedimentacinių tvenkinėlių įkūrimas/ atkūrimas, beariminė žemdirbystė, ankštinių augalų auginimas ir kt.), mažinančių maistinių medžiagų išsiplovimą iš dirvožemio, taikymas lemia vis didesnes iš dirvožemio į paviršinius vandens telkinius patenkančias azoto junginių išplovus. Dėl to ypač kenčia Baltijos jūros ekosistema.

Dalies žemdirbių nepakankamos kompetencijos ir gebėjimai tinkamai valdyti augalų maisto medžiagas, privalomųjų nuostatų tręšimui mineralinėmis trąšomis stygius lemia neefektyvias sąnaudas produkcijai gaminti ir vandenų taršai didėti. Mineralinių azoto trąšų naudojimas kartu yra ir oro taršos amoniaku šaltinis, todėl taršai amoniaku mažinti EBPO (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021) rekomenduoja reguliuoti mineralinių trąšų naudojimą. EBPO, atkreipusi dėmesį, kad mokestis už aplinkos teršimą amoniaku padidintas nepakankamai, rekomenduoja toliau didinti oro ir vandens taršos mokesčius, kad būtų geriau atspindėta socialinė išmetamų teršalų daroma žala ir tai prisidėtų prie taršos mažinimo, vandens telkinių būklės gerinimo. Be to, šios priežastys lemia agrarinės aplinkosaugos priemonių nepatrauklumą ūkininkaujantiems. Aplinkosauginės priemonės įgyvendinamos vangiai, savanoriškas (neprivalomas vykdant kitas agrarines priemones) jų įgyvendinimas rizikos telkinių dėl žemės ūkio taršos baseinuose nesudaro galimybių sumažinti šių vandens telkinių taršą pakankamai, kad būtų pagerinta jų būklė.

Žemės ūkis yra ir požeminių vandens telkinių taršos šaltinis. Didėja pesticidų ir augalų apsaugos produktų naudojimo sukelta požeminio vandens telkinių tarša. Valstybinio požeminio vandens monitoringo duomenimis, intensyvios žemdirbystės plotuose pesticidų likučiai gruntiniame vandenyje kaupiasi ir išlieka gana ilgai.

1. *Požeminio vandens monitoringo tinklas nepakankamas detalesniems vertinimams atlikti* (vos 3 augalų apsaugos produktų stebėjimo taškai).
2. *Neidentifikuotos visos gruntiniame vandenyje linkusios kauptis aktyviosios medžiagos ir jų metabolitai*. Pesticidų likučiai ir jų koncentracija labai svarbi vertinant gruntinio vandens kokybę, ypač jei jis naudojamas kaip geriamas vanduo.

3. Didėja maistinių medžiagų (azoto junginių) prietaka į Baltijos jūrą *(priežastis iš dalies sprendžiama ir ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą, AM įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“).*

Eutrofikaciją Baltijos jūroje skatina netvari žemės ūkio veikla (pasklidoji tarša) ir sutelktoji tarša (miestų ir (ar) įmonių nuotekos) žemyninėje dalyje, iš kurios, kartu su upių nuotėkiu, maistinės medžiagos (daugiausiai Nemuno upe), patenka į jūrinius vandenius, sukeldamos juose ilgalaikius ekosisteminius pakitimus. Daugiau nei 50 proc. azoto prietakos į Baltijos jūrą sudaro tarša dėl žemės ūkio veiklos. Su Nemunu iš Lietuvos į Baltijos jūrą patenkantis bendrojo azoto kiekis sparčiai auga, ir 2016–2017 m. šis kiekis dvigubai viršijo šalies įsipareigotą iki 2021 m. pasiekti tikslą pagal Helsinkio konvenciją²⁹.

4. Pažeistas upių vientisumas, natūralios hidromorfologinės savybės, žuvų migraciją trikdo kliūtys upėse *(priežastis iš dalies sprendžiama ir ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą, EM įgyvendinant 2021–2030 metų*

²⁹ „Lietuvos Baltijos jūros aplinkos apsaugos valdymo stiprinimo dokumentų (būklės vertinimo) atnaujinimas“.

nacionalinės energetikos plėtros programą, VRM įgyvendinant Regionų plėtros programą).

4.1. Didelis užtvankų skaičius. Lietuvoje yra apie 1200 registruotų ir apie 300 neregistruotų užtvankų. Dauguma užtvankų kelia sunkumų siekiant geros vandens telkinių būklės, nes dėl jų pakinta upių hidrologinis ir terminis režimas, aštrėja ekologinės problemos (tvenkinyje kaupiasi nešmenys, organiniai ir kiti teršalai, paaštrėja vandens „žydėjimas“, pakyla vidutinė vandens temperatūra, sumažėja deguonies kiekis, o tai lemia upės būdingų gyvūnų ir augalų rūšių nykimą). „Kurk Lietuvai“ 2020 m. vykdyto projekto duomenimis³⁰, dalies užtvankų statinių ir tvenkinių būklė bloga, jos nebeatlieka savo funkcijos, neduoda socialinės naudos, hidrotechniniai statiniai nesaugūs, apgriuvę. Dalis užtvankų naudojamos hidroenergijai gaminti, tačiau dėl netinkamos hidroelektrinių eksploatacijos (dažnų ir staigių vandens lygio ir temperatūros pokyčių, neįrengtų pralaidų migruojančioms žuvims, žuvis žalojančių turbinų (Francis, CINK tipo, kurios paržudo nuo 50 iki 100 proc. žuvų), žūsta žuvų ikrų, jauniklių, suaugę žuvų individai, vandens bestuburiai. Be to, dėl netinkamai parinktų turbinų tipo mažosios hidroelektrinės negali dirbti tranzitinio vandens srauto praleidimo režimu, priverstos kaupti vandenį ir dirbti pulsuojančiu režimu, o tai upės ekosistemoje dar labiau paaštrina užtvankos neigiamą poveikį, ypač hidrologinių sausrų, ilgalaikių kaitrų metu. Į užtvankų problemą dėmesį atkreipia ir Europos Komisija, 2020 m. gegužę paskelbusi komunikatą „2030 m. ES biologinės įvairovės strategija“³¹ (toliau – 2030 m. ES biologinės įvairovės strategija), kuriame numatoma 25 000 km ES upių panaikinti nereikalingas kliūtis, kad jos vėl tekėtų laisvai.

4.1.1. Savivaldybės dažnai neturi pakankamai finansų demontuoti arba remontuoti ir tinkamai prižiūrėti užtvankas. 2020 m. Lietuvos savivaldybių asociacija atliko savivaldybių apklausą, kuria siekta išsiaiškinti, kiek šalyje yra bešeimininkių užtvankų, jų būklę ir preliminarūs kaštus būklės gerinimui ar palaikymui. Remiantis apklausos duomenimis, detalai įvertinus 28 savivaldybių pateiktus duomenis apie 129 užtvankas, vienos užtvankos, priklausomai nuo techninių parametrų ir būklės, remontas valstybei kainuotų nuo 30 tūkst. iki 1 mln. eurų, geros būklės palaikymas kas metus kiekvienai užtvankai kainuoja nuo 100 iki 1600 eurų. Palyginimui, Lietuvoje nevyriausybių organizacijų (toliau – NVO) pastangomis nugriautos pirmos užtvankos Bražuolės upėje griovimo darbai kainavo apie 15 tūkst. eurų.

4.1.2. Lietuvoje trūksta detalios informacijos apie užtvankas, jų būklę, nėra užtvankų suteikiamos naudos ir daromos žalos įvertinimo, analizės pagal gamtosauginius, socialinius ir ekonominius kriterijus, tačiau planuojama, kad tokia informacija bus surinkta ir analizė atlikta 2021–2022 m.

4.1.3. Nenustatyti prioritetai dėl upių vientisumo atstatymo.

4.1.4. Teisinė sistema nesudaro sąlygų sklandžiam upių vientisumo atstatymui.

4.1.5. Mažas visuomenės sąmoningumas neigiamo užtvankų sukeliama poveikio atžvilgiu.

4.2. Neigiamas hidroelektrinių poveikis. Vandens telkinių būklę taip pat neigiamai veikia ir hidromorfologiniai pokyčiai dėl hidroelektrinių veiklos. Būdingas neigiamas poveikis, kurį daro upių vagose įrengtos hidroelektrinės, yra dažni, staigūs ir dideli vandens lygio svyravimai upės atkarpoje žemiau hidroelektrinės, nepakankamas praleidžiamas debitas, tvenkinio krantų ir upės vagos erozija.

4.2.1. Esama šalies teisinė sistema nepakankamai įpareigoja laikytis hidroelektrinių naudotojus aplinkosauginių reikalavimų.

4.2.2. Nevisiškai įgyvendintas šioje srityje principas „teršėjas moka“.

4.3. Neigiamas sausinamosios melioracijos poveikis. Lietuvoje net 45 proc. upių kategorijos vandens telkinių morfologiškai reguliuoti sausinamosios

³⁰ „Kurk Lietuvai“ 2020 m. vykdytas projektas „Tarpinstitucinio bendradarbiavimo skatinimas upių atvėrimo žuvims klausimu“: <http://kurklt.lt/projektai/upiu-atverimas-zuvims/>.

³¹ 2020 m. gegužės 20 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. 2030 m. ES biologinės įvairovės strategija. Gamtos grąžinimas į savo gyvenimą, COM/2020/380 galutinis.

melioracijos tikslais. Suregulius upių vagas, sunyksta specifinės vandens organizmų buveinės, drauge sumažėja ir pačių vandens organizmų rūšinė įvairovė ir gausa, dauguma upių ekosisteminių paslaugų yra prarastos arba labai susilpnėjusios. Melioracijos sistemos neigiamai veikia natūralų hidrologinį režimą, sumažina upių gebėjimą kritulių vandenį atiduoti į upes per ilgesnį (tai ypatingai svarbu sausuoju periodu) ir prisideda prie vandens telkinių būklės blogėjimo. Drenažu sausintoje žemėje būdinga didesnė tirpių azoto ir fosforo junginių prietaka į paviršinius vandens telkinius. Šalyje nėra nustatyti aiškūs prioritetai, kur galėtų būti diegiama išmanioji melioracija, o kur atkuriamas natūralus hidrologinis režimas.

5. Ūkinės veiklos, vertinant pagal geros aplinkos būklės kokybinius deskriptorius, Baltijos jūros ekosistemoms sukelia neigiamus poveikius *(priežastis iš dalies sprendžiama ir ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą, SM įgyvendinant 2021–2030 metų susisiekimo plėtros programą).*

Jūros biologinę įvairovę neigiamai veikia nesubalansuota žmogaus ūkinė veikla, ypač susijusi su komercine žvegyba. Dėl kritinės menkių populiacijos būklės Baltijos jūroje, Lietuvoje jau uždrausta jų žvegyba. Komercinė žvegyba naudojant žvegybinius tralus vykdoma ir saugomose teritorijose. Tai reiškia, kad saugomų jūrinių teritorijų dugnas patiria intensyvių fizinių trikdymų.

Jūrinėms saugomoms teritorijoms būtini gamtotvarkos planai iki šiol nėra parengti.

Nepakankamai sureguliuota žmogaus ūkinė veikla prisideda prie jūros teršimo – šiukšlėmis, nafta ir kitomis kenksmingomis medžiagomis, žvegybos įrankiais, nevietinių rūšių patekimu, triukšmu ir kt. Pametami arba tikslingai išmetami žvegybos įrankiai (dažniausiai – įvairūs tinklai) yra spąstai jūros paukščiams ir žinduoliams. Tokiuose tinkluose gaišta ir žuvis, kurios tikslingai negaudomos, tačiau įkliūva tokiuose pamestuose žvegybos įrankiuose. Kasmet maždaug 10 000 žvegybos tinklų pametama visoje Baltijos jūroje.

Tarša šiukšlėmis, įskaitant vienkartinį plastikinius gaminius ir mikroplastiką, – opi problema ne tik Baltijos jūros, bet ir pasauliniu mastu. Europos Komisija 2020 m. nustatė rekomenduojamą 20 šiukšlių vienetų 100 metrų paplūdimio atkarpoje ribinę vertę, kurios neviršijant galima būtų teigti, kad jūros būklė pagal paplūdimio šiukšlių rodiklį yra gera. Lietuvoje atlikto vertinimo metu⁶ nustatyta, kad realiausia ribinė vertė (atsižvelgiant į taikomas priemones ir visuomenės/ verslo supratimo lygį), kurią mes galėtume pasiekti per 3–4 Jūros strategijos pagrindų direktyvos įgyvendinimo ciklus – 57 vnt./100 m.

Impulsinius ir nuolatinio pobūdžio triukšmus generuojančios veiklos (pagrindinės – laivyba, išminavimo operacijos, inžineriniai tyrimai, uosto veikla, statybos, povandeninių inžinerinių tinklų tiesimas, geologiniai–geofiziniai dugno tyrimai, gamtos išteklių gavyba, rekreacinė veikla tokia kaip vandens motociklai ir mėgėjų žvegyboje naudojami kateriai su galingais varikliais) jūroje neigiamai veikia jūros žinduolius ir žuvis – pažeidžiama klausa, trikdoma orientacija ir elgsena. Žinomos skirtingo pobūdžio povandeninio triukšmo slenkstinės vertės jūros gyvūnijai. Nustatyta, kad žinduolius trikdo didesnis kaip 150–170 decibelų impulsinis ir didesnis kaip 120 decibelų ištisinis povandeninis triukšmas. Skirtingų rūšių gyvūnų gebėjimas girdėti kinta nevienodai, todėl triukšmo dažnių pokyčiai labai svarbūs siekiant nustatyti potencialiai jautriausias jų rūšis. Duomenys apie foninį triukšmą ir triukšmo poveikį jūros gyvūnams tiek Baltijos jūros regione, tiek Lietuvoje epizodiškai pradėti rinkti tik pastaraisiais metais.

6. Trūksta tyrimų informacijos situacijai įvertinti ir sprendimams priimti *(priežastis iš dalies sprendžiama AM įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“).*

6.1. Trūksta duomenų sprendimams priimti. Trūksta monitoringo, detalesnių tyrimų ir analizės daugeliui su Baltijos jūros biologine įvairove susijusių problemų sprendimui priimti, paviršinių vandens telkinių būklei, žmogaus veiklos poveikiui įvertinti ir efektyvioms, tinkamai orientuotoms priemonėms parinkti. Pvz., biologinė įvairovė yra vienas iš Jūrų strategijos pagrindų direktyvos kokybinių deskriptorių, pagal kurį būtina įvertinti jūros aplinkos būklę ir, esant poreikiui, taikyti būklės gerinimo priemones. Lietuvoje dėl finansinių ir žmogiškųjų išteklių trūkumo nevykdomas žiemojančių paukščių

monitoringas, nestebima pilkųjų ruonių būklė. Pagal esamą situaciją trūksta sisteminės informacijos apie paukščių priegaudą. Vykdam žiemojančių paukščių apskaitas nuo kranto pagal valstybinio aplinkos monitoringo programą, daromas labai grubus kokybinis įvertinimas, bet nėra kiekybinio vertinimo, t. y., nėra reikalavimo registruoti paukščių rūšis, skaičius, išsitemimo našta laipsnį, todėl tokia informacija kiekybiniam rodiklio vertinimui netinkama. Nežinomas atskirų rūšių mirtingumo lygis dėl atsitiktinės priegaudos, slenkstinės vertės, dėl kurių šioms rūšims kiltų grėsmė.

6.1.1. Trūksta kompetencijos ir finansinių išteklių. Tyrimus ir analizes neretai gali atlikti tik tam tikrą kompetenciją turintys specialistai, kurių paslaugas atsakingos institucijos turi pirkti, tačiau tam trūksta finansinių išteklių. Taip pat stebimas ir atsakingų institucijų žmoniškųjų išteklių trūkumas, lemiantis atliekamų darbų kokybę ir kiekybę.

6.1.2. Nelankstus pastovaus bendradarbiavimo su mokslo institucijomis mechanizmas. Nesukurtas mechanizmas, kaip nuolatos bendradarbiauti su mokslininkais, tinkamai atlyginant už jų konsultacijas. Kiekvieną kartą perkant užsakomuosius mokslinius tyrimus ar studijas vykdam viešuosius pirkimus, prarandamas lankstumas konsultuotis po studijos atlikimo ar iškilus papildomiems naujiems klausimams, kurių iki studijos atlikimo nebuvo galima numatyti.

7. Netinkamai išvalomos individualios, miestų ir gyvenviečių, pramonės nuotekos nuotekų valymo įrenginiuose *(priežastis iš dalies sprendžiama EIM įgyvendinant 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programą, įgyvendinant regioninę pažangos priemonę „02-001-06-07-01 (RE) Modernizuoti ir plėsti geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūrą, įskaitant vandentvarkos įmonių stambinimą“).*

Dalis paviršinių vandens telkinių priskiriami rizikos grupei dėl sutelktosios taršos poveikio, net ir įgyvendinus Nuotekų valymo direktyvos³²) reikalavimus, nes net ir išvalytos nuotekos neleidžia pasiekti paviršiniam vandens telkiniui keliamų vandensaugos tikslų. Problemą kelia ir iš nuotekų valymo įrenginių į vandens telkinius patenkančios pavojingos medžiagos.

7.1. Per maži miestų nuotekų valymo įrenginių pajėgumai. Dalis miestų nuotekų valymo įrenginių eksploatuojami išnaudojant ar net viršijant jų projektinius pajėgumus. Statant ar rekonstruojant šiuos valymo įrenginius nebuvo tinkamai įvertinti ateities poreikiai dėl gyvenamųjų kvartalų ir pramonės plėtros, gretimų gyvenviečių prijungimo prie miestų valymo įrenginių galimybės.

7.2. Nepakankamas pirminis gamybinių nuotekų apvalymas prieš išleidžiant jas į miestų nuotekų tinklus. Dalis vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonių nesinaudoja teisės aktuose joms suteikta teise reikalauti, kad abonentai, pas kuriuos susidaro didelio užterštumo nuotekos arba į nuotekas patenka specifiniai teršalai ir pavojingos medžiagos, prieš išleisdami gamybines nuotekas į miesto nuotekų surinkimo sistemas atliktų pirminį savo nuotekų apvalymą. Dėl šios aplinkybės, taip pat dėl to, kad vandens įmonės neturi galimybių savarankiškai investuoti į stambius nuotekų valymo infrastruktūros plėtros projektus, tenka skirti viešuosius finansus užtikrinti privačių pramonės įmonių gamybinių nuotekų valymo poreikius.

7.3. Ne visos medžiagos (ypač pavojingos), kurios naudojamos ūkinėje veikloje ir su nuotekomis patenka į aplinką, įrašomos į pramonės įmonei išduodamą taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (toliau – TIPK) ar taršos leidimą. Ypač tais atvejais, kai valstybinė kontrolė tokius išleidžiamus teršalus nustato.

7.4. Nevykdoma gamybos procesų analizė, išduodant TIPK ar taršos leidimus. Atliekant ūkio subjektų patikrinimus iš esmės neatliekama gamybos procesų analizė dėl naudojamų medžiagų ir preparatų, neskaičiuojamas medžiagų balansas, pasitikima veiklos vykdytojo deklaracija. Norint suvaldyti vandens telkinių taršą pavojingomis medžiagomis, turi būti vykdomi tinkami procedūriniai ir kontrolės veiksmai šių medžiagų susidarymo/patekimo į nuotekas vietose.

³² 1991 m. gegužės 21 d. Tarybos Direktyva 91/271/EEB dėl miesto nuotekų valymo.

7.5. Į nuotekų valymo įrenginius atitekanti tarša viršija arba yra beveik lygi valymo įrenginių projektiniam pajėgumui. Visos aglomeracijos, kurioms taikomi Nuotekų valymo direktyvos reikalavimai (išskyrus Kėdainių aglomeraciją) atitinka Nuotekų valymo direktyvos nuotekų išvalymo reikalavimus. Tačiau 2019 m. duomenimis, 15-oje aglomeracijų į nuotekų valymo įrenginius atitekanti tarša (nevertinant maksimalių taršos pikų, o atsižvelgiant tik į taršos vidurkį) jau viršija arba yra beveik lygi valymo įrenginių projektiniam pajėgumui. Atsižvelgiant į tai ir į tai, kad peržiūrima Nuotekų valymo direktyva, turi būti imamasi veiksmų, kad vandens įmonės sugebėtų laiku užtikrinti atitiktį Nuotekų valymo direktyvos reikalavimams.

8. Ne visos paviršinės nuotekos išvalomos iki būtinų reikalavimų (*giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus ir įgyvendinant 6.6 uždavinio regioninę pažangos priemonę „02-001-06-06-02 (RE) Modernizuoti ir plėsti paviršinių (lietaus) nuotekų tvarkymo infrastruktūrą urbanizuotose teritorijose“*).

8.1. Kaip pateikiama Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės (toliau – Valstybės kontrolė) audito ataskaitoje³³, AAA duomenimis, paviršinės nuotekas, surenkamas nuo nustatyto dydžio paviršių, skirtų autotransportui, ar nuo kitų galimai teršiamų teritorijų, tvarko 203 įmonės, kurios kasmet 2014–2019 m. į gamtinę aplinką išleido vidutiniškai 51,8 mln. m³ paviršinių nuotekų. Iš jų vidutiniškai 6,9 mln. m³ (12 proc.) nevalytų ir 0,8 mln. m³ (1 proc.) nepakankamai išvalytų, viršijančių nustatytas normas. Aplinkos apsaugos departamentas prie Aplinkos ministerijos (toliau – AAD) 2014–2019 m. nustatė 227 paviršinių nuotekų tvarkymo pažeidimus (14 proc. visų patikrinimų). 93 proc. atvejų nustatoma, kad išleidžiamos nuotekos viršija nustatytus reikalavimus, 4 proc. atvejų išleidžiamos nevalytos nuotekos, 3 proc. atvejų nustatomi kiti pažeidimai.

Valstybės kontrolė, 2020 m. atlikusi aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumo ir rezultatyvumo auditą³⁴ nustatė, kad dalis įmonių nuotekų neišvalė trejus ir daugiau metų, jos buvo išleidžiamos į vandens telkinius, kurių būklė bent vienoje atkarpoje neatitiko geros būklės reikalavimų. Valstybės kontrolė, remdamasi AAD ir savivaldybių pateiktais duomenimis nustatė, kad paviršinės nuotekos 56 proc. analizuotų atvejų iki būtinų reikalavimų buvo neišvalytos dėl neįrengtų valymo įrenginių, dėl jų sutrikimų (12 proc.), 32 proc. atvejų neišvalymo priežastys nepateiktos.

8.2. *Per maži esamos paviršinių (lietaus) nuotekų infrastruktūros urbanizuotose teritorijose pajėgumai* surinkti ir išvalyti paviršinės nuotekas dėl didėjančių urbanizuotų teritorijų ploto ir padidėjusio per liūtis iškritusio kritulių kiekio ir sniego tirpsmo (padidėjusi grėsmė plisti teršalams į aplinką) 2020 m. duomenimis 46 proc. paviršinių nuotekų išleista nevalytų, kurios neigiamai įtakoja paviršinių vandens telkinių būklę, trukdo pasiekti vandensaugos tikslus.

8.3. *Nepakankamai skatinamas paviršinių nuotekų tvarkymas jų susidarymo vietoje.* Nėra sąsajos tarp aplinkosauginių tikslus ir reikalavimus nustatančių teisės aktų ir teritorijų planavimą reglamentuojančių teisės aktų. Trūksta skatinimo priemonių.

9. Per maža aplinkos apsaugos valstybinė kontrolė vandenų srityje (*priežastis sprendžiama AM įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“*).

Nepakankama kontrolė žemės ūkio veiklos sukeltos taršos, požeminio vandens išteklių naudojimo, nuotekų tvarkymo, veiklos paviršinių vandens telkinių juostose ir kitų aplinkosauginių reikalavimų laikymosi srityje.

9.1. *Nepakankamai užtikrinama aplinkosauginių reikalavimų laikymasis buitinių ir pramoninių, individualaus nuotekų tvarkymo, žemės ūkio veiklos ir kitose srityse.*

³³ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito „Vandens tiekimas ir nuotekų tvarkymas“ ataskaita Nr. VAE-12, 2020-11-19 https://www.vkontrole.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2

³⁴ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos efektyvumas ir rezultatyvumas“ ataskaita Nr. VAE-3, 2020-05-04 <https://www.vkontrole.lt/failas.aspx?id=4082>.

9.2. *Nepakankamai efektyviai vykdoma hidroelektrinių aplinkosauginių reikalavimų kontrolė.*

9.3. *Nepakankamai efektyviai vykdoma augalų apsaugos priemonių naudojimo žemės ūkyje kontrolė.*

9.4. *Teisinėje bazėje nenustatyti reikalavimai mineralinių trąšų naudojimui, tad mineralinių trąšų naudojimo žemės ūkio srityje kontrolė negali būti vykdoma.*

9.5. *Trūksta aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų.*

9.6. *Nepakankamas aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų aprūpinimas priemonėmis.*

9.7. *Trūksta kontroliuojančių pareigūnų kompetencijų.*

10. Praeities tarša daro poveikį vandens telkiniams.

Vandens telkinius taip pat veikia antrinė tarša, atsiradusi dėl ilgalaikės praeities taršos. Apie 10 proc. ežerų ir tvenkinių būklė neatitinka geros būklės dėl praeities taršos poveikio kartu su kitais poveikiais. Tačiau tikėtina, kad praeities taršos yra veikiami ir daugiau ežerų ir tvenkinių, tačiau tai įvertinti tiksliai reikalingi papildomi tyrimai. Ši tarša pasireiškia net ir tada, kai tiesioginės taršos jau nebėra, ir gali lemti dideles biocheminio deguonies suvartojimo per 7 paras (toliau – BDS₇) ir (ar) fosforo junginių koncentracijas. BDS₇ didelės vertės gali pasireikšti dėl sunykusios vandens augalijos, kurią skaido aerobinės bakterijos. Kad tokių telkinių būklė gerėtų svarbiausia nutraukti dabartinę taršą (jei tokia yra). Be to, kur reikia, pritaikius švelnias priemones pačiuose ežeruose (biomanipuliacija, makrofītų šalinimas ir panašiai), galima sudaryti sąlygas gerėti šių vandens telkinių būklei. Biomanipuliacijos, makrofītų šalinimo priemonių švelniosios renatūralizacijos priemonės reikia taikyti bent keletą metų, o jų dėl poveikio gerėjančios vandens telkinių būklės rezultatai pasimatys tik dar po kelerių metų. Be to šių priemonių įgyvendinimas gana sudėtingas, nes nesukurta gerai veikianti priemonių įgyvendinimo sistema, t.y. nėra nustatyta, kurias vandens telkinių būklės gerinimo priemones turi įgyvendinti AM pavaldžios institucijos, o kurias savivaldos institucijos, neužtikrintas nuolatinis finansavimas.

11. Nelegalus požeminio vandens išteklių išgavimas (priežastis sprendžiama AM įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“).

Lietuvoje geriamuoju vandeniu daugiausia apsirūpinama iš požeminio vandens gavybai skirtų gręžinių (toliau – gręžinys). Visi gręžiniai turi būti registruoti Žemės gelmių registre³⁵, tačiau dalis gręžinių dėl įvairių priežasčių yra neregistruoti arba registruoti Žemės gelmių registre, tačiau neturintys sistemoje nurodyto savininko (toliau – nelegalūs gręžiniai). Remiantis LGT modeliuojama situacija, Lietuvoje 2021 m. nelegalių gręžinių galimai yra apie 30 tūkst. Žemės gelmių registre registruoti 11727 gręžiniai neturintys sistemoje nurodyto savininko. Po 1990 m. dalis kaimiškų vietovių naudojamos geriamojo vandens tiekimui skirtos infrastruktūros buvo perduota eksploatuoti savivaldybių vandentvarkos įmonėms. Dėl chaotiškai vykusio perdavimo, dalies perimtų požeminio vandens gavybai skirtų gręžinių įrengimą patvirtinantys dokumentai neišliko, kita dalis perimtų gręžinių – galimai galėjo būti įrengti nelegaliai. Nesant lanksčiai gręžinių įregistravimo tvarkai, siekiant nenutraukti geriamojo vandens tiekimo gyventojams, nelegalūs gręžiniai buvo eksploatuojami iki pat šių dienų.

Požeminio vandens išteklių naudojimas iš nelegalių gręžinių kelia nemažai iššūkių. Neturint tikslių duomenų apie visus valdomus ir (arba) naudojamus gręžinius sunku ir (ar) net neįmanoma:

- užtikrinti veiksmingos požeminio vandens išteklių apsaugos ir kokybės;

³⁵ Vadovaujantis Lietuvos Respublikos žemės gelmių įstatymo ir Žemės gelmių registro nuostatais, patvirtintais Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 10 d. nutarimu Nr. 198 „Dėl Lietuvos Respublikos žemės gelmių įstatymo įgyvendinimo“.

- užtikrinti tinkamos visuomenės saugos; - planuoti ir (ar) numatyti vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo tinklų plėtros perspektyvas, požeminio vandens išteklių poreikio ateityje. Remiantis preliminariais skaičiavimais, kasmet prarandama virš 4 mln. eurų mokesčių už išgautus požeminio vandens išteklius, kadangi nelegalaus gręžinio savininkas vadovaujantis žemės gelmių išteklių naudojimą reglamentuojančiais teisės aktais negali gauti ištekliams naudoti reikalingo leidimo, o neturint leidimo nemokami mokesčiai. Nelegalių gręžinių problemos mastas labiausiai išryškėjo nuo 2018 m. liepos 1 d. kada aplinkosaugos kontrolės funkcijas žemės gelmių išteklių naudojimo srityje perėmė AAD. Siekiant identifikuoti nelegalių gręžinių vietas ir jų savininkus, reikalingi neproporcingai dideli pajėgumai, todėl būtinas visuomenės švietimas pabrėžiant tokios išteklių išgavimo sukuriamą žalą visiems požeminio vandens išteklių vartotojams nepriklausomai nuo apsirūpinimo jais būdo: iš individualių požeminio vandens gręžinių ar gaunant viešąją geriamojo vandens paslaugą.
12. Trūksta visuomenės sąmoningumo vandenų valdymo srityje (<i>priežastis iš dalies sprendžiama ir AM įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“</i>). Nepakankamas žmonių informuotumas sąlygoja padidintą neigiamą poveikį vandens telkiniams dėl nepakankamų žinių. Tokio poveikio būtų galima išvengti ir tuo pačiu sumažinti neigiamo poveikio pasekmių mažinimo kaštus, jeigu visuomenė būtų tinkamai informuojama, įtraukiama į vandenų valdymą. Remiantis „Baltijos tyrimų“ atlikta reprezentatyvia Lietuvos gyventojų (15–74 m.) apklausa, 15 proc. apklaustųjų kaip vieną iš aplinkosaugos problemų išskyrė vandens užterštumą, tačiau nepaminėjo, ar žino kaip ją reikėtų spręsti.
13. Trūksta tarpvalstybinio bendradarbiavimo vandens telkinių taršai valdyti. Dalis teršalų į Lietuvos paviršinius vandens telkinius patenka iš kaimyninių valstybių – Baltarusijos (su Nemunu ir Nerimi) ir Rusijos Kaliningrado srities (Nemunu). Turimi tarptautiniai susitarimai dėl keitimosi duomenimis, bendro monitoringo vykdymo ir bendradarbiavimo dažnu atveju su minėtomis valstybėmis vyksta vangiai (monitoringo duomenimis su Baltarusija 2019 m. apsieista po kelerių metų pertraukos) arba nevyksta apskritai, dėl politinės jų valios trūkumo nėra pasirašomi susitarimai dėl bendradarbiavimo vykdant bendrą vandens telkinių baseinų apsaugą ir valdymą.
2 problema: Nepakankamas geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų prieinamumo ir kokybės užtikrinimas Remiantis 2018 m. duomenimis, vandens tiekimo paslaugas gavo 82 proc. gyventojų. Remiantis turimais duomenimis, centralizuotas geriamojo vandens tiekimo paslaugas gavo apie 70 proc. arba beveik 2,248 mln. šalies gyventojų, 19 proc. gyventojų geriamąjį vandenį gauna iš šachtinių šulinių, kurių 43 proc. neatitinka vandens kokybės reikalavimų. Naujoji Geriamojo vandens direktyva³⁶ įpareigoja užtikrinti geriamojo vandens prieinamumą ir kokybę visiems šalies gyventojams. Atsižvelgiant į esamą situaciją ir Geriamojo vandens direktyvos tikslus, siekiama iki 2030 m. vandens tiekimo paslaugų prieinamumą padidinti iki 90 proc. gyventojų. 2019 m. atlikto valstybinio audito duomenis, centralizuotas nuotekų tvarkymo paslaugas gavo 2,1 mln. arba apie 76,5 proc. visų šalies gyventojų. Taip pat nustatyta, kad ne visos nuotekos prieš išleidžiant į gamtinę aplinką tinkamai išvalomos, t.y. iki būtinų reikalavimų išvalytų centralizuotai surinktų

³⁶ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2020/2184 2020 m. gruodžio 16 d. dėl žmoniems vartoti skirto vandens kokybės (nauja redakcija).

komunalinių nuotekų dalis yra 71 proc. Nustatyta, kad į paviršinius vandens telkinius 2014–2019 m. buvo išleidžiama vidutiniškai 164,6 mln. m³ centralizuotai tvarkomų komunalinių nuotekų. Iš jų vidutiniškai kasmet buvo išleidžiama 39,8 mln. m³, arba 24,2 proc., nevalytų ar nepakankamai išvalytų komunalinių ir 7,7 mln. m³, arba 13 proc., paviršinių nuotekų. Centralizuotai tvarkomos komunalinės nuotekos 62 proc. analizuotų atvejų iki būtinų reikalavimų neišvalytos dėl netinkamų, pasenusių ar nepakankamo pajėgumo valymo įrenginių, 10 proc. atvejų – dėl jų surinkimo sistemų trūkumo. Neužtikrinant, kad iki būtinų reikalavimų būtų išvalomos centralizuotai tvarkomos komunalinės ir paviršinės nuotekos ir jas ne vienerius metus leidžiant į gamtinę aplinką gali būti padaroma žala aplinkai, tai prisideda prie to, kad 48 proc. paviršinio vandens telkinių būklė neatitinka geros būklės reikalavimų.

AAD 2014–2019 m. atlikdamas patikrinimus centralizuotai komunalines nuotekas tvarkančiose įmonėse, pažeidimus nustatė 8 proc. visų patikrinimų, kuriu 70 proc. visų pažeidimų sudaro atvejai, kai tvarkytojas į gamtinę aplinką išleidžia iki būtinų reikalavimų neišvalytas nuotekas, 16 proc. atvejų į aplinką išleidžiamos nevalytos nuotekos, 14 proc. patikrinimų nustatomi kiti tvarkymo pažeidimai, pvz., nuotekų linijos užsikimšimas, nuotekų kaupimo rezervuarų ir septikų įrengimo, eksploatavimo, nuotekų apskaitos pažeidimai ir kt.

Skaiciuojama, kad apie 24 proc. Lietuvos gyventojų nuotekas tvarko individualiose nuotekų sistemose. 2014–2019 m. AAD nustatė, kad 27,2 proc. visų patikrinimų gyventojai ir 35 proc. patikrinimų ūkio subjektai netinkamai tvarko nuotekas. Siekiama, kad 2030 m. 95 proc. gyventojų nuotekos būtų tvarkomos centralizuotai. Tvari nuotekų sistema turės teigiamą poveikį aplinkai, bus sukurama socialinė ir ekonominė nauda Lietuvos gyventojams.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Per mažai gyventojų aprūpinama centralizuotai teikiamomis geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugomis, nepakankamas gyventojų, prisijungusių prie jau centralizuotai teikiamų nuotekų tvarkymo paslaugomų, skaičius (*giluminės priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus*).

1.1. Nesukurta dalis suplanuotos infrastruktūros. 33 iš 60 savivaldybių nutiesė tik 24 proc. suplanuotų nutiesti geriamojo vandens tiekimo tinklą; 44 savivaldybės nutiesė 23,8 proc. nuotekų surinkimo tinklą.

1.2. Prie nutiestų tinklų prisijungė mažiau nei planuota gyventojų. Remiantis 2004–2018 m. duomenimis, prisijungė 44 proc. mažiau nei planuota gyventojų:

1.2.1. nepakankamai gera dalies centralizuotai tiekiamo geriamojo vandens kokybė. Remiantis Valstybės kontrolės užsakymu atliktos apklausos duomenimis, dalis gyventojų (24 proc. apklaustųjų) nesinaudoja dėl prastos centralizuotai tiekiamo geriamojo vandens kokybės, jie turi įsirengę šulinį ar gręžinį. 9 tūkst. gyventojų (2018 m.) centralizuotai tiekiamas geriamasis vanduo, kuriame viršytos toksinių (cheminių) rodiklių ribinės reikšmės. Kasmet vidutiniškai apie 11,7 proc. (327,1 tūkst.) gyventojų centralizuotai tiekiamas nenuodugniai ištirtas geriamasis vanduo – *vandentvarkos įmonėms (ypač mažoms) trūksta finansų atlikti tyrimus;*

1.2.2. nepakankamas gyventojų sąmoningumas. Remiantis Valstybės kontrolės užsakymu atliktos apklausos duomenimis, dalis gyventojų (24 proc. apklaustųjų) nesinaudoja centralizuotai tiekiamo geriamojo vandens paslaugomis, nes jie turi savo šulinį. Individualiai geriamuoju vandeniu apsirūpina 16,9 proc. gyventojų, tačiau šachtinių šulinių vanduo ~ 30 proc. tyrimų atvejų neatitiko saugos ir kokybės reikalavimų. Gyventojai vangiai atlieka vandens kokybės tyrimus (tik 10 proc. apklaustųjų atlieka ne rečiau kaip kartą per metus), visai neatlieka tyrimų 48 proc. (*subpriežastis iš dalies sprendžiama AM įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“ vykdamat veiklas sąmoningumui didinti*);

1.2.3. nepakankamas gyventojų informuotumas. Remiantis Valstybės kontrolės užsakymu atliktos apklausos duomenimis, dalis gyventojų nežino/neatsakė, kodėl nesinaudoja centralizuotomis paslaugomis (geriamojo vandens tiekimo paslaugomis nesinaudoja 24 proc. apklaustųjų, nuotekų tvarkymo – 56 proc.) (*subpriežastis iš dalies sprendžiama AM įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“ vykdant veiklas sąmoningumui didinti*).

1.3. Ne visos tankiai apgyvendintose teritorijose (aglomeracijose) susidariusios nuotekos tvarkomos centralizuotai. 54 aglomeracijose (iš 65) per didelis ir nekontroliuojamas individualių nuotekų tvarkymo sistemų naudojimo mastas.

1.4. Prasta geriamojo vandens kokybė iš šachtinių šulinių, trūksta vandens dėl sausrų (subpriežastis iš dalies sprendžiama SAM, ŽŪM (Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos) įgyvendinamomis veiklomis).

2. Neefektyvus geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonių valdymas.

Dalis geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo licencijuojamų įmonių neužtikrina finansinio pajėgumo, veiklos tęstinumo, sukurtos infrastruktūros išlaikymo ir neturi skolinimosi galimybių. Nuostolingai veikiančių įmonių generuojamas nuostolis kasmet auga greičiau nei pelningai veikiančių vandens įmonių pelnas. 2018 m. duomenimis, didžiausią geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo veiklos pelną pasiekė didžiausių regioninių centrų vandens įmonės. 2019 m. birželio 27 d. įvertinusi licencijuojamų geriamojo vandens tiekimo, nuotekų ir paviršinių nuotekų tvarkymo paslaugas teikiančių įmonių 2018 m. finansinį pajėgumą, Valstybinė energetikos reguliavimo taryba konstatavo, kad 7 įmonių finansinio pajėgumo nepakanka licencijuojamai veiklai vykdyti.

Valstybinės energetikos reguliavimo tarybos 2020 m. duomenimis, Lietuvoje viešąsias centralizuoto vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugas teikia 64 licencijuotos įmonės, tačiau jų teikiamų geriamojo vandens ir nuotekų tvarkymo paslaugų kaina gyventojams Lietuvos mastu skiriasi 3 kartus ir skirtumas tik didėja. Neįgyvendinami Nuotekų valymo direktyvos reikalavimai. Skirtingose savivaldybėse ir vandentvarkos įmonėse veiklos efektyvumo situacija labai skiriasi. Dalis vandentvarkos įmonių veikia nuostolingai, neatitinka finansinių licencijuojamos veiklos kriterijų, jų finansiniai rodikliai prasčiausi, o teikiamų paslaugų kainos yra didžiausios, todėl tikėtina, kad tokioms įmonėms kils sunkumų investuojant į infrastruktūros atnaujinimą ir plėtrą, ypač atsižvelgiant į tai, kad ES subsidijų kiekis vandentvarkos sričiai bus ženkliai mažesnis arba jo visai nebus. Be to, blogėja demografinė situacija, gyventojų ženkliai mažėja ypač mažesniuose miestuose. Todėl tikėtina, kad ilgai visi sunkiau bus užtikrinti gerą teikiamų paslaugų kainos ir kokybės santykį. Tačiau yra įmonių, kurios dirba pelningai ir užtikrina tinkamą paslaugų kokybę už priimtina kainą, vykdo įsipareigojimus ir skiria reikalingas investicijas. Norint išlaikyti gerą paslaugų kokybę už priimtina kainą, nacionalinių ir ES reikalavimų įgyvendinimą, būtina geriau išnaudoti masto ekonomikos galimybes, stambinti vandens įmones. Stambinant geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmones siekiama mažinti centralizuotai teikiamų geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų valymo paslaugų kainų skirtumus savivaldybėse, užtikrinti nacionalinių ir ES įsipareigojimų įgyvendinimą (teikti kokybiškas geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugas gyventojams) ir siekti didesnio veiklos efektyvumo (mažinti veiklos sąnaudas, keisti sąnaudų struktūrą, įgyvendinti sąnaudų susigrąžinimo principą).

Siekiant užtikrinti vandentvarkos sektoriaus ilgalaikį tvarumą, būtina skatinti įmonių jungimąsi, kad visi viešieji vandens tiekėjai įgyvendintų ES ir nacionalinių teisės aktų reikalavimus geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo srityje, užtikrintų paslaugų prieinamumą ir kokybę, veiklą pelningai ir galėtų vykdyti reikalingas investicijas iš veiklos pajamų.

Daliai gyventojų nepatrauklios centralizuotai teikiamų geriamojo vandens ir nuotekų tvarkymo paslaugų kainos. Remiantis Valstybės kontrolės užsakymu atliktos apklausos duomenimis, geriamojo vandens tiekimo paslaugomis nesinaudoja 28 proc. apklaustųjų, nuotekų tvarkymo – 44 proc. dėl per didelės paslaugų kainos. 2020 m. duomenimis, Lietuvoje viešąsias centralizuoto vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugas teikia 64

licencijuotos įmonės, tačiau jų teikiamų geriamojo vandens ir nuotekų tvarkymo paslaugų kaina gyventojams Lietuvos mastu skiriasi 3 kartus ir skirtumas tik didėja.

3. Netinkamai tvarkomos nuotekos individualiose nuotekų sistemose ir neefektyvi jų valstybinė aplinkos apsaugos kontrolė (*priežastis iš dalies sprendžiama tęstinės veiklos priemonėmis*³⁷ ir įgyvendinant 6.11 uždavinio priemonę „02-001-06-11-01 (PP) Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją ir valdymą“).

Apie 23 proc. Lietuvos gyventojų nuotekas tvarko individualiose nuotekų sistemose. Pagal turimą valstybinės aplinkos apsaugos kontrolės statistiką, kiekvienais metais patikrinama apie 1500 individualių nuotekų tvarkymo įrenginių, 20 proc. patikrinimų nustatoma, kad įrenginys neatitinka aplinkos apsaugos reikalavimų.

3.1. Sudėtinga užtikrinti tinkamą valstybinę aplinkos apsaugos kontrolę dėl didelio individualių nuotekų tvarkymo įrenginių skaičiaus, nepakankamų žmoniškųjų išteklių ir kvalifikacijos valstybinei aplinkos apsaugos kontrolei individualių nuotekų tvarkymo srityje vykdyti (taip pat ir pramonės įmonių, kurios pačios valo ir išleidžia į aplinką gamybinės nuotekas). Be to, nuotekų individualaus tvarkymo įrenginiai neinventorizuoti. Didžiąja dalimi atvejų nežinoma, kur ir kokie įrenginiai naudojami, tai neleidžia efektyviai planuoti patikrinimus. Nuotekų tvarkymo įrenginių inventorizacija ir informacinė sistema, kurioje atsispindėtų esamos nuotekų tvarkymo sistemos ir su jomis atliekami eksploatavimo ir kontrolės veiksmai, padėtų mažinti aplinkos taršą. Kaip nurodoma Valstybės kontrolės audito ataskaitoje³⁸, nustačius, kad į gamtinę aplinką išleidžiamos nepakankamai išvalytos nuotekos, būtina įsitikinti, kad tarša yra nutraukta. Įvertinus, ar atlikti pakartotiniai patikrinimai 11-oje pasirinktų miestų, nustatyta, kad aplinkos apsaugos pareigūnai, nustatę, kad gyventojai netinkamai tvarko nuotekas, daugiau kaip 80 proc. atvejų neįsitikino, kad tarša buvo nutraukta. Pareigūnai nustatę, kad nuotekos tvarkomos netinkamai, taiko teisės aktuose numatytas poveikio priemones (skiria administracinę baudą ar kt.), o patikrinimus atlieka tik gavę pranešimą apie galimą nuotekų tvarkymo pažeidimą ar prevencinių akcijų metu. Neužtikrinus, kad ūkio subjektų ir gyventojų individualiai tvarkomos nuotekos būtų išvalomos iki būtinų reikalavimų, sudaromos prielaidos gamtinės aplinkos (žemės, grunto, ežerų, upių ar kitų vandens telkinių, požeminio vandens) taršai.

3.2. Netinkamai eksploatuojami individualūs nuotekų tvarkymo įrenginiai. Pagal galiojančius teisės aktus, už individualių nuotekų tvarkymo įrenginių eksploataciją ir aplinkosauginių reikalavimų užtikrinimą atsakingi įrenginių savininkai ar naudotojai, tačiau dažnai jiems trūksta žinių ir kompetencijos tinkamai eksploatuoti turimą nuotekų tvarkymo įrenginį. Šią problemą būtų galima spręsti nustatant pareigą individualius nuotekų tvarkymo įrenginius eksploatuoti jų gamintojams ar platintojams.

3.3. Nepakankamai išnaudojama sukurta ir naujai kuriama centralizuota geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūra. Teritorijose, kurios jau yra tankiai apgyvendintos ir gyventojai individualiai apsirūpina vandeniu ir tvarko nuotekas, nors centralizuotų sistemų įrengimas ekonominiu ir aplinkosauginiu požiūriu būtų naudingas, reikia numatyti priemones, skatinančias gyventojus prisijungti prie centralizuotų geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo sistemų.

3.4. Nėra nuoseklaus gyvenamųjų teritorijų plėtros planavimo ir priežiūros. Leidžiama įsirengti individualias geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų

³⁷ Įgyvendinant 2014–2020 metų Europos Sąjungos fondų investicijų veiksmų programos 5 prioriteto „Aplinkosauga, gamtos išteklių darnus naudojimas ir prisitaikymas prie klimato kaitos“ 05.3.1-APVA-V-011 priemonę „Vandens išteklių valdymas ir apsauga“ vykdomas projektas „Nuotekų tvarkymo informacinės sistemos (NTIS) sukūrimas ir įdiegimas“ Nr. 05.3.1-APVA-V-011-01-0014 Sanglaudos fondo lėšomis. Projekto įgyvendinimo laikotarpis: 2020-12-29 – 2023-06-30.

³⁸ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito „Vandens tiekimas ir nuotekų tvarkymas“ ataskaita Nr. VAE-12, 2020-11-19 https://www.vkontrolė.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2

tvarkymo sistemas, o tai vėliau tampa kliūtimi siekiant išvystyti centralizuotas vandens paslaugų sistemas ir prijungti gyventojų būstus. Nors tikimasi, kad LR savivaldybių infrastruktūros plėtros įstatymas prisidės prie minėtos problemos sprendimo, būtina patikslinti LR statybos įstatymo nuostatą, leidžiančią gyventojams pasirinkti apsirūpinimo vandens paslaugomis būdą, nors atitinkami sprendiniai yra patvirtinti teritorijų planavimo dokumentuose.

3.5. Dalis individualių biologinio nuotekų valymo įrenginių nuo 2030 m. sausio 1 d. neatitiks azoto ir fosforo išvalymo normatyvų. Individualios nuotekų tvarkymo sistemos, kurios patenka/pateks į aglomeracijų ribas, privalo užtikrinti tokį patį nuotekų išvalymo lygį, kaip ir tos aglomeracijos (miesto) nuotekų valymo įrenginiai. Į aglomeracijų ribas patenkantys nuotekų sukaupimo rezervuarai, iš kurių nuotekos atvežamos į aglomeracijos nuotekų valymo įrenginius, minėtą Nuotekų valymo direktyvos reikalavimą atitiks. Tačiau individualūs biologinio nuotekų valymo įrenginiai, ypač esantys aglomeracijose, kurioms nustatyti azoto ir fosforo išvalymo normatyvai, šio reikalavimo daugeliu atvejų neatitiks. Būtina į tai atsižvelgti pirmiausia savivaldybėms planuojant ir nustatant dabartinės aglomeracijų ribas ir numatant jų plėtrą. Dėl į aglomeracijų ribas patenkančių individualių biologinio nuotekų valymo įrenginių gali būti svarstomi šie pagrindiniai sprendiniai: šių įrenginių pakeitimas nuotekų sukaupimo rezervuarais, centralizuotos nuotekų surinkimo sistemos išplėtimas ir tokių būstų prijungimas, individualių biologinio valymo įrenginių efektyvumo didinimas. Pastarasis sprendinys, ypač dėl azoto išvalymo efektyvumo didinimo, gali būti ekonomiškai nenaudingas.

4. Nuotekų tvarkymo infrastruktūra neatspari liūtimis ir klimato kaitai.

Nuotekų tvarkymo infrastruktūra neatspari liūtimis ir klimato kaitai dėl per didelės suintensyvėjusių ir sustiprėjusių-liūčių vandens infiltracijos į nuotekų tinklus ir nusidėvėjusių nuotekų tinklų. Būtina atnaujinti centralizuotą komunalinių nuotekų surinkimo infrastruktūrą pašalinant galimybę patekti į ją kritulių vandeniui. Taip pat būtina imtis veiksmų išaiškinti ir nutraukti neteisėtą paviršinių nuotekų išleidimą į komunalinių nuotekų surinkimo sistemas. Vandentvarkos įmonės ir (arba) savivaldybės atsakingos už komunalinių ir paviršinių nuotekų surinkimo tinklų techninę būklę, jų priežiūros organizavimą ir remontą. Remiantis savivaldybių pateikta informacija, per artimiausius 5 m. reikės renovuoti apie 20 proc. šių tinklų.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.8. Išsaugoti ir atkurti biologinę įvairovę, ekosistemų, jų paslaugų kokybę bei kraštovaizdžio savitumą ir užtikrinti darnų gamtos išteklių naudojimą

1 problema. Nyksta biologinė įvairovė, kai kurie gyvosios gamtos ištekliai naudojami netausiai.

Ekosistemų gyvybingojo komponento – biologinės įvairovės – nykimas lemia pablogėjimą ekosistemų ir jų teikiamų paslaugų, nuo kurių visuomenė yra visiškai priklausoma, nes jos yra ne tik socio–ekonominės gerovės pagrindas, bet svarbios ir žmonių psichinei, fizinei gerovei, prisideda prie visuomenės gebėjimo įveikti visuotinę kaitą, sveikatai kylančias grėsmes ir nelaimes.

Nyksta su pievomis ir agrarinėmis ekosistemomis susiję buveinės ir rūšys. 2014–2018 m. suarta ar kitaip transformuota į kitas naudmenas net 9 proc. visų kartografuotų natūralių pievų ir joms artimų buveinių. Pagal Buveinių direktyvos³⁹ 2019 m. ataskaitą⁴⁰, nėra nė vieno Europos Bendrijos (toliau – EB) svarbos pievų buveinės tipo, kurio apsaugos būklė būtų vertinama kaip palanki; 25 proc. EB svarbos pievų ir joms artimų buveinių būklė

³⁹ 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos Direktyvos 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos.

⁴⁰ Lietuvos Buveinių direktyvos įgyvendinimo 2013–2018 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_habitats/index_en.htm.

yra nepalanki netinkama (U1), o 75 proc.– nepalanki bloga (U2). Nyksta agrarinio kraštovaizdžio paukščiai ir vabzdžiai, visų pirma apdulkintojai. 2019 m. vertinimo duomenimis⁴¹, 21 paukščių rūšies, kurios susiję su pievų ir šlapynių buveinėmis, populiacijos mažėja. Pagal jų būklę vertinama bendra agrarinių ekosistemų būklė.

Mažėja natūralių pelkių ekosistemų, jų būklė prastėja, vyksta pažeistų pelkių degradacija

Lietuvoje yra apie 654 tūkst. ha durpynų, tačiau tik apie 27,6 proc. bendro ploto užima natūralios ar beveik natūralios pelkinės ekosistemos. Beveik 70 proc. šalies pelkių yra nusiausintos. Nors pelkių išsaugojimui skiriama vis daugiau dėmesio – į saugomų teritorijų sudėtį įeinančių pelkių plotas siekia apie 18,9 proc. nuo visų Lietuvos pelkių, tipiškiems pelkių kompleksams saugoti Lietuvoje įsteigti 107 telmologiniai draustiniai, septyni Lietuvos pelkiniai kompleksai yra tarptautinės svarbos ir saugomi tarptautinės konvencijos dėl pelkių, turinčių tarptautinę reikšmę, ypač vandens ir pelkių paukščių apsaugai (Ramsaro konvencijos)⁴², tačiau pažeistos pelkės atkuriamos vangiai. Pažeistos pelkės atkuriamos 19 šalies vietovių. Ilgalaikis nusiausintų pelkių ir durpynų netvarus naudojimas lemia durpių skaidymąsi ir ŠESD emisijų padidėjimą, buveinių ir biologinės įvairovės nykimą; durpinių dirvožemių degradavimą, derlingumo mažėjimą ir dirvos paviršiaus suslūgimą; sudėtingėjantį žemių tvarkymą ir naudojimą; maistinių medžiagų (ypač azoto junginių) patekimą į vidaus vandenį ir jų eutrofikaciją; padidėjusią potvynių grėsmę; padidėjusią durpynų gaisrų tikimybę. Vienuolika iš Lietuvoje aptinkamų 54 tipų EB svarbos natūralių buveinių (be paplitusių Baltijos jūroje) taip pat yra susijusios su pelkių ekosistemomis, tačiau tyrimų duomenimis⁴³, daugumos šių EB svarbos pelkinių buveinių (7110, 7140) būklė Lietuvoje yra nepalanki.

Nyksta natūralios miško buveinės ir saugomos rūšys. Pagal Buveinių direktyvos ataskaitą (2019 m.) tik 8 proc. miško buveinių apsaugos būklė vertinama kaip palanki (FV); 46 proc. miškų buveinių apsaugos būklė nepalanki netinkama (U1), o kitų 46 proc. – nepalanki bloga (U2). Paukščių direktyvos⁴⁴ ataskaitos⁴⁵ (2019 m.) duomenimis, 20 paukščių rūšių, susijusių su miškų ekosistemomis, populiacijos mažėja.

Laukinės faunos populiacijų naudojimas viršija leistinas ribas arba nepalankiai keičia bendrųjų sudėtį, balansas mitybos grandinėse yra sutrikdytas. Pagal Buveinių direktyvos ataskaitą (2019 m.) 31 proc. Lietuvoje aptinkamų EB svarbos žuvų rūšių būklė yra vertinama kaip nepalanki netinkama (U1), o 13 proc. žuvų rūšių kaip nepalanki bloga (U2). Tendencija yra blogėjanti, nes 2013 m. vertinimu⁴⁶ beveik visų Lietuvoje aptinkamų ES svarbos žuvų rūšių būklė buvo gera. Kanopinių žvėrių gausa viršija leistinas poveikio miško ekosistemai ribas: kai kuriuose miškų masyvuose, kur kartu gyvena visos trys vietinės elninių žvėrių rūšys, faktinis žvėrių tankumas viršija leistinas ribas net iki 8 kartų. Plėšrūnų skaičius nepakankamas, kad natūraliai sureguliuotų kanopinių žvėrių ar vidutinio dydžio plėšrūnų gausą, todėl pastarųjų poveikis ekosistemoms reikšmingas neigiamas, trukdo pasiekti natūralių buveinių ir saugomoms rūšių apsaugos tikslus.

Neatkurti plėšriųjų ir praeivių žuvų ištekliai. Lašišų ir šlakų ištekliai nesiekia 50 proc. potencialaus upių produktyvumo, sparčiai nyksta unguriai, skersnukiai, jūriniai sykai. Daugelyje vandens telkinių per mažai plėšriųjų žuvų, daugėja karpinių ir menkaverčių žuvų. Tai siejama su netausia plėšriųjų žuvų žvejyba, vandens kokybe (tarša ir eutrofikacija), buveinių praradimu dėl užtvankų, melioracijos poveikiu natūraliam upių nuotėkiui,

⁴¹ Lietuvos Paukščių direktyvos įgyvendinimo 2013–2018 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_birds/index_en.htm.

⁴² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. birželio 10 d. potvarkis Nr. 437p „Dėl prisijungimo prie 1971 metais Ramsare ir 1979 metais Berne pasirašytų konvencijų“.

⁴³ Lietuvos Buveinių direktyvos įgyvendinimo 2013–2018 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_habitats/index_en.htm.

⁴⁴ 2009 m. lapkričio 30 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2009/147/EB dėl laukinių paukščių apsaugos.

⁴⁵ Lietuvos Paukščių direktyvos įgyvendinimo 2013–2018 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_birds/index_en.htm.

⁴⁶ Lietuvos Buveinių direktyvos įgyvendinimo 2008–2012 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_habitats/index_en.htm.

brakonieriavimu. Sprendžiant žuvų išteklių problemas dažniau pasitelkiami neefektyvūs ir netvarūs metodai, kartais padarantys populiacijoms daugiau žalos nei atnešantys naudos. Daugiau nei 90 proc. visų Baltijos lašišų yra įveistos dirbtinai ir tai potencialiai kelia grėsmę populiacijos tvarumui ilgalaikėje perspektyvoje.

Sprendžiant problemą, siekiama išsaugoti arba atkurti ir palaikyti biologinę įvairovę, ekosistemų ir jų paslaugų kokybę, prisidedant prie Europos žaliojo kurso⁴⁷, 2030 m. ES Biologinės įvairovės strategijos, ES Baltijos jūros regiono strategijos⁴⁸ įgyvendinimo, Jungtinių Tautų darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 m.⁴⁹ įgyvendinimo, tai pat įgyvendinant Lietuvos Europos ekologinio tinklo „Natura 2000“ (toliau – tinklas „Natura 2000“) prioritetinių veiksmų programą⁵⁰.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Nepakankamas Lietuvos saugomų teritorijų tinklas ir teritorijų tinklas „Natura 2000“, kad būtų užtikrintas ilgalaikis ir efektyvus biologinės įvairovės išsaugojimas.

Lietuvos saugomų teritorijų tinklas **nepakankamai didelis**, kad ilgalaikėje perspektyvoje efektyviai apsaugotų šalies biologinę įvairovę: 2018 m. Europos Komisija nustatė, kad Lietuva pasiūlė nepakankamai BAST 21 rūšiai ir 17 buveinių tipų apsaugoti, t. y. nurodytų rūšių atveju į BAST tinklą įtraukta mažesnė nei reikalaujama įgyvendinant Buveinių direktyvą nacionalinių populiacijų dalis, o natūralių buveinių atveju – mažesnė nei reikalaujama nacionalinio buveinių ploto dalis – (turi būti saugoma nemažiau kaip 60 proc. prioritetinių ir nemažiau kaip 20 proc. neprioritetinių rūšių populiacijos ar buveinių ploto).

Vertinant pagal 2030 m. ES biologinės įvairovės strategijoje numatytus uždavinius (pvz., 10 proc. ES sausumos ir 10 proc. ES jūrų ploto turėtų būti taikoma griežta apsauga arba kad nė vienos saugomos rūšies ar buveinės apsaugos būklė nepablogėtų), nacionalinių saugomų teritorijų apsaugos režimas **yra per silpnas** daugelyje saugomų teritorijų tipų (valstybiniuose parkuose, draustiniuose, biosferos poligonuose), kad ilgalaikėje perspektyvoje nykstančios natūralios buveinės ir rūšys būtų išsaugotos arba jų apsaugos būklė būtų atkurta iki palankios būklės.

Visuomenės lūkesčių dėl saugomų teritorijų apsaugos režimo neatitinka įstatymais nustatytas silpnas ūkinės veiklos, ypač miškų ūkio veiklos, reikšmingai paveikiančios rūšių ir buveinių būklę, reguliavimas šiose teritorijose, pvz., didelė dalis saugomose teritorijose esančių miškų priskirti IV miškų (ūkinių miškų) arba III (apsauginių miškų) grupei, o miško kirtimų tikslai gali būti orientuoti į ūkines reikmes, bet ne į saugomų teritorijų gamtosauuginės vertės padidinimą.

2. Ne visoms tinklo „Natura 2000“ teritorijoms nustatyti konkretūs apsaugos tikslai.

Dėl žmogiškųjų ir kitų išteklių trūkumo ne visoms tinklo „Natura 2000“ teritorijoms parengti konkretūs vietovės apsaugos tikslai. Tai mažina teisinį aiškumą, kurie konkrečiai plotai turi būti išsaugoti planuojant ir vykdant ūkinę veiklą arba iki kokios ekologinės būklės buveinės ir rūšys turi būti

⁴⁷ 2019 m. gruodžio 11 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Europos žaliasis kursas, COM (2019) 640 galutinis.

⁴⁸ 2009 m. spalio 6 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui dėl Europos Sąjungos Baltijos jūros regiono strategijos, COM(2009) 248 galutinis.

⁴⁹ Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 2015-09-25 rezoliucija Nr. 70/1 „Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 metų“.

⁵⁰ http://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/saugom_teritorijos_kraštov/natura_2000/PAF-2019-03-27.pdf.

atkurtos suplanuojant ir įgyvendinant aktyvias ir pasyvias apsaugos priemones. Nustatant konkrečius apsaugos tikslus atskiroms tinklo „Natura 2000“ teritorijoms, būtina atlikti kvalifikuotus įvairaus spektro tyrimus, parengti grafinę medžiagą ir pateikti konsultacijoms su visuomene ir tvirtinti aplinkos ministrui. Būtina gerinti žemės ir miško savininkų informavimo procedūras apie parengtus apsaugos tikslus, nes jie lemia veiklos apribojimų nustatymą vėlesniuose apsaugos priemonių įgyvendinimo etapuose.

3. Vėluojama nustatyti tinklo „Natura 2000“ teritorijų būtinas (reguliacines, sutartines ar teritorijų planavimo) apsaugos priemones.

ES teisės aktai įpareigoja BAST nustatyti būtinas apsaugos priemones ne vėliau kaip per 6 m. nuo jų įtraukimo į tinklą „Natura 2000“. Vėlavimas nustatyti būtinas apsaugos priemones tinklo „Natura 2000“ teritorijose reiškia, kad galinčios sukelti grėsmę ūkinės ir kitos veiklos reguliavimas keičiamas pavėluotai, tai lemia rūšių ir buveinių būklės tolesnį prastėjimą. Daugiausiai tai susiję su tuo, kad saugomų teritorijų institucinei sistemai pavedami uždaviniai nesuderinti su skiriamais ištekliais šiems uždaviniams pasiekti.

3.1. Lėta teritorijų planavimo dokumentų, kurie reikalingi nustatyti apsaugos sprendinius, rengimo, sparta. Dažniausiai apsaugos priemonės nustatomos steigiant naujas saugomas teritorijas (parengiant jų ribų planus), taip pat esamų valstybinių parkų, rezervatų ir draustinių planavimo schemomis, aktyvios gamtotvarkos priemonės numatomos gamtotvarkos planais arba miškotvarkos projektais, tačiau jų rengimas arba atnaujinimas vyksta per lėtai dėl tam skiriamo dėmesio ir išteklių trūkumo.

3.2. Ilgas, sudėtingas apsaugos sutarčių su žemės savininkais ir valdytojais sudarymo procesas, kurios yra gera alternatyva kitoms apsaugos priemonėms, tačiau apsaugos sutarčių sudarymas yra efektyvus tada, kai teritorija yra santykinai nedidelė, žemėvalda nėra labai įvairi, kai žemės savininkų ir valdytojų skaičius teritorijoje nėra didelis. Apsaugos sutarčių sudarymo procesui plačiai išvystyti būtini dideli žmogiškieji išteklių, specifinės kvalifikacijos ir galimybė pasitelkti finansinius išteklius kompensacijoms išmokėti.

3.3. Teisės aktais nustatomos būtinos apsaugos priemonės yra nepakankamos. Ūkinės ir veiklos apribojimai tinklo „Natura 2000“ teritorijose teisės aktais nustatomi retai ir lėtai iš esmės dėl to, kad neišspręstas tinkamo kompensavimo už ūkinės veiklos apribojimus klausimas, ir dėl to, kad vengiant nustatyti perteklinius veiklos apribojimus, nebūtinus konkrečioje buveinių ir rūšių apsaugos situacijoje, reikia parengti individualų situacijos vertinimą (poveikio reikšmingumo nustatymą) prieš patvirtinant ūkinės veiklos leidimus, projektus ar kitus dokumentus, kas reikšmingai didina administracinę naštą.

3.4. Trūksta finansavimo veiklos apribojimų sukeltų praradimų kompensavimui. Būtinų apsaugos priemonių nustatymas dažnai yra susijęs su būtinybe kompensuoti už ūkinės veiklos apribojimais sukeltus praradimus, todėl finansavimo šioms reikmėms trūkumas yra sudėtinė dalis visų kitų aukščiau nurodytų vėlavimo priežasčių. Veikiantys kasmetinių kompensacinių išmokų skyrimo mechanizmai žemės ir ypač miško savininkų laikomi neadekvačiais dėl išmokų mažo dydžio. Pripažįstama, kad žemės išpirkimas arba vienkartinių kompensacijų išmokėjimas būtų geresnė alternatyva. Kadangi nėra patrauklaus žemės sklypų išpirkimo valstybės reikmėms arba vienkartinių kompensacijų išmokėjimo, siekiant išsaugoti gamtines vertybes, mechanizmo (susiklosčiusios praktikos ir užtikrinto finansavimo), todėl sunku išsaugoti vertingiausias gamtiniu požiūriu privačias teritorijas. Sukurta žemės išpirkimo arba deramų vienkartinių kompensacijų išmokėjimo praktika leistų užtikrinti pačių vertingiausių teritorijų išsaugojimą ir sudarytų patrauklias sąlygas žemės savininkams prisidėti prie saugomų vertybių išsaugojimo.

4. Neefektyvus Lietuvos saugomų teritorijų ir tinklo „Natura 2000“ teritorijų tvarkymas, silpnai vykdomas visuomenės gamtosauginis švietimas.

4.1. Trūksta išteklių gamtotvarkos planams parengti ir priemonėms įgyvendinti. Norint išsaugoti atviras pievas ir šlapynes, sustabdyti tolesnį jų degradavimą dėl pasikeitusio ūkininkavimo būdo (pievos ir šlapynės užželia krūmais, medžiais) arba dėl pažeisto hidrologinio režimo (augalų bendrijų

sudėtis keičiasi dėl sausėjimo, durpių skaidymosi, eutrofikacijos laipsnio kaitos), būtina skubiai suplanuoti ir įgyvendinti konkrečias tvarkymo priemones buveinių (ypač atvirų) palankios apsaugos būklės išlaikymui arba atkūrimui, tačiau ne visoms tinklo „Natura 2000“ teritorijoms parengti gamtotvarkos planai, o gamtotvarkos darbų finansavimas yra neužtikrintas. Gamtotvarkos planų parengimas ypač aktualus jūrinėms saugomoms teritorijoms, kur nesant specifinių, vietovės lygmens apsaugos tikslų ir apsaugos priemonių, vykdoma ūkinė veikla neleidžia pasiekti geros aplinkos būklės jūroje.

4.2. *Trūksta gamtotvarkos įrangos ir personalo.* Saugomų teritorijų direkcijos savo valdoma gamtotvarkos įranga gali atlikti tik nedidelę dalį visų gamtotvarkos darbų, nes tokios įrangos turi nepakankamai, be to, gamtotvarkos darbams atlikti trūksta kvalifikuoto personalo, išteklių trūkumas neleidžia saugomų teritorijų direkcijoms konkuruoti rinkoje dėl specialistų, kurie galėtų valdyti sudėtingą gamtotvarkos įrangą.

4.3. *Neefektyvus rūšių ir buveinių būklės stebėjimas ir vertinimas.* Rūšių ir buveinių būklės stebėjimui, gamtotvarkos veiksmų planavimui ir rezultatų įvertinimui, taip pat gamtos apsaugos politikos įgyvendinimo šalies mastu efektyvumui įvertinti reikia skirti pakankamus nuolatinius išteklius biologinės įvairovės komponentų stebėsenos duomenų rinkimui, bazių tvarkymui ir jų modernizavimui, įskaitant gamtinio profilio muziejuose.

4.4. *Trūksta kultūros paveldo specialistų.* Valstybinių parkų planavimo schemose turi būti formuluojami sprendiniai dėl kultūrinio kraštovaizdžio ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos kartu su gamtos apsaugos uždaviniais, ir nors tai atveria naujų galimybių, tačiau patirties ir kultūros paveldo specialistų stoka aplinkos ministro valdymo srities įstaigose yra rimtas iššūkis įgyvendinant 2019 m. priimtus įstatymų reikalavimus nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos planavimo valstybiniuose parkuose srityje, ypač tokioje jautrioje teritorijoje kaip Kuršių nerijos nacionalinis parkas.

4.5. *Trūksta išteklių edukacinei veiklai vykdyti.* Kadangi būtinas visuomenės palaikymas biologinės įvairovės išsaugojimo pastangoms, todėl skirtinas nuolatinis dėmesys visuomenės gamtosauginiam švietimui ir lankytojų srautų saugomose teritorijose valdymui, taip pat saugomose teritorijose įrengtų gamtos mokyklų (edukacinių programų), lankytojų centrų (pirmiausia vidaus ekspozicijų), pažintinių takų, apžvalgos bokštų ir kitos infrastruktūros priežiūrai ir atnaujinimui. Pažintinių takų ir kitų sukurtų pažintinių objektų saugomose teritorijose būklė greitai prastėja, jeigu trūksta reguliarios jų priežiūros. Saugomose teritorijose turi būti nuosekliai vystoma pažintinio turizmo infrastruktūra, o COVID-19 pandemijos metu padidėjus saugomų teritorijų lankytojų skaičius indikuoja poreikį atnaujinti, geriau prižiūrėti esamus, rečiau – išvystyti naujus pažintinio turizmo objektus. 2020 m. duomenimis⁵¹, saugomose teritorijose yra pritaikyta apie 77 proc. objektų nuo visų planuojamų pritaikyti lankymui objektų/teritorijų.

4.6. *Gamtos muziejams trūksta išteklių veiklai efektyviai išvystyti.* Kauno Tado Ivanausko zoologijos muziejus, populiarindamas gamtosaugines idėjas, vykdydamas edukacinę, parodinę švietėjišką veiklą ir atlikdamas gamtosauginius tiriamuosius projektus prisideda prie gamtos apsaugos populiarinimo ir klimato kaitos prevencijos programų. Muziejus saugo virš 290 tūkst. eksponatų ir susiduria su plėtos sunkumais, nes praeityje projektuojant muziejaus pastatą nebuvo atsižvelgta į elementarius muziejininkystės reikalavimus, nesuprojektuotos pakankamos eksponatų saugyklos. Dalies saugyklų užpildymas pasiekė kritinę ribą, todėl saugyklų patalpų ir saugojimo įrangos aprūpinimo klausimas yra skubiai sprendtinis. Muziejuje apribotas neįgaliųjų lankymasis, pvz., jame nėra įrengtas keltuvas. Muziejui tęsiant ir plėtojant specializuotą biologinės įvairovės tyrimų veiklą, sprendini tyrimų bazės užtikrinimo Juodkrantės aplinkos tyrimų laboratorijai klausimai ir Ventės rago ornitologinės stoties valdomo švyturio pastato su gyvenamosiomis patalpomis priežiūros ir visos ornitologinės stoties teritorijos tinkamos priežiūros uždaviniai.

5. Didėja invazinių rūšių atsiradimo ir paplitimo grėsmė ir žala, trūksta aktyvių veiksmų jų plitimui riboti.

Invazinių rūšių plitimas yra viena didžiausių grėsmių visai biologinei įvairovei. Plintančios invazinės rūšys suardo ekosistemų pusiausvyrą, nes užima

⁵¹ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2021 m. kovo 29 d. įsakymas Nr. D1-177 „Dėl Aplinkos ministerijos 2021–2023 metų strateginio veiklos plano patvirtinimo“.

vietinių rūšių buveines. 2021 m. duomenimis, Lietuvoje invazinėmis rūšimis laikomos 35 rūšys, įtrauktos į Invazinių Lietuvoje rūšių sąrašą (2004 m. pirmąkart patvirtinus nacionalinį invazinių rūšių sąrašą į jį buvo įtraukta 16 rūšių, per keliolika metų sąrašas pailgėjo daugiau negu dvigubai) ir 66 rūšys, įtrauktos į Sąjungai susirūpinimą keliančių invazinių svetimų rūšių sąrašą pagal Reglamentą [\(ES\) Nr. 1143/2014](#)⁵² (toliau – ES invazinių rūšių sąrašas), šis sąrašas taip pat yra nuolat papildomas Europos Komisijos ar ES valstybių narių siūlymu.

Invazinės rūšys yra pavojingos dėl spartaus jų plitimo. Kai kurios iš invazinių rūšių (Sosnovskio barštis, didžioji ir kanadinė rykštenės, rainuotasis ir žymėtasis vėžiai, juodažiotis ir nuodėgulinis grundalai, kanadinė audinė) yra pripažintos plačiai paplitusiomis Lietuvoje dėl gebėjimo užimti naujas buveines ir ypač neigiamo poveikio ekosistemoms ir vietinėms rūšims. Be to, kai kurios invazinės rūšys kelia grėsmę ir visuomenės sveikatai (kasmet pasitaiko atvejų, kai nuo Sosnovskio barščio nukenčia žmonės ar gyvūnai), daro didelę žalą ekonomikai, reikia didelių išlaidų šioms naujoms rūšims suvaldyti ar išnaikinti.

5.1. Vandens telkinių ir žemės savininkai ar valdytojai retai aktyviai naikina invazines rūšis. Lietuvos Respublikos laukinių augalų ir grybų ir Lietuvos Respublikos laukinės gyvūnijos įstatymuose numatyta, kad AM ir (ar) jos įgaliota institucija priima sprendimus dėl invazinių rūšių plitimo prevencijos ir valdymo priemonių, nustato įpareigojimus vandens telkinių ir žemės savininkams, naudotojams ir valdytojams dėl atskirų invazinių rūšių, kurios nurodomos Invazinių rūšių valdymo ir naikinimo tvarkos apraše, naikinimo priemonių, kuriomis siekiama užtikrinti, kad invazinės rūšys neplistų į gretimus sklypus ar vandens telkinius, įgyvendinimo. Įpareigojimai dėl atskirų invazinių rūšių naikinimo priemonių įgyvendinimo nustatomi atsižvelgiant į šių rūšių daromą neigiamą poveikį biologinei įvairovei, žmonių sveikatai, plitimo ypatumus ir į naikinimo priemonių veiksmingumą. Taigi kol kas teisės aktais pareiga vandens telkinių ir žemės savininkams, naudotojams ar valdytojams naikinti invazines rūšis nėra galutinai teisiškai įtvirtinta. Žemės savininkai, naudotojai ir valdytojai retai aktyviai savanoriškai naikina invazines rūšis, nes naikinimo veiksmai gali kenkti žmonių sveikatai, reikalauja finansinių išteklių, specifinių žinių (asmenys gali būti nepajėgūs savarankiškai išnaikinti didelius Sosnovskio barščių plotus), kai kurios invazinės rūšys gali būti noriai auginamos dekoratyviniais tikslais (didžioji ir kanadinė rykštenės), kelti estetinį pasigėrėjimą, kaip gausialapių lubinų laukai ar nelaisvėje laikomos tokios invazinės rūšys kaip mangutai ar meškėnai.

5.2. Nepakankamai tiriamos invazinės rūšys ir jų poveikis. Trūksta metodinio pagrindimo, kaip įvertinti svetimžemių rūšių invazyvumą ir jas priskirti invazinėms rūšims, kaip įvertinti jų daromą žalą biologinei įvairovei, ekonomikai, žmonių sveikatai, taip pat trūksta patikimų žinių apie invazinių rūšių faktinį paplitimą, plitimo kelius, efektyvius naikinimo būdus. Invazinių rūšių tyrimai reikalauja nemažų finansinių ir žmogiškųjų išteklių, padėtį dar labiau apsunkina, kad Lietuvoje mažėja specialistų, atliekančių gamtos lauko tyrimus, o užduočių apimtys didėja dėl ES teisės įgyvendinimo šioje srityje būtinybės, pvz., poreikio tirti naujai atsirandančias, potencialiai invazyvias rūšis, taip pat naujai į ES invazinių rūšių sąrašą įtraukiamas rūšis, jų paplitimo kelius, rengti ar tobulinti šių rūšių naikinimo metodikas, ieškoti naujų efektyvesnių invazinių rūšių naikinimo būdų.

5.3. Nepakankama invazinių rūšių valdymo sistema. Lietuvoje nėra gamtos apsaugos politiką įgyvendinančios institucijos, kuri būtų atsakinga už sistemingą situacijos visoje šalies teritorijoje stebėjimą, duomenų kaupimą ir tvarkymą, veiksmų planavimą, naujų moksliškai pagrįstų naikinimo metodų kūrimą. Trūksta sistemos, kaip žinios, ypač apie naikinimo metodus, būtų skleidžiamos žemės savininkams, valdytojams ir naudotojams ir kitiems specialistams, naikintiems invazines rūšis. Taip pat būtina stiprinti esamos kontrolės institucijos gebėjimus vykdyti efektyvesnę invazinių rūšių patekimo kelių, prekybos, atsitiktinio įvežimo, planinės introdukcijos kontrolę. Dėl šių priežasčių invazinių rūšių plitimas stebimas ir kontroliuojamas fragmentiškai, daugiausiai saugomose teritorijose ar savivaldybių iniciatyva įgyvendinant pavienius projektus.

⁵² 2014 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1143/2014 dėl invazinių svetimų rūšių introdukcijos ir plitimo prevencijos ir valdymo.

5.4. *Lietuvos visuomenė nepakankamai pažįsta invazines rūšis ir jų keliamas grėsmes.* Visuomenei trūksta žinių, informacijos apie invazines rūšis ir jų keliamas grėsmes, dėl to būna atvejų, kai nelaisvėje laikomi invaziniai gyvūnai (pvz., mangutai, meškėnai, raštuotieji vėžliai) pažeidžiant teisės aktų reikalavimus, laikomi nesaugiai, dėl to gali ištrūkti į laisvę, arba yra tyčia paleidžiami į aplinką. Dėl supratimo stokos iš kitų pasaulio kraštų Lietuvos gyventojų atgabenti augalai (jų sėklos, daigai) ar gyvūnai gali būti išplatunami Lietuvoje. Taip pat pastebėta, kad miestų gyventojai dėl žinių trūkumo nepripažįsta esamų invazinių augalų (uosialapių klevų, baltažiedžių robinijų, raukšlėtalapių eršėkių ir kt.) naikinimo svarbos.

6. Per mažas žemės ir miško savininkų ir valdytojų įsitraukimas į gamtos saugos priemonių įgyvendinimą, ypač saugomų teritorijų priežiūrą, neišnaudojamas aplinkosaugos išmokų potencialas.

6.1. *Nepatrauklus miško savininkų įtraukimo į saugomų teritorijų apsaugą sutartiniais pagrindais mechanizmas.* Per mažai dėmesio skiriama naujo tipo apsaugos priemonėms tinklo „Natura 2000“ valdyme – apsaugos sutartims su miško savininkais ar valdytojais, iki šiol sutartinės priemonės taikomos tik gana epizodiškai, nors galėtų užtikrinti didesnę svarbiausių suinteresuotųjų asmenų – žemės ir miško savininkų – įsitraukimą į saugomų teritorijų tikslų pasiekimą. Vienas iš apsaugos sutarčių sudarymo motyvinių mechanizmų – kompensacijų už veiklos apribojimus saugomose teritorijose išmokėjimas – miško savininkams atrodo nepatrauklus dėl to, kad kasmetinių kompensacijų už miškuose taikomus apribojimus dydis yra per mažas. Kita vertus tinklo „Natura 2000“ išmokos yra orientuotos į ūkinės veiklos apribojimų sukeltą pajamų praradimą kompensavimą, t.y. nėra skirtos paremti miško savininkų aktyvius veiksmus tinklo „Natura 2000“ teritorijose, kuriais jie galėtų prisidėti prie šių teritorijų gamtos sauginės vertės padidinimo.

6.2. *Mažas žemės ūkio veiklos subjektų įsitraukimas į aktyvias biologinės įvairovės ir kraštovaizdžio erdvinės struktūros apsaugos veiklas.* Ekstensyvi žemės ūkio veikla nutruko daugelyje „nepatogių“ žemės ūkiui vietų dėl rinkos sąlygų pasikeitimo, ūkių specializacijos, gyventojų skaičiaus kaime sumažėjimo. Dėl tradicinio ūkininkavimo (šienavimo, ganymo) nutraukimo natūraliose pievose, šlaituose ar šlapynėse, sunyko atviros buveinės (užžėlę krūmais ir medžiais, tikslingai užsodinta mišku). Teritorijose, kuriose žemės ūkio veikla sąlygos tinkamesnės, ariamų plotų didinimas pievų ir ganyklų sąskaita, natūralių kraštovaizdžio elementų pašalinimas, chemizacija, šlapynių nusausinimas ir upelių ištiesinimas, sunaikino didelę dalį buvusių natūralių pievų, šlapynių buveinių ir jose gyvenusias faunos ir floros rūšis. Siekiant išsaugoti biologinę įvairovę, į kraštovaizdžio erdvinės struktūros apsaugą, jo įvairovės didinimą orientuotą Kaimo plėtros programos priemonių įgyvendinimas tampa vienu iš kertinių instrumentų, skatinančių žemės naudotojų ekstensyvią ūkinę veiklą. Įvairiapusiškas teritorijų naudojimo intensyvumo mažinimas padeda išsaugoti biotopų įvairovę, puoselėti kraštovaizdį. Lietuvoje šios priemonės nepopuliarios, pvz., pagal veiklą „Specifinių pievų tvarkymas“, skirtą EB svarbos pievų buveinėms tvarkyti, 2018 m. deklaruotas plotas sudarė vos 2,7 proc. viso Lietuvoje esančio EB svarbos pievų buveinių ploto. Nepastebima agrarinės aplinkosaugos priemonių taikymo intensyvumo skirtumų tarp saugomų teritorijų ir ploto už jų ribų. Agrarinės aplinkosaugos vaidmuo biologinės įvairovės ir buveinių išsaugojime turėtų būti aktyviau išnaudojamas, o kur didelį indėlį skatinant ūkininkus dalyvauti minėtose priemonėse turėtų įnešti saugomų teritorijų direkčių specialistai, konsultuodami ir informuodami apie gamtines vertybes ir finansinių paskatų tvarkymui galimybes. Dabartinis saugomų teritorijų tinklą administruojančių institucijų bendradarbiavimo su žemės ūkio veiklos subjektais aktyvumas yra nepakankamas, viena iš kertinių to priežasčių – Bendrosios žemės ūkio politikos įgyvendinimo techninės paramos lėšos saugomų teritorijų sistemos institucijoms neskiriamos, joms beveik nėra suteikti jokie šių priemonių administravimo įgaliojimai.

6.3. *Nepakankamai finansiškai patrauklios kompensacijos ir nesudarytos prielaidos išpirkti biologinės įvairovės požiūriu vertingiausias privačius miškus.* Privačius miškus vienijančių asociacijų ir saugomų teritorijų specialistų vertinimu. 2014–2020 m. taikyti „Natura 2000“ išmokų dydžiai nemotyvuoja, nes neatitinka esamo kainų lygio, ir per mažai atlygina miško savininkams už nustatytus veiklos apribojimus. „Natura 2000“ išmokos iš Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai ir iš valstybės biudžeto mokamos kompensacijos yra per mažos, todėl miško savininkai nusiteikę prieš

saugomų teritorijų plėtrą miškuose ir prieš ūkinės veiklos reguliavimo pakeitimus. Padėtį galėtų pakeisti ir lokalius konfliktus padėtų spręsti, jeigu būtų sudarytos finansinės prielaidos privatiems miškams išpirkti valstybės naudai arba miško savininkams išmokėti tinkamas vienkartinės kompensacijas už tai, kad jie visam laikui atsisakytų ir sutiktų nevykdyti pagrindinių miško kirtimų vertingiausiuose biologinės įvairovės požiūriu miškuose.

6.4. *Nepakankamai vykdomas natūralių miško buveinių ir rūšių buveinių atkūrimas.* Šalyje kol kas vyrauja tradicija natūralių buveinių ir saugomų rūšių buveinių plotus saugoti pasyviomis – ūkinės veiklos ribojimo – priemonėmis, kurios ne visada garantuoja gamtosauginių tikslų pasiekimą per trumpiausią įmanomą laikotarpį. Aktyvios gamtotvarkos priemonės taikomos kol kas nedažnai, daugiausiai saugomų teritorijų direktyvų pastangomis, tačiau sudėtingas tvarkymui reikalingų dokumentų parengimas, patirties stoka ir atsargus požiūris į aktyvios gamtotvarkos būtinybę lemia, kad valstybinių miškų valdytojai ir ypač privačių miškų savininkai tokias priemones inicijuoja retai. Todėl saugomose teritorijose būtina atsisakyti ribojimo veiklos, analogiškos aktyvioms gamtotvarkos priemonėms.

6.5. *Šalies teritorijoje esančios natūralios pievos, pelkės nėra tinkamai identifikuotos.* Nacionaliniu lygumu nekaupiami duomenys apie natūralias pievas ir pelkes, kurioms turi būti taikoma teisinė apsauga, nepaskirta už šių teritorijų apsaugą atsakinga institucija. Žemės valdytojui nesudarytos sąlygos savarankiškai įvertinti jo valdomoje žemėje taikomus veiklos apribojimus.

7. Miškų naudojimo būdai, ypač saugomose teritorijose, neatitinka pasikeitusių visuomenės lūkesčių ir nederą su saugomų teritorijų apsaugos tikslais.

7.1. *Nepakankamai darnūs miškų ūkio veiklos būdai ir formos.* Miškų plotų sausinimas, kelių statyba ir kitoks technologinis pertvarkymas paskutiniaisiais dešimtmečiais leido su modernia miško kirtimo technika pasiekti tuos miškų masyvų plotus, kurie dėl hidrologinių sąlygų ar infrastruktūros stokos anksčiau buvo nepasiekiami, todėl buvo didelės biologinės įvairovės dalies natūrali priežastis. Išvysčius miškų infrastruktūrą, naudojama sunkiasvorė technika labiau pažeidžia miško paklotę ir dirvožemį, dažniausiai taikomi plynųjų kirtimų arba jiems artimi kirtimo būdai, kad būtų taupiau panaudota miško technika ir būtų paprastesnis miško (medyno) atkūrimas. Miško kirtimo, atkūrimo ir ugdymo principai ir būdai lemia, kad miškai užauginami produktyvūs, tačiau dažniausiai jų svarbūs biologinės įvairovės komponentai (pvz., medžiai senoliai, medžiai su mikrobuvėmis) yra parandami arba natūrali buveinių struktūra (pvz., įvairiaamžiškumas, sumedėjusios ir žolinės augalijos rūšinė įvairovė, negyvos medienos kiekis ir įvairovė) ir funkcijos (pvz., natūralaus hidrologinio režimo reiškiniai, natūralios ekosistemų pažaidos) yra suprastėjusios. Dėl klimato kaitos didėja rizikos miškų biologinei įvairovei, pvz., mažėja žemės paviršiaus įšalo tikimybė, todėl medienos kirtimo ir ištraukimo procesas tampa labiau žalingas aplinkai, arba dėl plintančių naujų kenkėjų ir dažniau pasitaikančių pavojingų kenkėjų židinių būtinos dažnesnės ūkinės intervencijos į miškus.

7.2. *Nepakankama biologinės įvairovės apsauga privačiuose miškuose.* Vis dar didelė dalis visų privačių miškų savininkų valdų yra nesertifikuotos pagal darnaus miškų ūkio principus užtikrinančias sertifikavimo sistemas, todėl biologinės įvairovės apsauga privačiuose miškuose yra silpnesnė, nei valstybiniuose. Dėl aukščiau minėtų priežasčių privačių miškų savininkų susidomėjimas sutartinėmis biologinės įvairovės apsaugos priemonėmis yra menkas.

7.3. *Per mažai senų miškų priskiriama saugomoms teritorijoms, o jose esantys seni miškai saugomose teritorijose neišsaugomi.* Net didelę dalį miškų priskyrus saugomoms teritorijoms, išsaugojimo efektyvumas negarantuojamas (išskyrus rezervatuose ir kai kurių rūšių gamtiniuose draustiniuose) dėl to, kad pagrindiniai miško kirtimai leidžiami vėliau, medynams pasiekus gamtinės brandos amžių, t. y. kai jų gamtosauginė vertė artėja prie maksimumo. Tokiu būdu saugomoms rūšims nespėjus sugrįžti ir kolonizuotis arba kitoms gyvosios gamtos vertybėms nespėjus išryškėti ūkiniu požiūriu gerai tvarkomuose saugomų teritorijų miškuose, jie priskiriami miškų grupėms pagal faktinę gyvosios gamtos vertybių būklę, ne pagal tai, kokios ateities miškų būklės saugomose teritorijose reikėtų pasiekti. Kraštinis šios srities pavyzdys yra IV miškų grupės (ūkinių) miškų plotai valstybiniuose

parkuose. Toks miškų tvarkymo būdas atitinka teisės aktų reikalavimus, tačiau dabarties visuomenės sunkiai priimamas. Atsižvelgiant į 2030 m. ES biologinės įvairovės strategijos uždavinius, kurie numato saugant miško buveines ir rūšis griežtai saugoti visus išlikusius ES pirmąjį ir senus miškus (sengires), 16,9 proc. arba 186,1 tūkst. ha šalies miškų priskyrimas saugomoms teritorijoms (I, IIA ir dalis III miškų grupių miškų) yra nepakankamas, o veiklos reglamentavimas IIA, III ir IV miškų grupių miškuose, esančiuose saugomose teritorijose, neužtikrina, kad saugomų miško buveinių ir rūšių apsaugos būklė būtų palanki.

8. Nepakankamai darni verslinė žvejyba.

8.1. Dalis verslinėje žvejyboje naudojamų žvejybos įrankių neselektyvūs, didelis šalutinis saugomų ir neverslinio dydžio žuvų laimikis. Praeivės ir pusiau praeivės žuvis sunkiai įveikia verslinės žūklės įrankių barjerus Baltijos jūros priekrantės vandenyse, ypač artėdamos prie Klaipėdos sąsiaurio ar Baltijos (Šventosios) upės žiočių ir Kuršių mariose judėdamos Nemuno deltos link, neleistinai didelė reprodukcijai pasirengusių žuvų dalis žūsta kelyje į nerštavietes.

8.2. Nepriimtina dideli kiekiai paukščių žūva tinkluose jūroje ir Kuršių mariose. Žiemoti susitelkę paukščiai ieškodami maisto jūros ir Kuršių marių dugne ar vandens stovymėje išsipainioja ir žūsta žvejybiniuose tinkluose, nes paukščių žūtis prevencijos priemonės taikomos retai. Visa tai reikšmingai padidina žiemojančios populiacijos mirtingumo rodiklį ir kartu su visais kitais nepalankiais faktoriais lemia kritinę kai kurių žiemojančių vandens paukščių būklę. AAA atlikto tyrimo duomenimis⁵³, dėl verslinės žvejybos statomų tinklų gali žūti 10–15 proc. (nuo 1 tūkst. iki 1,5 tūkst.) žiemojančių paukščių.

8.3. Per didelės verslinės žvejybos intensyvumas jūroje. Pagal mokslinių tyrimų duomenis, du iš keturių rodiklių (Žuvų bendrijos dydžio indeksas ir Žuvų bendrijos trofinis indeksas), neatitinka geros aplinkos būklės pagal Jūros strategijos pagrindų direktyvos kriterijus, todėl žuvų bendrijos būklė Baltijos jūros Lietuvos priekrantėje yra vertintina kaip bloga. Atsižvelgiant į šiuos rodiklius ir kai kurių verslinių žuvų išteklių būklę, verslinės žvejybos intensyvumas ir žuvų išteklių eksploatavimas Baltijos jūros priekrantėje vertinamas kaip trečdaliu per didelis.

9. Nepakankamai valdomas kai kurių saugomų rūšių ir elninių žvėrių daromas neigiamas poveikis žemės, miškų, žuvininkystės ūkiams.

Pastaraisiais metais didėja saugomų rūšių ypač stumbrų, laukinių paukščių (gervių, gulbių, žąsų, kormoranų, baltųjų garnių) ir elninių žvėrių daroma žala žemės, miškų, žuvininkystės ūkiams. Šis augantis visuomeninis konfliktas trukdo pasiekti palankią saugomų rūšių ir buveinių apsaugos būklę.

9.1. Stumbrai. Lietuvoje laisvėje gyvenančio stumbrų buveinės, esančios Kėdainių ir Panevėžio rajonų savivaldybėse, skiriasi nuo optimalių šiai rūšiai, nes dabartinė Lietuvos stumbrų populiacija tarybiniais metais buvo dirbtinai sukurta intensyvios žemdirbystės teritorijose su mažais fragmentiškais lapuočių medžių rūšių miškais. Teritorija, kurioje susitelkusi didelė dalis laisvėje gyvenančių stumbrų populiacijos, didesnei nei 20 – 30 gyvūnų bandai netinkama, joje miško masyvai yra per maži ir fragmentuoti. Optimalių mitybai natūralių pievų beveik nėra. Miškuose esanti pašarinė bazė dabartiniam stumbrų skaičiui yra nepakankama ir prasta, todėl stumbrai priversti keisti savo natūralius mitybos įpročius ir visais metų laikais dažniausiai maitinasi

⁵³ Jūros strategijos pagrindų direktyvos įgyvendinimo ataskaita: <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/vanduo/kursiu-marios-ir-baltijos-jura/juru-strategijos-pagrindu-direktyvos-igyvendinimas>.

pamiškėse esančiomis žemės ūkio kultūromis, o žiemą – medžiojamųjų gyvūnų šėrimo aikštelėse.

Sparčiai augant laisvėje gyvenančiai stumbrų populiacijai Kėdainių ir Panevėžio rajonuose (2012 m. – 82 individai, 2016 m. – 182 individai, 2019 m. – 276 individai, 2020 m. – 282 individai⁵⁴) didėjo stumbrų padaroma žala žemės ūkiui (2012–2020 m. išmokėta apie 990 tūkst. eurų kompensacijos už žalą, padarytą 2011–2019 m.), formavosi neigiamas vietos bendruomenių požiūris į šią rūšį, o tai kliūtis tvariam regiono vystymui ir ilgalaikėms perspektyvoms išsaugoti stumbrą kaip rūšį. Stumbrų daromos žalos sumažinimo priemonės yra labai ribotos. Kėdainių ir Panevėžio rajonuose yra palyginti tankus automobilių kelių ir geležinkelių tinklas, praeina magistralė „Via Baltica“. 2016–2017 m. padaugėjo eismo įvykių, kurių metu keliuose ir geležinkeliuose žuvo stumbrai, kilo grėsmė žmonių gyvybei, sveikatai ir saugumui. Pvz., geležinkelio ruože Kėdainiai–Jonava 2015–2020 m. fiksuota 10 mirtinų stumbrų susidūrimų su traukiniais⁵⁵. Natūraliam stumbrų plitimui į kitas šalies vietas ir genų mainams su kitų šalių populiacijomis yra praktiškai neįveikiamų migracijos kliūčių.

9.2. Laukinių paukščių rūšys, darančios žalą žemės ūkiui. Žemės ūkio veiklos subjektai skundžiasi dėl reikšmingos gervių, žasų ir gulbių žemės ūkio pasėliams daromos žalos, kuri neatlyginama. Įvertinusi savivaldybių pateiktą informaciją apie gervių, žasų ir gulbių pakenktų pasėlių ar kitų žemės ūkio naudmenų plotus ir patirtus nuostolius už 2015–2018 m., AM preliminarieji apskaičiavo, kad kasmet padaromos žalos suma siekia apie 3,6 mln. eurų. Lėšų iš valstybės biudžeto skyrimas kompensavimui už paukščių padarytą žalą nenumatytas, nėra ir teisinio pagrindo skirti lėšų kitų rūšių nei vilkai, stumbrai ar griežtai saugomos rūšys padarytai žalai kompensuoti. Lėšų skyrimas reguliariam žalos kompensavimui iš AM administruojamų struktūrinių ES fondų (Sanglaudos fondo, Europos regioninės plėtros fondo) neatitiktų šių fondų paskirties.

9.3. Vandens paukščių rūšys, darančios žalą tvenkininės žuvininkystės ūkiui. Lietuvoje dažniausiai nepasitenkinimas kyla dėl kormoranų, baltųjų garnių daromos žalos akvakultūros ūkiams, t.y. dėl nepakankamos paramos siekiant kompensuoti padarytą žalą. Kasmet AAA išduoda leidimus 15–20 Lietuvos akvakultūros ūkių reguliuoti kormoranų gausą juos sumedžiojant ir kasmet tokiu būdu sumedžiojama apie 3000 kormoranų individų.

Parama akvakultūros ūkiams siekiant iš dalies padengti saugomų vandens paukščių daromą žalą teikiama iš Europos jūrų ir žuvininkystės fondo (75 proc.) ir Lietuvos valstybės biudžeto (25 proc.) lėšų. Išmokos už saugomų vandens paukščių daromą žalą apskaičiuojamos atsižvelgiant į išaugintų ir realizuotų žuvų ir sunaudotų pašarų vertę ir sudaro nuo 20 iki 50 proc. akvakultūros įmonei tais metais skirtos paramos pagal Lietuvos žuvininkystės sektoriaus 2014–2020 m. veiksmų programos priemonės „Aplinkosaugos funkcijas atliekanti akvakultūra“ sumos. Už vandens paukščių daromą žalą 18 tvenkinių akvakultūros įmonių 2016 m. išmokėta apie 590 tūkst. eurų., 2017 ir 2018 m. – po 700 tūkst. eurų kasmet.

Siekiant sumažinti reikšmingą didžiųjų kormoranų daromą žalą žvejybos ir akvakultūros verslui, riboti kormoranų kolonijos plitimą į Juodkrantės sengirę nuo 2007 m. vykdomas kormoranų gausos reguliavimas užšaldant dalį (15–30 proc.) dėčių Juodkrantės kolonijoje. Tačiau šios paukščių gausos reguliavimo ir žalos atlyginimo priemonės, akvakultūros subjektus vienijančių asociacijų nuomone, yra nepakankamos, žalos atlyginimui turėtų būti skiriama apie 2 mln. eurų kasmet.

9.4. Ruonių daroma žala tinklams ir žuvų laimikiui. Remiantis NVO duomenimis, 2012–2017 m. Lietuvos paplūdimiuose registruota 112 kritusių

⁵⁴ Duomenų šaltiniai: Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2018 m. liepos 21 d. įsakymas Nr. D1-675 „Dėl Stumbro (*Bison bonasus* L.) apsaugos plano patvirtinimo ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2014 m. spalio 10 d. įsakymo Nr. D1-836 „Dėl Stumbro (*Bison bonasus* L.) apsaugos plano patvirtinimo“ pripažinimo netekusiu galios“; Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos vykdomo iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų bendrai finansuojamo projekto Nr. 05.5.1-APVA-V-018-01-0006 „Stumbrų apsaugos priemonių įgyvendinimas“ duomenys.

⁵⁵ Ten pat.

ruonių. 2016–2017 m. žvejai savo žvejybos žurnaluose registravo 150 ruonių stebėjimo atvejų, kurių metu registruoti 1536 individai. Parama, siekiant kompensuoti dalį ruonių daromos žalos verslinės žūklės subjektams, skiriama iš Europos jūrų reikalų ir žuvininkystės fondo (75 proc.) ir Lietuvos valstybės biudžeto (25 proc.) lėšų, pagal Lietuvos žuvininkystės sektoriaus 2014–2020 m. veiksmų programos priemonę „Jūrų biologinės įvairovės išsaugojimas ir atkūrimas. Laimikiui žinduolių ir paukščių padarytos žalos kompensavimo sistemos“. Išmokos už ruonių daromą žalą didėja. 2016 m. žvejams kompensuota 74 tūkst. eurų, 2017 m. – 145 tūkst. eurų, 2018 m. – beveik 185 tūkst. eurų. Tačiau iki šiol nėra nuosekliai renkami ruonių ir paukščių priegaudos duomenys, skirti žvejybos poveikiui jūros ekosistemoms įvertinti.

9.5. Nepakankamos prevencinės priemonės vilkų daromai žalai sumažinti. 2019–2020 m. tyrimų duomenimis besiveisiančių vilkų šeimų skaičius šalyje gali siekti ne mažiau kaip 54. Vilkų populiacija yra palankios apsaugos būklės, jos vaidmuo miško ekosistemos mitybos grandinėje ir tuo pačiu teigiamas poveikis išsaugant kai kurias nykstančias gyvūnų rūšis yra labai svarbus. Vis dėlto visuomeninis konfliktas tarp gamtosaugos pastangų išsaugoti šią rūšį ir žemės ūkio subjektų interesų vystyti gyvulininkystės verslus nuolat auga, be to, nuolatinis temos eskalavimas kelia psichologinį diskomfortą miškų lankytojams. Esamo vilkų šeimų skaičiaus išlaikymui nepakanka taikomų vilkų daromos žalos prevencijos priemonių – per mažai skiriama išteklių plėšrūnų daromos žalos prevencijos gyvulininkystės ūkiuose priemonėms. Visuomenė nepakankamai šviečiama apie vilkų ir kitų didžiųjų plėšrūnų svarbą mitybos grandinėse. Konflikto valdymui svarbu, kad probleminių vilkų individų išėmimo iš gamtos ne medžioklės sezono metu mechanizmas turėtų veikti greičiau ir tiksliau (būti nutaikytas į konkrečių probleminių individų išėmimą).

9.6. Nepakankamai veiksmingai reguliuojama elninių žvėrių populiacija. Briedžių ir tauriųjų elnių populiacijos nuo 2005 m. iki 2020 m. padidėjo 5 kartus, stirnų – 2,2 karto. Valstybinių miškų valdytojų vertinimu, elniniai žvėrys daro reikšmingą neigiamą poveikį miškams – intensyviai nuskabo miško želdinius ir žėlinius, pomiškį, dėl to apsunkina gamtai palankesnių miškininkavimo metodų (pvz., neplynujų pagrindinių miško kirtimų) taikymą, nes neužtikrinamas naujos miško kartos savaiminis susiformavimas, dėl to gilėja konfliktas tarp pastangų saugoti EB svarbos natūralias miško buveines, vykdyti į medienos produkciją orientuotą miškų ūkio veiklą ir atkurti medynus po miško kirtimų. Nacionalinės miškų inventorizacijos duomenis, pagrindinių medžių rūšių pomiškis miškuose yra labai pažeistas: pušies – apie 30 proc., eglės – apie 15 proc., ąžuolo – apie 50 proc., uosio – apie 40 proc. Išliekant tokioms tendencijoms gali būti pereikvota elninių žvėrių mitybinė bazė ir iškilti grėsmė pačioms elninių žvėrių populiacijoms dėl mitybinės bazės pereikvojimo.

Teisinės nuostatos dėl privalomo sumedžiojimo limitų įvykdymo ir elninių žvėrių padarytos žalos atlyginimo lemia mažą medžioklės plotų naudotojų motyvaciją sureguliuoti žvėrių gausą iki gamtinių ir ūkinių požūrių leistinos ribos, todėl reikalauja peržiūros.

10. Neužtikrinama nelaisvėje laikomų laukinių gyvūnų gerovė.

Lietuvoje yra 5 privatūs ir 1 valstybinis zoologijos sodas, 2017–2020 m. AAA išdavė 722 leidimus laikyti laukinius gyvūnus nelaisvėje (aptvaruose, voljeruose), 42 tokio pobūdžio leidimai panaikinti. Neretai šiuose objektuose laukiniai gyvūnai laikomi sąlygomis, kurios neatitinka teisės aktų reikalavimų, laukinių gyvūnų biologinių, fiziologinių, etologinių ir kt. poreikių.

10.1. Didelis laukinių gyvūnų laikymo reikalavimų zoologijos soduose ir kitose laikymo vietose pažeidimų skaičius. Atlikus zoologijos sodų ir kitų laukinių gyvūnų laikymo vietų patikrinimus nustatoma nemažai pažeidimų, susijusių su laikomų gyvūnų apskaita, teisėtą įsigijimą pagrindžiančiais dokumentais.

10.2. Nepakankamas teisinis reglamentavimas. Kai kurios laukinių gyvūnų laikymą, prekybą, zoologijos sodų veiklą reglamentuojančių teisės aktų nuostatos yra pasenusios, neužtikrina neteisėtos prekybos reiškinių prevencijos ir nelaisvėje laikomų laukinių gyvūnų gerovės standartų.

10.3. Laukinių gyvūnų laikytojams trūksta susistemintos informacijos, mokymų apie laukinių gyvūnų laikymo teisinius reikalavimus, gerosios praktikos

pavyzdžius.

10.4. Nepatenkinama Lietuvos valstybinio zoologijos sodo būklė – neužtikrinami Europiniu lygiu priimti laukinių gyvūnų laikymo zoologijos soduose standartai. Lietuvos zoologijos sodas yra vienintelis valstybinis zoologijos sodas, turintis didelę egzotinių gyvūnų kolekciją, vykdamas daug edukacinių programų. Zoologijos sodas turi skatinti visuomenės mokymą ir švietimą biologinės įvairovės apsaugos srityje, informuoti apie eksponuojamas laukinių gyvūnų rūšis, jų buveines ir jų apsaugos poreikius, užtikrinti, kad laukiniai gyvūnai būtų laikomi tokiais sąlygomis, kurios atitiktų šių gyvūnų rūšių įkurdinimo biologinius poreikius. Deja, šiandieninė sodo būklė, palyginti su kitais Europos zoologijos sodais, yra nepatenkinama. Nuo 2013 m. Lietuvos zoologijos sodas turi tik Europos zoologijos sodų ir akvariumų asociacijos kandidato statusą, nors iki tol buvo pilnateisiu šios organizacijos nariu. Atsižvelgiant į tarptautinius ir ES teisės aktus, didėjantį gyvūnų natūralių buveinių sunaikinimo mastą ir klimato kaitą, ateityje numatomas zoologijos sodo, kaip biologinės įvairovės išsaugojimo ir visuomenės informacijos apie gamtos saugos svarbą sklaidos centro, vaidmens didėjimas, todėl būtina sudaryti palankias sąlygas ir galimybes zoologijos sodo atnaujinimui. Panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas iki 2023 m. turėtų būti iš naujo perstatyti ar atnaujinti šie Lietuvos zoologijos sodo objektai: karantino ir veterinarijos gydykla, egzotariumas, žinduolių ir kitų gyvūnų grupių voljerai, tačiau ateityje išliks poreikis atnaujinti ar pastatyti kitus Lietuvos zoologijos sodo objektus – likusius paukščių voljerus, administracijos, ūkinius, edukacijos ir ugdymo, maitinimui skirtus pastatus, bilietų kasas, automobilių parkavimo aikšteles ir kt.

10.5. Trūksta informacijos visuomenei apie teisingą elgesį su nelaimėn patekusiais gyvūnais sklaidos, neužtikrintas numatomos centrinės laukinių gyvūnų globos įstaigos veiklos tęstinumas. Pastaraisiais metais visuomenė aktyviai praneša apie sužeistus ar nelaimėn patekusius laukinius gyvūnus, domisi jiems suteikiama pagalba ir globa, tačiau trūksta informacijos, kokiais atvejais reikia imtis veiksmų gelbėjant laukinius gyvūnus, kaip galima būtų dalyvauti, padėti laukinių gyvūnų gelbėjimo procese, nes nėra informacijos sklaida sistemingai besirūpinančios ir šalies mastu laukinių gyvūnų globą ir gydymą organizuojančios institucijos, kurioje ne tik būtų suteikiama pagalba gyvūnams, bet veterinarijos specialistai ir studentai, moksleiviai ir kiti asmenys galėtų savanoriauti ir gilinti praktinius laukinių gyvūnų globos ir gydymo įgūdžius. Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Veterinarijos akademija nuo 2020 m. įgyvendina AM administruojamomis ES struktūrinių fondų lėšomis finansuojamą projektą dėl Laukinių gyvūnų globos centro įkūrimo. Šiame centre gyvūnai būtų gydomi, reabilituojami, adaptuojami išleidimui į natūralias buveines, kitais būdais užtikrinama jų globa ir gerovė, sukuriama galimybė informuoti ir mokyti visuomenę (įskaitant ikimokyklinio ugdymo įstaigų vaikus, bendrojo lavinimo mokyklų moksleivius, profesinio mokymo ir aukštojo mokslo įstaigų bendruomenes) apie gyvūnų globą, gerovę, į šią veiklą įtraukti gyvūnų gerovės specialistus, veterinarijos studijų studentus, privačius veterinarijos gydytojus, gyvūnų globa užsiimančias visuomenines organizacijas, savanorius ir kt. asmenis. Tačiau kol kas neišspręstas naujojo Laukinių gyvūnų globos centro, kuris galėtų pradėti veikti 2022–2023 m., nuolatinės veiklos užtikrinimo klausimas. Preliminariai paskaičiuota, kad kasmet centro veiklai finansuoti būtų reikalinga preliminariai apie 280 tūkst. eurų.

11. Nepakankama valstybinė aplinkos apsaugos kontrolė gyvosios gamtos srityje.

Aplinkos apsaugos kontrolė gyvosios gamtos srityje tradiciškai daugiausia orientuota į medžioklę ir žvejybą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų laikymosi kontrolę, dėmesys kitoms biologinės įvairovės apsaugos kontrolės klausimams yra nepakankamas.

11.1. Trūksta išteklių kontrolės srityje pasitelkti gyvūnų gerovės specialistus. Aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę vykdanči institucija, planuodama skirti daugiau dėmesio nelaisvėje laikomų laukinių gyvūnų laikymo ir gerovės sąlygų patikrinimams, susiduria su žmogiškųjų išteklių ir finansinių galimybių stoka pasitelkti išorės, tarp jų ir kitų šalių ar Europos zoologijos sodų ir akvariumų asociacijos specialistus, įsigyti veterinarines paslaugas siekiant atlikti kokybiškus patikrinimus laukinių gyvūnų naudojimo, laikymo nelaisvėje, gerovės užtikrinimo srityse.

11.2. Trūksta patirties ir žinių kontrolei vykdyti. AAD pareigūnams trūksta praktinių žinių kitose biologinės įvairovės apsaugos srityse (pvz., saugomų

rūšių radaviečių apsaugos, prekybos saugomų rūšių egzemplioriais, veiksmų su genetinių išteklių objektais, laukinių gyvūnų ėmimo iš gamtos ir kitose srityse), mokymų, dėl užsienio kalbos barjero sudėtinga bendrauti su pagalbą galinčiomis suteikti ir patirtį perteikti tarptautinėmis organizacijomis, kitų šalių aplinkosaugos institucijomis.

11.3. *Didėja kontrolės mastas.* Valstybinės aplinkos apsaugos kontrolės biologinės įvairovės apsaugos srityje apimtis padidėjo dėl augančių visuomenės lūkesčių ir dėl naujai priskirtų funkcijų vykdyti kontrolę augalų nacionalinių augalų genetinių išteklių srityje, invazinių rūšių valdymo, želdynų ir želdinių apsaugos srityse. Vėlavimas atlikti kontrolės veiksmus mažina visuomenės pasitikėjimą valstybinės aplinkos apsaugos kontrolės sistema.

12. Nepakankama augalų nacionalinių genetinių išteklių apsauga.

12.1. *Pasenusi augalų nacionalinių genetinių išteklių apsaugą ir naudojimą reglamentuojanti teisinė bazė.* Galiojančios, apie 2000 m. suformuotos nacionalinių genetinių išteklių apsaugą ir naudojimą reglamentuojančių teisės aktų sistemos efektyvumas nėra aukštas, nes neatsižvelgiama į įvykusią tarptautinės teisės šiais klausimais pažangą, taip pat dubliuojasi kai kurių nacionalinių genetinių išteklių apsaugos ir naudojimo srityje veikiančių subjektų (pvz., Augalų nacionalinių genetinių išteklių komisijos, Augalų nacionalinių genetinių išteklių koordinacinių centrų) funkcijos ar jos neaiškiai apibrėžtos, todėl teisės aktai taisytini.

12.2. *Trūksta lėšų informacinėms sistemoms augalų nacionalinių genetinių išteklių srityje pertvarkyti ar atnaujinti.* Veikianti augalų nacionalinių genetinių išteklių centrinė duomenų bazė neturi informacinės sistemos statuso, reikalinga parengti IT sprendimus taip, kad vieningai būtų kaupiama ir tvarkoma informacija apie visus augalų genetinius išteklius.

12.3. *Nepakankama augalų genetinių sklypų priežiūra, trūksta lėšų šiems ištekliams saugoti.* Neatlikti vaistinių augalų genetinių sklypų, kurie užima 318 ha plotą, geodeziniai matavimai, dėl to silpnėja šių genetinių sklypų teisinė apsauga, nėra skiriama pakankamai lėšų augalų genetinių išteklių lauko kolekcijų palaikymui (priežiūrai).

13. Išlieka genetiškai modifikuotų organizmų galimo neigiamo poveikio ekosistemoms grėsmė.

Genetiškai modifikuotų organizmų (toliau – GMO) išplitimo grėsmė išlieka aktuali, nes GMO naudojimas plečiasi ir bendros ES rinkos sąlygomis GMO gali lengvai dėl netyčinių veiksmų išplisti aplinkoje ne vienoje šalyje ir padaryti sunkiai prognozuojamą neigiamą poveikį ekosistemoms. Toks poveikis aplinkai ir žmonių sveikatai gali būti negrįžtamas. Nors GMO rizikos poveikio aplinkai vertinimo (toliau – PAV) studijos duomenimis, 2019–2020 m. Lietuvoje neaptikta neautorizuoto genetiškai modifikuoto rapso išplitimo aplinkoje atvejų⁵⁶, tačiau gyventojai ar verslas bet kuriuo metu gali atsivežti GMO iš kitų šalių, dauginti ir platinti, net patys to nežinodami.

Nauji teisinio reguliavimo tobulinimo iššūkiai iškilo, kai 2018 m. liepos 25 d. ES Teisingumo Teismas priėmė sprendimą byloje C-528/16, kad produktai, gauti naudojant naujus mutagenizės metodus, patenka į GMO reguliavimo sritį, ir tuo buvo teisiškai išaiškintas naujų genetinės modifikacijos metodų (toliau – NGMM) statusas. Todėl kyla naujų praktinių klausimų, susijusių su NGMM, kaip užtikrinti šių GMO rizikos vertinimą ir valdymą ir tinkamą tokių produktų kontrolę ir stebėseną. Lietuvos institucinis pasirengimas atlikti GMO rizikos vertinimo ir valdymo, kontrolės ir stebėsenos veiksmus yra nepakankamas, būtina stiprinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, visuomenės sąmoningumą apie GMO, jų informuotumą ir dalyvavimą priimančiais sprendimus dėl GMO pagal žemiau išvardintas šios problemos sprendimo priežastis.

13.1. *Nepakankami GMO pavojaus nustatymo ir rizikos valdymo pajėgumai.* Reikalingi galimo GMO, sukurtų naujais genetinės modifikacijos

⁵⁶ GMO rizikos poveikio aplinkai vertinimo tarpinė ataskaita. Aplinkos ministerijos GMO svetainėje adresu: <http://gmo.am.lt/page?page=view&format=frontend&id=bffff37-4761-4177-9119-c9eed9668f10>.

metodais, pavojaus aplinkai vertinimo tyrimai, galimų tokių GMO valdymo priemonių analizė ir parinkimas, socialinis-ekonominis aplinkybių įvertinimas ir pagal poreikį GMO srities teisės aktų tobulinimas.

13.2. Nepakankami GMO stebėsenos ir kontrolės pajėgumai. Keičiantis klimato sąlygoms ir pasaulyje sparčiai kuriant naujus GMO, taikant NGMM, stiprintina GMO rizikos stebėsenos ir kontrolės sistema. Reikalinga stiprinti laboratorijos techninę įrangą ir jos priežiūrą, apmokyti personalą, validuoti naujus GMO detekcijos ir nustatymo metodus, parengti naujus protokolų aprašus (Valstybinės maitos ir veterinarijos tarnybos kompetencija), dalyvauti kuriant naujus aptikimą pagreitinančius ir tyrimų masiškumą užtikrinančius metodus, vykdyti nuolatinę stebėseną, stiprinti GMO išleidimo į aplinką ne tiekimo rinkai tikslais ir GMO riboto naudojimo kontrolę.

13.3. Nepakankamas visuomenės sąmoningumas apie biosaugą, šiuolaikines biotechnologijas, jų galimą grėsmę. GMO politikos formavimui ir veiksmingam jos įgyvendinimui įtakos turi ne tik atsargumo principu grindžiama Lietuvos valstybės institucijų suderinta veikla, o taip pat visuomenės informavimas ir dalyvavimas priimant sprendimus dėl GMO naudojimo, konsultavimasis su GMO ekspertais ES ir tarptautiniu lygiu. Siekiant užtikrinti tinkamą visuomenės dalyvavimą ir informavimą priimant sprendimus dėl GMO, pagal teisės aktų reikalavimus turi būti kuriami ir palaikomi skaitmeniniai informacijos sklaidos apie GMO įrankiai.

14. Didėja fragmentacijos keliamos grėsmės natūralių buveinių ir vietinių rūšių populiacijų ilgalaikiam išlikimui, ypač dėl urbanizacijos ir infrastruktūros plėtros.

Dėl teritorijų naudojimo būdo pasikeitimo (miestų plėtros, transporto kelių tiesimo ir jų aptvėrimo ar kitos susisiekimo, energijos gamybos ar perdavimo infrastruktūros objektų įrengimo, valstybės sienos apsaugos priemonių taikymo), upių ekologinio vientisumo sutrikdymo patvankomis, pelkių hidrologinio režimo pakeitimų didėja natūralių buveinių ir rūšių vietinių populiacijų fragmentacija, blogėja sąlygos rūšims migruoti (ar sezoniskai judėti tarp veisimosi, maitinimosi, žiemojimo buveinių), keistis genetinė informacija tarp izoliuotų vietinių populiacijų, todėl kyla grėsmė jų ilgalaikiam išlikimui. Labiausiai dėl to nukenčia varliagyvių (Lietuvos keliuose yra dešimtys vietų, kur pavasarį masiškai žūsta varliagyviai), žinduolių (kasmet įvyksta apie 4000 eismo įvykių, susijusių su žinduoliais, vilkų genetinių tyrimų duomenys rodo genetinės įvairovės susiaurėjimą regionuose, kuriuose yra reikšmingų kliūčių migruoti didiesiems plėšrūnams), praeivių ir pusiau praeivių žuvų (Lietuvoje yra apie 1200 užtvankų) populiacijos.

14.1. Trūksta gyvūnijos saugaus migravimo per transporto arterijas galimybių. Iki šiol taikytos gyvūnų apsaugos migracijos (sezoninio buveinių keitimo) keliuose ir migracijos kelių vientisumo užtikrinimo priemonės buvo nepakankamos apimties (jų trūksta svarbiuose vietose) arba netinkamai parinktos. Stambieji žinduoliai nesinaudoja požeminėmis pralaidomis, būtina projektuoti ir įrengti antžemines. Vilkų populiacijos genetiniai tyrimai rodo esant migracijos kliūtims per magistralinius kelius, todėl ilgalaikėje perspektyvoje tai kelia rūšies išlikimo pavojų. Pagrįstiems sprendimams priimti trūksta nuolatinio sistemingo duomenų apie migruojančių (sezoniskai buveines keičiančių) gyvūnų judėjimo kryptis kaupimo, analizės ir rekomendacijų teikimo subjektams, planuojantiems arba kuriantiems ir prižiūrintiems transporto infrastruktūrą arba atsakingiems už transporto saugą keliuose.

14.2. Didėja gyvūnų migravimo barjerai dėl vėjo elektrinių parkų, elektros perdavimo oro linijų. Vėjo elektrinių parkai, elektros energijos perdavimo oro linijos sukuria papildomus barjerus migruojantiems paukščiams ir šikšnosparniams, sukelia žūtis dėl susidūrimų pavojus. Vėjo elektrinių parkų plėtros sparta šalyje pastaraisiais metais išaugo keletą kartų, dėl to ir pavojų oru migruojantiems gyvūnams (kai kada ir besiveisiančioms vietinėms jų populiacijoms) grėsmės lygis išaugo keletą kartų. Per mažai investuojama į priemones, kuriomis panaikinamas ar sumažinamas migruojančių paukščių ir šikšnosparnių susidūrimo su vėjo elektrinėmis ir elektros energijos perdavimo linijomis pavojus. Nėra parengtų kriterijų vėjo elektrinių PAV (nustatyti tik ribiniai dydžiai). Metodinės vėjo elektrinių PAV rekomendacijos yra pasenusios ir turėtų tapti privalomomis taisyklėmis, apimančiomis

taip pat vykdomos ūkinės veiklos poveikio laukinei faunai stebėseną ir reagavimo į pokyčius reikalavimus.

14.3. Blogėja laukinių gyvūnų judėjimo galimybės urbanizuotose teritorijose. Šalies urbanizuotos ir infrastruktūra padengtos teritorijos dalis palaipsniui auga. Pagal CORINE žemės dangos duomenis, 1995 m. urbanizuotos ir technogenizuotos teritorijos (išskyrus žaliuosius plotus) užėmė apie 3,16 proc. (apie 2065 kv. km), 2018 m. – jau 3,25 proc. (2123 kv. km) šalies teritorijos. Užmiesčių urbanizacijos plėtros procesai, susisieki ir panašios infrastruktūros vystymas, žaliųjų erdvių mažėjimas neigiamai veikia biologinę įvairovę, nes prastėja gyvūnų, augalų ir kitų organizmų buveinių būklė, mažėja nepažeistų ekosistemų plotas, didėja jų fragmentacija. Stambūs laukiniai gyvūnai dažnai užklęsta į miestų žaliuosius plotus, miestuose kelia pavojų sau ir eismo dalyviams, ypač sezoninių migracijų ir buveinių keitimo metu, gali būti potencialūs ligų (pvz., pasiutligės) platintojai. Nepakankamas institucinis pasirengimas reaguoti į stambių laukinių gyvūnų pasirodymą ir keliamas grėsmės urbanizuotose.

2 problema. Degraduoja ekosistemas ir jų teikiamos paslaugos, didėja kraštovaizdžio fragmentacija, prastėja jo estetinės savybės.

Kokybiškų gamtinių teritorijų trūkumas, kraštovaizdžio fragmentacija, ekosistemų įvairovės praradimas lemia šaliai, atskiriems regionams būdingos kraštovaizdžio struktūros pokyčius, ekosistemų kokybės ir jų teikiamų ekosisteminių paslaugų mažėjimą, estetinio kraštovaizdžio potencialo degradavimą ir ekologinio kraštovaizdžio stabilumo silpnėjimą. Remiantis šalyje vykdomomis kraštovaizdžio stebėsenos programomis (nacionaliniu lygmeniu 1995, 2000, 2006, 2012 m. CORINE žemės dangos stebėseną, vietiniu lygmeniu – 2008 ir 2015 m. ataskaitomis) ir Lietuvos Respublikos bendrojo plano 2030 esamos būklės analize, šalyje pastarąjį dešimtmetį vyrauja šie neigiami kraštovaizdžio struktūros pokyčiai:

- 1) ūkinę brandą pasiekusių miškų plotų sumažėjimas, miškų plotų trūkumas teritorijose, kuriose gamtinio karkaso teritorijų geoekologinis potencialas yra ribotas, silpnas ar pažeistas. Pagrindiniai miško kirtimai, išdėstomi neatsižvelgiant į brandžių miškų vaidmenį kraštovaizdžio lygmeniu ir atliekamas ekokompensacinės kraštovaizdžio funkcijas, silpnina stambių miško masių geosistemų vidinio stabilizavimo arealų vaidmenį, nes fragmentuoti, miško giluminių zonų nebeturintys miškai negeba šių funkcijų vykdyti efektyviai;
- 2) ariamos žemdirbystės plotų didėjimas rodo, kad didėja agrarinio kraštovaizdžio naudojimo intensyvumas. Intensyvus dirvožemio naudojimas skirtingo gamtinio pobūdžio kraštovaizdžio teritorijose skatina atsiradimą tokių probleminių reiškinių kaip humusingo dirvožemio sluoksnio praradimą, organinės medžiagos netekimą, dirvožemio suslėgimą, dirvožemio užmirkimą, rūgštėjimą, eroziją, struktūrinių kraštovaizdžio elementų (laukų ribinių linijų, ežių, apsauginių juostų, pavienių medžių arba medžių ir krūmų gojelių, buvusių sodybviečių su sodais, kūdromis ir pan.) praradimą. Dėl tokių pokyčių agroekosistemose sumažėja biologinė įvairovė, silpnėja ekologinio kompensavimo funkcijos ir barjerinės savybės, mažėja dirvožemio našumas, mažėja kraštovaizdžio natūralumas, gamtinio karkaso sistemos vientisumas, kraštovaizdžio, kaip ekonominio išteklio, vertė;
- 3) intensyvėja antropogeninė apkrova didžiųjų miestų ir jų apylinkių teritorijoms. Urbanistinės struktūros elementai bendroje šalies kraštovaizdžio struktūroje sudaro tik 3,25 proc. šalies ploto, tačiau jų plotas auga, priemiesčiuose – dažnai padrikai, ir šie virsmai lemia kraštovaizdžio ekologinių funkcijų susilpnėjimą, gyvenimo kokybės prastėjimą stambiose urbanistinėse struktūrose. Didžiųjų miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) savivaldybių teritorijose vyksta žemės ūkio plotų konversija į urbanizuojamas teritorijas, didėja didžiųjų miestų periferinių ir vidinių dalių užstatymas. Miestuose ir jų gretimoje aplinkoje prarandamos teritorijos, kuriose vyrautų natūralūs gamtiniai procesai, mažėja želdinių, jų grupių, želdynų ir kitų žaliosios infrastruktūros įrengimui tinkamų ar reikalingų teritorijų. Tai lemia ekologinio kompensavimo funkcijas gebančių atlikti gamtinio pobūdžio teritorijų sumažėjimą urbanizuotų teritorijų vidinėse dalyse ir sąlygoja gamtinio karkaso ir želdynų sistemos vientisumo praradimą, skurdina miestų ekosistemų biologinę įvairovę, suintensyvina klimato kaitos padarinius miesto aplinkoje;
- 4) pokyčius kraštovaizdžio struktūroje lemia ir atsinaujinančių išteklių energetikos plėtra, ypač vėjo ir saulės energetikos objektai. Lietuvos Respublikos bendrojo plano iki 2030 m. koncepcija numato, kad šį dešimtmetį ypatingas dėmesys bus skiriamas toms technologijoms, kurios prisidės

prie aplinką tausojančios energijos gamybos ir aplinką tausojančio vartojimo plėtros. Vėjo elektrinių statybai numatomi dideli plotai sausumos ir jūros teritorijoje. Intensyvėjant atsinaujinančių išteklių energetikos vystymuisi kyla grėsmė prarasti kraštovaizdžio erdvinį raiškumą, individualias ir išskirtines kraštovaizdžio erdvines struktūras, estetines jo vertybes, krašto identitetą.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Neišplėtos ir efektyviai neintegruotos ekosistemų ir jų paslaugų balanso ir kraštovaizdžio išsaugojimo nuostatos į miškų ūkio, žemės ūkio ir kitus viešojo valdymo arba ūkio sektorius ir planuojamos ūkinės veiklos PAV *(priežastis iš dalies sprendžiama įgyvendinant tęstinės veiklos priemonę⁵⁷ ir AM įgyvendinant priemonę „02-001-06-08-01 (PP) Išsaugoti biologinę įvairovę“).*

2002–2017 m miško žemės plotas padidėjo 1,7 proc. kalvotųjų aukštumų ir smėlingųjų lygumų rajonuose, kur miškų plotų kiekis yra pakankamas. Tuo tarpu intensyvaus žemės ūkio teritorijose – molingose lygumose – miško plotų augimas per šį laikotarpį nepasiekė 1 proc., toliau augo ariamos žemės plotai pievų ir ganyklų, kitų pusiau natūralių ekosistemos komponentų sąskaita. Tokioje teritorijose dėl itin mažo miško kiekio ir kraštovaizdžio elementų trūkumo ir tolesnio praradimo formuojasi nuplikintų agrarinių-pramoninių teritorijų masyvai, pradedę biologinę įvairovę, netekę geoekologinio potencialo, kraštovaizdžio vaizdingumo. Miško kirtimų planavimas paremtas tolygaus medienos prieaugio panaudojimo principais, tačiau neatsižvelgia į miško ekosistemos ir jos paslaugų apsaugos kraštovaizdžio lygmens aspektus. Planuojant miškotvarkos priemones, kol kas labai ribotai atsižvelgiama į kitų miško ekosistemos paslaugų (kitų nei tiekimo paslaugos) išsaugojimą ir tinkamo balanso tarp šių tarpusavyje sunkiai suderinamų ekosisteminių paslaugų suradimą. Planuojamos ūkinės veiklos PAV teisinė sistema neišvystyta: trūksta metodinių įrankių vertinti planuojamos veiklos poveikį ekosisteminiams paslaugoms, jų balansui (esama metodinės ir teisėkūros iniciatyvos apima tik miškų ir žemės ūkių sektorius, kitos viešojo valdymo sritys, ūkio sektoriais nevertinimos dėl poveikio ekosisteminiams paslaugoms). Specifinė problema klostosi dėl aukštų vėjo elektrinių ir didelių saulės elektrinių parkų projektų poveikio kraštovaizdžio vizualinei kokybei nepakankamo vertinimo, o tai stabdo sprendimų priėmimą, didina visuomeninį konfliktą dėl svarbių aplinkosaugos interesų nesuderinimo – kraštovaizdžio, gyvenamosios aplinkos išsaugojimo ir atsinaujinančių išteklių energetikos plėtros.

2. Nesudarytos sąlygos atkurti nuskurdintų ekosistemų kraštovaizdžio ekologinį stabilumą ir atsparumą, ypač intensyvios žemdirbystės regionuose *(priežastis iš dalies sprendžiama ir ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą, AM įgyvendinant priemonę „02-001-06-08-01 (PP) Išsaugoti biologinę įvairovę“).*

Nacionaliniame kraštovaizdžio tvarkymo plane (esamos būklės kraštovaizdžio probleminių arealų brėžinyje) išskirtos labiausiai nuskurdintos gamtinio karkaso teritorijos: karstinis regionas, Sudūvos ir Žiemgalos agrarinės plynumos, Vidurio Lietuvos agrarinės lygumos – iš viso apie 22 proc. šalies ploto. Agrarinio kraštovaizdžio naudojimo intensyvėjimas taip pat stebimas kalvotose aukštumose (Kaišiadorių, Prienų, Alytaus, Lazdijų, dalinai Kalvarijos, Vilkaviškio, Kelmės, Telšių, Rietavo, Šilalės) ir smėlingose lygumose (Švenčionių, Varėnos), kurių agrarinis kraštovaizdis pasižymi dideliu ekologiniu jautrumu.

2.1. Savivaldybių lygmenyje trūksta tyrimais ir analize pagrįstų planavimo sprendinių, reikalingų efektyviam nuskurdintų ekosistemų ir jų natūralių

⁵⁷ Įgyvendinant 2014–2020 metų Europos sąjungos fondų investicijų veiksmų programos 5 prioriteto „Aplinkosauga, gamtos išteklių darnus naudojimas ir prisitaikymas prie klimato kaitos“ 05.5.1-APVA-V-018 priemonę „Biologinės įvairovės apsauga“ vykdomas projektas „Nacionalinės studijos apie ekosistemų ir jų teikiamų paslaugų vertinimo integravimą į sprendimų priėmimo procesus viešojo administravimo ir ūkio sektoriuose parengimas“ Nr. 05.5.1-APVA-V-018-01-0019 Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšomis. Projekto įgyvendinimo laikotarpis: 2020 m. gruodžio 21 d. – 2022 m. gruodžio 15 d.

kraštovaizdžio elementų atkūrimui, o suplanuotieji neįgyvendinami arba nesulaukia vietos gyventojų palaikymo.

2.2. Žemės ūkio ir kaimo plėtros planavimui skirtuose dokumentuose trūksta kokybiškų, žaliąją transformaciją skatinančių nuostatų.

3. Neišplėtotą žaliąją infrastruktūrą miestuose.

Europos Sąjungos Biologinės įvairovės strategijoje iki 2030 m.⁵⁸ pabrėžiama būtinybė sugrąžinti įvairią ir atsparią gamtą į visus kraštovaizdžius ir ekosistemas, akcentuojamas miesto driekos ribojimas. Vienu iš prioritetų strategijoje įvardinamas miestų ir priemiestinių teritorijų žalinimas. Šalys narės raginamos sustabdyti miestų žaliųjų ekosistemų nykimą, puoselėti ekosistemas, kurti žaliąją infrastruktūrą, sistemingai integruoti gamtos procesais pagrįstus sprendimus į miestų planavimą, įskaitant viešųjų erdvių, infrastruktūros ir pastatų bei jų aplinkos projektavimą. Programos „Kurk Lietuvai“ 2020–2021 m. vykdyto projekto „Žaliosios infrastruktūros integravimas į miestų planavimą“ metu atlikta Lietuvos miestų bendrųjų planų ir kitų teritorijų planavimo dokumentų apžvalga⁵⁹ parodė, kad miestų savivaldybių lygmenyje žaliaji infrastruktūra, kaip ekosistemines paslaugas užtikrinančių sprendinių visuma, nėra sistemingai plėtojama, vyraujančios miestų teritorijoms aktualios ekologinių sluoksnių sampratos – gamtinis karkasas ir želdynų sistema – neatspindi visų žaliosios infrastruktūros aspektų, o teisinis reglamentavimas nepajėgia pasiekti, kad efektyvus, strateginis gamtinių elementų formavimas taptų neatsiejama teritorijų planavimo ir projektavimo proceso dalimi.

3.1. Galiojančiuose teisės aktuose neapibrėžta žaliosios infrastruktūros sąvoka ir neišskiriamos nuostatos, kurios savo turiniu reglamentuotų atskiros infrastruktūros, priskirtinos žaliajai infrastruktūrai, kūrimą. Nesant įstatymo lygiu įteisintos žaliosios infrastruktūros sampratos, nėra prielaidos teritorijų planavimą ar statinių projektavimą reglamentuojančiuose teisės aktuose reglamentuoti žaliosios infrastruktūros kūrimo.

3.2. Urbanizuotų teritorijų vietovės lygmens planavimo dokumentuose trūksta ekosistemų atkūrimui ir kylantiems prisitaikymo prie klimato kaitos iššūkiams spręsti skirtų gamta paremtų sprendimų, urbanistinė plėtra miestų viduje vykdoma neplanuojant ir praktiškai neįgyvendinant žaliosios infrastruktūros. Neišnaudojamos galimybės remtis ekosisteminėmis paslaugomis, reikalingomis gyventojų sveikatai, gyvenimo kokybei ir biologinei įvairovei apsaugoti.

3.3. Trūksta kompetencijos (tiek viešajame, tiek privačiame sektoriuose), metodinių dokumentų, skirtų vietinės reikšmės gamtinio karkaso formavimui miestų, miestelių teritorijose, praktinių vadovų, mokymų su pavyzdžiais ir rekomendacijomis, kitų institucinio gebėjimų stiprinimo priemonių, kaip ekosistemų teikiamos paslaugos, žaliosios ir mėlynosios infrastruktūros sprendimai padėtų spręsti Lietuvos miestų ekologines problemas, stiprintų kraštovaizdžio stabilumą ir atsparumą klimato poveikiui.

4. Sutvarkyta tik nedidelė dalis praeities taršos židinių ir jų pažeistų teritorijų.

Lietuvoje yra 12 514 registruotų potencialių taršos židinių. Bendras jų plotas – 26 527 ha (0,41 proc. Lietuvos teritorijos), iš kurių 6 189 yra židiniai, kuriuose ūkinė veikla nutraukta, objektai apleisti, nenaudojami ir neprižiūrimi. Tyrimai atlikti 1 770 teritorijų (28,5 proc.), apie 50 proc. tirtų teritorijų nustatyta grunto ar požeminio vandens tarša pavojingosiomis cheminėmis medžiagomis. Pagrindinės taršiosios medžiagos: naftos produktai, pesticidai, sunkieji metalai, daugiacikliai aromatiniai ir halogeninti angliavandeniliai, detergentai, fenoliai ir kt. Lietuvoje iki 2020 m. sutvarkyta tik 117, t. y. 13,2 proc. užterštų teritorijų, kuriose nustatyta tarša pavojingomis medžiagomis⁶⁰. Ilgą laiką nesutvarkant pavojingomis medžiagomis užterštų teritorijų,

⁵⁸ 2020 m. gegužės 20 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. 2030 m. ES biologinės įvairovės strategija. Gamtos grąžinimas į savo gyvenimą, COM/2020/380 galutinis.

⁵⁹ <http://kurklt.lt/projektai/zalioji-infrastruktura/>.

⁶⁰ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita 2020 m. gegužės 4 d. Nr. [VAE-3](#) „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“.

vyksta teršiančiųjų medžiagų sklaida į aplinką ir kelia kitas neigiamas pasekmes, turinčias įtakos žmonių sveikatai ir gyvenimo kokybei, naudojant užterštas teritorijas žemės ūkio, rekreacijos ar gyvenamajai paskirčiai. Ypač svarbu sutvarkyti POT užterštas teritorijas, nes šios medžiagos, sukeldamos kancerogeninį ir toksinį poveikį, itin neigiamai veikia žmonių sveikatą ir aplinką, ilgai nesuyra, kaupiasi aplinkoje ir mitybos grandinėje, sklinda toli nuo pirminio šaltinio.

Trūksta informacijos apie į aplinką Lietuvos teritorijoje patenkančių pavojingųjų cheminių medžiagų sukeltas konkrečias pasekmes aplinkos komponentams ir biotai, gyventojų sveikatai.

Sprendžiant problemą, numatoma skatinti praeityje pažeistų ir užterštų teritorijų tvarkymą: numatoma finansuoti praeityje kasybos darbais pažeistas teritorijas (karjerus ir durpynus), prioritetą teikiant urbanizuotoms ar šalia jų esančioms (iki 2 km atstumu) ir saugomoms teritorijoms, kurios turi didžiausią potencialą tarnauti visuomenės reikmėms, t. y. po sutvarkymo tapti rekreacijai, sportui ir socialiniam gyvenimui tinkamomis erdvėmis. Atsižvelgiant į itin didelį užterštų teritorijų mastą ir siekiant mažinti neigiamą jų poveikį aplinkai ir žmonių sveikatai ir užtikrinti gerą dirvožemio, grunto ir požeminio vandens cheminę būklę, numatoma investuoti į praeityje cheminėmis medžiagomis užterštų teritorijų (įvairių naftos produktų bazių, technikos kiemų, degalinių, trąšų ir pesticidų sandėlių, nelegalių sąvartynų / šiukšlynų ir kt.), likvidavimą (rekultivavimą), prioritetą teikiant urbanizuotų valstybinėje ir (ar) savivaldybės žemėje esančių, didesnių nei 1 hektaro ploto užterštų teritorijų, turinčių galimai didžiausią neigiamą poveikį žmonių sveikatai ir aplinkai, tvarkymui, pirmenybę teikiant teritorijoms, kurios bus pritaikytos visuomenės poreikiams.

4.1. inventorizuotos ne visos praeities cheminės taršos ar kasybos veikla pažeistos teritorijos, neįvertinta pavojingumo kaita dėl klimato kaitos padarinių.

Užterštų teritorijų inventorizavimas Lietuvoje pradėtas apie 2000 m. Pradžioje, iki 2009 m., jas inventorizavo LGT valstybės biudžeto lėšomis (papildomas finansavimas neskirtas), vėliau, 2009–2011 m. ir 2014–2015 m. LGT vykdė ES lėšomis finansuotą projektą „Užterštų teritorijų poveikio vertinimas“, kurio metu inventorizuotos teritorijos kaimiškose vietovėse ir 10 didžiausių Lietuvos miestų teritorijose. Kadangi projekto lėšos ir laikas buvo riboti, potencialūs taršos židiniai inventorizuoti pagal galimybes. Pastaruoju metu aktyvi inventorizacija nevykdoma, tačiau pastoviai kaupiami veikiančių potencialių taršos židinių duomenys, kuomet taršos židinio anketas–deklaracijas LGT teikia pačios įmonės.

Aktyvi inventorizacija nevykdoma dėl lėšų, žmogiškųjų išteklių trūkumo ir todėl, kad didžioji dalis inventorizuota, o likusios informacijos apie potencialius taršos židinius kaštai gali būti neproporcingai dideli. Ypatingai sudėtinga inventorizuoti potencialius taršos židinius miestų teritorijose, kadangi buvusios pramoninės teritorijos, kurios ir yra pagrindiniai taršos židiniai miestuose, privatizuotos dalimis, privatūs savininkai neretai nesudaro galimybės pateikti į teritorijas, o išlikusios informacijos apie tokius objektus dažniausiai nėra. Dėl šių priežasčių ne visi potencialūs taršos židiniai yra inventorizuoti, ypač daug tokių gali būti miestų teritorijose. Didžiausią pavojų kelia apleisti, nebenaudojami, veiklos nebevykdantys objektai, kurių yra inventorizuota per 6 tūkstančius. Informacijos apie šiuos objektus surinkimas ir yra didžiausias iššūkis. Veiklą vykdančius, šeimininkus turintys potencialūs taršos objektai turi prievolę pateikti LGT potencialaus taršos židinio anketą–deklaraciją, todėl praktiškai visi tokie objektai yra inventorizuoti, žinomi ir kontroliuojami ūkio subjektų požeminio vandens monitoringo vykdymo metu.

Trūksta teisinių įpareigojimų ištirti ir sutvarkyti užterštas teritorijas. Teisės aktuose nenumatyta prievolė asmenims, ketinantiems parduoti ir (ar) įsigyti teritorijas, kuriose buvo naudojamos pavojingosios cheminės medžiagos, įvertinti aplinkos taršą ir, jeigu taršos lygis yra pavojingas sveikatai ir aplinkai, saugiai sutvarkyti teritoriją. Prievolė ištirti šias teritorijas atsiranda tik tuomet, kai yra keičiama teritorijos naudojimo paskirtis iš mažiau jautrios taršai į jautresnę, pvz., iš pramoninės į gyvenamąją ar komercinę paskirtį. Kai kuriose Europos šalyse parduodant žemę, net nežiūrint į tai, ar buvo vykdyta potencialiai tarši veikla ar ne, reikalinga pateikti sertifikatą, kad žemė yra neužteršta. Tai, galbūt, Lietuvai ir sunkiai įgyvendinama, tačiau, bent jau tos

teritorijos, kuriose yra žinoma apie potencialiai vykdytą taršią veiklą, turėtų būti ištiriamos prieš jas parduodant.

Dėl ekstremaliai aukštų aplinkos oro temperatūrų keičiasi cheminių medžiagų būseną ir elgseną (pvz., tradiciškai kietas ir neregamentuojamas bitumas užterštose teritorijose suskystėja ir tampa antriniu taršos šaltiniu). Dėl kritulių kiekio ekstremaliai netolygios kaitos intensyvėja taršos sklaida. Dėl šių priežasčių dalis teritorijų, kurios buvo traktuojamos kaip neužterštos ar nekeliančios pavojaus aplinkai ir žmonių sveikatai ir jas buvo galima palikti savivalai, tampa naujomis užterštomis teritorijomis.

4.2. Lėtas užterštų ir kasybos veikla pažeistų teritorijų tvarkymo tempas dėl teisinių įpareigojimų ištirti, sutvarkyti šias teritorijas stokos ir silpnos šių įpareigojimų vykdymo priežiūros.

Cheminėmis medžiagomis užterštas teritorijas tvarkyti yra techniškai sudėtinga, reikalingos didelės investicijos, 1 ha užterštos teritorijos sutvarkymas vidutiniškai kainuoja apie 600 tūkst. eurų, todėl apleistos, valstybinėje žemėje esančios teritorijos tiriamos ir tvarkomos pagal moksliniu pagrindu paskaičiuotą pavojingumo prioritetą ir iškilusį poreikį keičiant teritorijų naudojimo paskirtį į gyvenamąją ar kitais tikslais. Pagrindinis Lietuvoje naudojamas užterštų teritorijų tvarkymo metodas yra užteršto grunto iškasimas ir išvežimas į grunto valymo aikšteles arba sąvartynus.

Net ir tose teritorijose, kuriose turi būti atlikti tyrimai ir pašalintas užterštumas, teritorijos tvarkymo prievolės kontrolė sunkiai įgyvendinama. Kontrolės funkcija priskirta AAD, tačiau trūksta tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir keitimosi informacija apie užterštų teritorijų nuosavybės perleidimo sandorius tarp Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos, savivaldybių, Valstybinės teritorijų planavimo ir statybos inspekcijos prie Aplinkos ministerijos, AAD ir LGT. Neretai dėl to užteršti, nesutvarkyti ir nesaugūs žemės sklypai parduodami ar kitaip perleidžiami-nuosavybėn, keičiama jų paskirtis, tokiu būdu perleidžiant užterštos teritorijos tvarkymo prievolę naujesiems savininkams jiems to nežinant.

Kadangi pagrindinis užterštų teritorijų tvarkymo metodas Lietuvoje yra užteršto grunto tvarkymas *ex-situ* metodu – iškasant ir pašalinant iš teritorijos, susidaro dideli kiekiai užteršto grunto, neretai iškastas gruntas negali būti išvežamas į grunto valymo aikšteles, nes dėl teršiančių medžiagų savybių nėra metodų tokiam gruntui išvalyti. Toks gruntas yra šalinamas pavojingų atliekų sąvartynuose, taip tapdamas antriniu potencialiu taršos židiniu. Tai dar kartą parodo, kad *in-situ* valymo metodų taikymas turi būti skatinamas ir naudojamas užterštų teritorijų tvarkymui.

4.3. Mažai naudojami „žalesni“ užterštų teritorijų tvarkymo metodai.

Mažai naudojami nauji, pažangesni ir patvaresni („žalesni“) užterštų teritorijų tvarkymo metodai, ypač *in-situ* tvarkymo metodai (gruntas ir požeminis vanduo valomas natūralioje jų slūgsojimo terpėje, neiškasant ir neišsiurbiant).

Šie *in-situ* metodai mažai naudojami todėl, kad Lietuvos įmonės, atliekančios užterštų teritorijų tvarkymą, finansiškai nepajėgios įsigyti modernesnę įrangą grunto ar požeminio vandens valymui, išsiųsti savo specialistus mokytis ar pagilinti turimas žinias į užsienio šalis, kuriose sėkmingai naudojami inovatyvūs ir mažiau invaziniai užterštų teritorijų tvarkymo metodai.

Užsienio kompanijų atėjimas į Lietuvą yra gana sudėtingas, nes užterštos teritorijos nėra labai didelės, o įrangos, reikalingos užterštų teritorijų tvarkymui *in-situ* metodais, gabenimas labai pakelia valymo darbų kainą.

Todėl Lietuva tiek šiuo metu, tiek ir artimiausioje ateityje, galimai bus „įstrigusi“ tvarkydama užterštas teritorijas iškasant ir išvežant užterštą gruntą.

5. Nesutvarkyta didelė dalis kasybos darbais pažeistų teritorijų.

Atsižvelgiant į tai, kad nebuvo patikimos informacijos, nebuvo įmanoma efektyviai valdyti ir kontroliuoti pažeistų plotų mažinimo ir kraštovaizdžio atkūrimo procesą, patvirtintas Valstybinių pažeistų žemių 2014–2020 m. tvarkymo planas⁶¹, kuriuo remiantis LGT 2015 m. inventorizavo pažeistas

⁶¹ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2014 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. D1-578 „Dėl Valstybinių pažeistų žemių 2014–2020 m. tvarkymo plano patvirtinimo“.

žemes ir sudarė pirmiausiai tvarkytinų pažeistų žemių sąrašą⁶². Inventorizacijos duomenimis, Lietuvoje buvo 442 įvairaus dydžio (nuo 0,21 iki 19,60 ha) valstybinėje žemėje esančių pažeistų žemės plotų. Inventorizacijos metu nustatyta, kad šalyje kasybos darbais pažeistas plotas yra apie 31 400 ha. Iš šio ploto apie 15 630 ha aptikta laisvo valstybinio fondo privačiose žemėse ir įregistruotiems mažiesiems karjerams priskirtuose žemės plotuose, iš kurių tik apie 20 teritorijų rekultivuotos. Likusi dalis (apie 15 770 ha) kasybos darbais pažeistų žemių užima pramoniniu būdu eksploatuojami karjerai, kuriems LGT yra išdavusi leidimus naudoti žemės gelmių išteklius.

Tokių teritorijų nepriežiūra ir uždelstas jų rekultivavimas lemia tai, kad pažeistos žemės tampa nelegaliais sąvartynais, dėl to jų sutvarkymas pabrangsta apie 15 kartų.

3 problema. Neišnaudojamas miško išteklių potencialas darniam miškų sektoriui plėtoti.

Miškai Lietuvoje naudojami neintensyviai ir tausojančiai: kasmet iškertama mažiau kaip 2 proc. viso miškuose sukaupito medynų tūrio arba tik apie 70 proc. grynojo medienos prieaugio, kaupiant vis didesnę rezervą ateičiai. Tokiu būdu dėl ypač tausojančio miško naudojimo per pastaruosius daugiau kaip 50 m., nuolatos didėjo miškuose kaupiamas medienos potencialas. Nacionalinės miškų inventorizacijos duomenimis, nuo 2002 iki 2017 m. medienos tūris Lietuvos miškuose padidėjo nuo 455 iki 547 mln. m³, t. y. po 3 m³ į hektarą kasmet. Šalies brandžių medynų plotai miškuose, skirtuose medienos gavybai (III–IV miškų grupė), padidėjo nuo 363 iki 451 tūkst. ha, o vidutinis tūris juose padidėjo nuo 303 iki 337 m³ hektare. Didžiausi brandžių medynų plotai: beržo (113,5 tūkst. ha), eglės (76,7 tūkst. ha), baltalksnio (70,4 tūkst. ha), pušies (64,9 tūkst. ha.).

Pasiekama riba, kada didėja natūraliai atkrantinčios ir todėl racionaliai nepanaudojamos medienos kiekiai. Negyva mediena šalies miškuose sudaro daugiau nei 10 proc. miškuose augančių medžių stiebų tūrio (apie 20 proc. bendrojo tūrio prieaugio). Kasmet hektare visiškai suyra ir į CO₂ pavirsta apie 1,03 m³ žuvusių medžių stiebų.

Laiku nepanaudota mediena sąlygoja ekonominius praradimus miško savininkams, valdytojams, valstybei, o kartu ir Lietuvos visuomenei. Nesukuriamos darbo vietos medienos ruošoje ir medienos pramonėje. Kartu neišnaudojamos galimybės kaupti anglį ilgaamžiuose medienos produktuose.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Dėl nepasibaigusio nuosavybės teisių atkūrimo proceso laisvos valstybinės žemės fonde esančiuose ir nepanaudotuose nuosavybės teisėms atkurti valstybinių miškų sklypuose nevykdoma ūkinė veikla.

Nuosavybės teisių atkūrimas vyksta jau 30 m., tačiau procesas vis dar nebaigtas, o laisvos valstybinės žemės fonde esančiuose ir nepanaudotuose nuosavybės teisėms atkurti valstybinių miškų sklypuose nevykdoma ūkinė veikla, taigi neracionaliai naudojami šalies miškų ištekliai – medienos rinka negauna papildomos medienos, o VMU ir valstybės biudžetas – papildomų pajamų. Valstybinės miškų tarnybos 2020 m. sausio 1 d. duomenimis, rezervuoti nuosavybės teisei atkurti miškai užima 166 tūkst. ha plotą arba 7,5 proc. viso Lietuvos miško žemės ploto.

2. Neišnaudojamas miško žemės potencialas produktyviems medynams formuoti.

2.1. Didėja išretėjusių medynų plotai. Valstybinės reikšmės miškuose, valdomuose VMU, didėja išretėjusių medynų (0,2–0,4 skalsumo) plotai. Valstybinės miškų inventorizacijos 2020 m. sausio 1 d. duomenimis, jie užima 27 988 ha plotą, iš jo: jaunuolynų – 4120 ha, pusamžių – 7564 ha, pribirstančių – 2751 ha, brandžių – 13 553 ha. Nemažą jų dalį sudaro želdiniai, žėliniai ir jaunuolynai, išretėję ar neatžėlę dėl žvėrių pažeidimų,

⁶² Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2016 m. birželio 14 d. įsakymas Nr. D1-430 „Dėl Valstybinių pažeistų žemių sąrašo patvirtinimo“.

netinkamo atkūrimo būdo, priežiūros, apsaugos ir minkštųjų lapuočių stelbimo. Nemažai išretėjusių jaunuolynų auga U ir L hidrotopų augavietėse. Vyresnio amžiaus medynai išretėję dėl ligų ir miško kenkėjų pažeidimų, dėl nepakankamai vykdomų miško sanitarinės apsaugos priemonių. Pastaraisiais metais VMU imasi priemonių, kad išretėjusių medynų plotai mažėtų ir būtų pertvarkomi į geros kokybės medynus.

2.2. Didėja ekonomiškai menkaverčių medynų plotai ūkiniuose miškuose. Valstybinės miškų tarnybos 2019 m. duomenimis, šalies III (apsauginių) ir IV (ūkinių) miškų grupėje auga nemažai menkaverčių minkštųjų lapuočių medynų – 89,9 tūkst. ha drebulynų ir 103,3 tūkst. ha baltalksnynų. Per pastarąjį dešimtmetį nuo 2009 m. iki 2019 m. drebulynų plotas išaugo 15,9 tūkst. ha, baltalksnynų sumažėjo tik apie 6 tūkst. ha. Daugiausiai menkaverčių medžių rūšių medynų auga privačiuose ir rezervuotuose nuosavybės teisėms atkurti miškuose. Valstybinės reikšmės III ir IV gr. miškuose 2019 m. buvo 28,7 tūkst. ha drebulynų ir 10,9 tūkst. ha baltalksnynų, 500 ha gluosnynų, 200 ha blindynų, 100 ha kitų rūšių menkaverčių medynų. Didelius plotus apleistų menkaverčių medynų Nacionalinė žemės tarnyba kasmet perduoda VMU iš laisvo valstybinės žemės fondo, nepanaudoto nuosavybės teisėms atkurti. Sutvarkyti šiuos apleistus plotus – vienas svarbiausių ir daugiausiai finansinių išteklių pareikalausiantis valstybinės reikšmės miškų valdytojų uždavinys.

3. Trūksta miško medelynų, miško sėklų perdirbimo ir sodmenų auginimo technologijų.

Miško dauginamosios medžiagos (miško sėklų ir sodmenų) kokybė tiesiogiai priklauso nuo sėklų perdirbimo, sodmenų auginimo technologijų, sėklų aižyklų ir medelynų infrastruktūros (auginimo, sandėliavimo, perdirbimo, rūšiavimo ir kt. sąlygų). Sėklų aižymo ir sodmenų auginimo technologijos visame pasaulyje sparčiai tobulėja, todėl pastaruoju metu keliama vis didesni reikalavimai tiek į rinką tiekiamų, tiek šalies miškams atkurti naudojamų sėklų ir sodmenų kokybei. Sparčiai tobulėjant technologiniams procesams, miško sėklų gavybos ir sodmenų auginimo technologijos turėtų būti atnaujinamos ne rečiau kaip kas 10 metų. Tačiau Lietuvoje iki šiol nebaigtas 2016 m. pradėtas valstybinių miško medelynų modernizavimo ir plotų optimizavimo procesas, siekiant atsisakyti neefektyviai veikiančių medelynų, pasenusių technologijų, sutvarkyti ir modernizuoti infrastruktūrą (sandėliavimo, rūšiavimo, buitines patalpas ir kt.), įdiegti pažangias sodmenų auginimo ir sėklų gavybos technologijas. Pažangios sodmenų su uždara šaknų sistema technologijos įdiegtos tik 2 valstybiniuose miško medelynuose. Siekiant efektyvinti miško sodmenų auginimo veiklą ir užtikrinti į rinką tiekiamų miško sodmenų kokybę, išspręsti pietinių šalies rajonų aprūpinimo kokybiškais miško sodmenimis problemas, šios technologijos turėtų būti įdiegtos dar 2–3 valstybiniuose miško medelynuose.

Vienintelė Lietuvoje kankorėžių aižykla ir sėklų saugykla-šaldytuvai Dubravoje paskutinį kartą rekonstruoti ir modernizuoti beveik prieš 20 m. Juos būtina kuo skubiau atnaujinti, modernizuoti pasenusias technologines linijas. Siekiant išvengti galimų nuostolių dėl viso sėklų fondo sunaikinimo stichinių nelaimių atveju, svarstyti galimybę dar vienos sėklų saugyklos ir kankorėžių aižykos įrengimo šalyje.

Netaikoma pažangūs, patikimi ES šalyse naudojami miško dauginamosios medžiagos kilmės kontrolės metodai, pagrįsti DNR tyrimais.

4. Vyrauja smulkių valdų, fragmentuotas ir smulkmeniškai reglamentuotas privačių miškų ūkis.

Lietuvoje privačius miškus (apie 900 tūkst. ha) valdo apie 250 tūkst. asmenų, taigi, vienam asmeniui vidutiniškai tenka apie 3,5 ha miško. Iš viso privatūs miškai susideda iš daugiau kaip 300 tūkst. kadastrinių žemės sklypų, vidutinis tokio kadastrinio sklypo plotas – maždaug 2,8 ha. Tai reiškia, jog miško valdos labai smulkiai fragmentuotos. Negana to, daugiau kaip 80 tūkst. kadastrinių žemės sklypų, kuriuose yra miško, nuosavybės teise priklauso keletui bendraturčių. Net 67 tūkst. miško savininkų valdo po mažiau kaip 0,5 ha miško. Smulkių valdų privataus miškų ūkio tikslai ir motyvacija iš esmės skiriasi nuo stambaus miškų ūkio. Didelių valdų miškų ūkis dažniausiai orientuotas į pelno ar turto grąžos siekimą, esant kai kuriems socialiniams ir ypač ekologiniams ribojimams. Smulkių valdų miškų ūkyje yra didelė socialinių, ekologinių ir ekonominių tikslų įvairovė, unikali vos ne kiekvienam valdos savininkui. Visa tai labai apsunkina tinkamą miškų atkūrimą, priežiūrą ir apsaugą, taip pat ūkinės veiklos organizavimą ir

vykdymą, nes tokiose smulkiose miško valdose galima tik epizodinė, bet nenuolatinė miškų ūkio veikla, dažniausiai tokios valdos neduoda pastovios ekonominės naudos, jų administravimas, valstybinis veiklos reguliavimas ir kontrolė reikalauja papildomų valstybės biudžeto išteklių.

5. Neužtikrinama miško medžių genetinių išteklių apsauga ir panaudojimas selekcijai ir miškams auginti.

Lietuvoje įsteigta 126 miško medžių genetinių draustinių, 34 genetiniai medynai, atrinkti 2772 rinktiniai medžiai, priskirti ne tik šalies nacionaliniams genetiniams ištekliams, bet ir įtraukti į Europos miško genetinių išteklių (EUFORGEN) duomenų bazę, atrinkti 188 sėkliniai medynai, sukurta 18 klonų rinkinių, vietinių miško medžių rūšių genetinė medžiaga saugoma Augalų genų banke. Miško medžių genetiniai ištekliai sudaro ne tik sėklinės miško bazės, kurioje ruošama miško dauginamoji medžiaga miškams atkurti ir įveisti, pagrindą, bet ir naudojami miško medžių selekcijai, kuriant selekcinę sėklinę miško bazę – sėklines miško medžių plantacijas. Lietuvoje yra 925 ha įvairių medžių rūšių sėklinių plantacijų. Tačiau jos sensta, todėl jas būtina periodiškai atnaujinti, pažangiausių selekcijos metodų pagalba išbandant bandomuosiuose želdiniuose. Iki 2030 m. bus nurašyta 276 ha pasenusių ir reikia įveisti 105 ha naujų sėklinių plantacijų atvirame grunte ir 0,2 ha – kontroliuojamoje aplinkoje, 10 ha bandomųjų želdinių. Iš sėklinių miško medžių plantacijų surinkta ir išauginta išbandyta kokybiška dauginamoji medžiaga būtina auginti produktyvius, atsparius klimato kaitos iššūkiams, kenkėjams ir ligoms miškus. Tačiau klimato kaita ir jos sukeltos stichinės nelaimės, ligos ir miško kenkėjai, ypač žvėrys, neigiamai veikia ir šalies miškų genofondą: didėjant žvėrių skaičiui, miško medžių populiacijoms apsaugoti ir užtikrinti jų atsikūrimą jų dauginamąja medžiaga, būtina taikyti efektyvesnes ir brangesnes apsaugos priemones, tobulinti genetinių miško medžių išteklių atkūrimo metodus. Daugelį miško medžių genetinių išteklių objektų sunku atkurti, nes jie perbrendę ir nederą, o praeityje nebuvo laiku taikytos jų atsikūrimą skatinančios priemonės dėl priežiūros stokos ir dėl gamtosauginių veiklos ribojimų kai kuriuose iš jų, kol medynai dar nebuvo pasiekę brandos amžiaus ar perbrendę.

6. Neišnaudojamas miškų biomasės potencialas biokurui gaminti.

Lietuvos miškuose sukaupia apie 80 proc. visos biomasės. Atsižvelgiant į biologinės įvairovės užtikrinimo ir gamtosaugos reikalavimus, taip pat technologinius aspektus, energijai gaminti kasmet potencialiai galima būtų panaudoti iki 750 tūkst. kub. m miško kirtimo liekanų. Biomasės potencialas biokuro gamybai (ypač privačiuose miškuose) vis dar neišnaudojamas: nepaisant to, kad miško kirtimo liekanų gamyba valstybiniuose miškuose padidėjo nuo 155 tūkst. kub. m 2011 m. iki 400 tūkst. kub. m 2020 m., tačiau vietinio atsinaujinančio kuro ištekliai vis dar nepakankamai veiksmingai panaudojami biokurui gaminti. Atkreiptinas dėmesys, kad pradėjus ūkininkauti nuosavybės teisėms atkurti rezervuotuose miškuose, esant poreikiui, SM3 tipo biokuro žaliavos (miško kirtimo liekanų ir pan.) tiekimą būtų galima padidinti dar ne mažiau kaip 100 tūkst. m³ tačiau, pažymėtina, kad šios žaliavos gamybos didinimas galimas tik įgyvendinus kitas vietinės kilmės biokuro, SM3 kokybės biokuro, atitinkančio kietojo biokuro kokybės reikalavimus, naudojimo skatinimo priemones. Atsižvelgiant į visa tai, reikia papildomų priemonių medienos biomasei, kuri dar nenaudojama biokurui gaminti, sutelkti.

7. Trūksta kokybiškos miškų infrastruktūros (priežastis iš dalies sprendžiama ir SM įgyvendinant 2021–2030 metų susisiekimo plėtros programą, ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą).

Neatlikta detali miško kelių tinklo inventorizacija yra vienas pagrindinių veiksnių stabdančių miško kelių tinklo optimizavimo procesą.

Šiuolaikinė tvari miškų ūkio veikla negalima be tinkamai išplėtooto miško kelių tinklo, kuris dažnai tarnauja ir atokiau gyvenančių kaimo žmonių susisiekimui. Miško kelių tinklas Lietuvoje yra tankus, tačiau jų būklė nėra tinkama. Lietuvoje miško kelių yra 36,2 tūkst. km, iš jų su žvyro danga ar

geresnių (tinkamų naudoti ištisus metus) tinklas yra nepakankamas – tik apie 3 tūkst. km. Bendrą miško kelių priežiūrą ir taisymą (remontą) visų nuosavybės formų miškuose⁶³ organizuoja ir įgyvendina VMU. VMU gaunamais asignavimais kasmet prižiūri ir taiso, remontuoja nuo 700 iki 1200 km miško kelių, kurių didelė dalis yra privačios miško žemės savininkų valdose. Didelis investicijų poreikis miško infrastruktūrai yra tiek valstybiniuose, tiek privačiuose miškuose, ypač plėtojant esamus ir įrengiant naujus miško kelius perteklinio drėgnumo miškuose, kurie sudaro apie 40 proc. visų miškų ir, kuriuose be šios infrastruktūros labai išauga medienos ruošos kaštai, kartu didėja neigiamas poveikis patiems miškams ir jų ekosistemoms. Sprendžiant perteklinės drėgmės problemą, miško keliai didelio drėgnumo teritorijose turi būti įrengiami ar rekonstruojami kartu su kitais įrenginiais (grioviais, pralaidomis, nuovažomis, tiltais ir kt.), neįrenginėjant miško žemės sausinimo sistemų. Todėl siekiant pagerinti miškų ūkio infrastruktūrą, reikalinga remti investicijas į miško kelius valstybiniuose ir privačiuose miškuose, ypatingą dėmesį skiriant miško kelių rekonstrukcijai perteklinio drėgnumo miškuose.

Nepakankama rekreacinių miško objektų kokybė, ypač privačiuose miškuose, kurią sąlygoja nuolatinės priežiūros ir savalaikio atnaujinimo stoka. Didėja poreikis rekreacijai miškuose, o kartu ir kokybiškų rekreacinių objektų poreikis. Nors pastarąjį dešimtmetį daug dėmesio buvo skiriama rekreacinės miškų infrastruktūros plėtrai, tačiau vienas svarbesnių uždavinių – tinkamai prižiūrėti ir laiku atnaujinti jau esamus rekreacinius objektus (kasmet jų yra daug suniokojama ir pan.), įvertinti esamos rekreacinės infrastruktūros naudojimo perspektyvas, numatyti jos naudojimo skatinimą ir plėtrą.

4 problema. Nepakankamas žemės naudojimo, žemės naudojimo keitimo ir miškininkystės (toliau – ŽNŽNKM) sektoriaus išmetamų ŠESD kiekio absorbcinis potencialas.

Žemės naudojimo, žemės naudojimo keitimo ir miškininkystės sektorius labai reikšmingas ilgalaikių ES klimato kaitos švelninimo tikslų vykdymui: šio sektoriaus žemės naudmenų biomasėje, negyvoje medienoje, miško paklotėje, dirvožemyje ir įvairiuose medienos produktuose absorbuoto ŠESD kiekio dalis galės būti panaudota kitų, ES apyvartinių taršos leidimų prekybos sistemoje nedalyvaujančių sektorių nesumažintų ŠESD emisijų daliai padengti 2021–2030 m. laikotarpiu. ŽNŽNKM sektoriaus reikšmė siekiant ekonomikos neutralumo ŠESD emisijų atžvilgiu po 2050 m. dar didesnė – visos ŠESD emisijos, kurių neįmanoma išvengti dėl specifinių kokios nors veiklos vykdymo sąlygų, turės būti padengtos ŠESD absorbcija žemės naudojimo, žemės naudojimo keitimo ir miškininkystės sektoriuje arba anglies sugavimo ir saugojimo technologijų pagalba užrakinamos žemės gelmėse. Todėl labai svarbu didinti šio sektoriaus absorbcinį potencialą ir veiksmų reikia imtis kuo greičiau.

Nacionalinėje klimato kaitos valdymo darbotvarkėje ŽNŽNKM sektoriui nustatytas tikslas – iki 2030 m. darniai naudojant žemės ūkio naudmenas ir miško žemę, saugant ir atkuriant organinę anglį kaupiančias gamtines buveines (miškus, pievas, pelkes, šlapžemes) ir užtikrinant gerą jų ekologinę būklę, didinant medienos panaudojimą statyboje ir ilgaamžių produktų gamyboje nekeliant papildomo neigiamo poveikio ekosistemoms, didinti absorbcinį potencialą, jį efektyviausiai panaudoti, pasiekti, kad būtų absorbuojamas daug didesnis išmetamų ŠESD kiekis už šio sektoriaus išmetamą kiekį ir sudarytų ne mažiau kaip 6,5 mln. t CO₂ ekv. per 2021–2030 m. laikotarpį.

2021 m. Nacionalinės išmetamų ŠESD kiekio apskaitos ataskaitos duomenimis 2019 m. Lietuvoje absorbuota 5,4 mln. tonų išmetamų ŠESD CO₂ ekv., daugiausiai – miškų ir daugiamečių pievų dėka. ŠESD sugėrimas (absorbcija) ŽNŽNKM sektoriuje 1990 m. siekė 5 45 mln. t CO₂ ekv., didžiausia absorbcija pasiekta 2011 m. – 10,6 mln. t CO₂ ekv., 2018 m. – 6,5 CO₂ ekv. Mažėjimas stebimas nuo 2012 m.

⁶³ Įgyvendinamas Lietuvos Respublikos miškų įstatymo 5 straipsnio 5 dalies 3 punktas.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Per mažas išmetamų ŠESD kiekis sugeriamas (absorbuojamas) žemės ūkio paskirties žemėje *(priežastis iš dalies sprendžiama ir ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą).*

Labai svarbus yra gamta paremtų sprendimų taikymas norint tvariai tvarkyti ir atstatyti pelkių hidrologinį režimą, mažinant ŠESD išskyrimą iš organinių dirvožemių. Lietuvoje pelkėse vyrauja miškų ir žemės ūkio naudmenos. Žemės ūkio ir miškininkystės plėtojimas yra viena pagrindinių pelkių nykimo priežasčių. Net 95 proc. ūkinei veiklai naudojamų pelkių yra nusaustos. Pažeistų pelkių plotai (žemės ūkyje naudojami durpynai, nusausti durpynai miškuose, durpių kasybos teritorijos) sudaro apie 467,9 tūkst. ha. Iš nusaustų durpynų šalyje kasmet vidutiniškai išsiskiria apie 10 tūkst. Kt CO₂ ekv. Nors išnaudotų durpynų atkūrimui teisės aktais numatyti įvairūs būdai, tačiau tik nedaugelis jų padeda efektyviai atkurti pelkių ekosistemoms padarytą žalą ir atstatyti vertingas pelkių funkcijas. Šalyje neišvystytas klimato palankus natūralių ir atkurtų pelkių ūkinis naudojimas, apimantis vietinių pelkinių augalų produkcijos paruošą, natūralioms pelkių buveinėms būdingo hidrologinio režimo palaikymą ir (ar) atkūrimą, durpėdaros skatinimą, pelkių biologinės įvairovės apsaugą siekiant užtikrinti pelkių ekologinį stabilumą. Šioje srityje trūksta žinių sklaidos, ūkinio pelkių naudojimo gebėjimų stiprinimo potencialiems pelkininkystės vystytojams.

2. Neišnaudojamas šalies miškų ir jų plėtros potencialas išmetamų ŠESD absorbcijoms didinti *(priežastis iš dalies sprendžiama AM įgyvendinant 6.8 uždavinio priemonę „02-001-06-08-04 (PP) Skatinti miškų plėtrą ir darnų miškų sektoriaus vystymąsi“ ir ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą).*

Miškų užimamas plotas Lietuvoje sudaro 33,7 proc. visos šalies teritorijos ir yra mažesnis už kaimyninių šalių ir ES vidurkį. Šalyje yra nemažai apleistų ir žemės ūkiui netinkamų ar nenaudojamų ne miško žemės naudmenų, kuriose būtų galima auginti mišką. Nacionalinės miškų tarnybos duomenimis, 2020 m. šalyje buvo 49,3 tūkst. ha apleistų žemės naudmenų, apaugusių sumedėjusia augalija, Valstybinės miškų tarnybos duomenimis – 16,7 tūkst. ha privačios ne miško žemės plotų, apaugančių medžių savaiminukais, kurių vidutinis amžius – iki 20 m. Šiuos plotus sutvarkyti ir paversti mišku trukdo ne tik biurokratinės kliūtys ir apribojimai (sudėtingos ir brangios procedūros leidimui miškui veisti gauti, veisiamo miško poveikiui aplinkai vertinti atrankos procedūrai atlikti, kaimo plėtros žemėtvarkos projektai miškui įveisti parengti, kadastriniai matavimai siekiant pakeisti žemės naudmenų sudėtį ir kt.), bet ir valstybės lygmeniu nesubalansuoti žemės naudojimo prioritetai ir tiesioginės išmokos už miškų ūkio veiklą, kurios skatintų miškų plėtrą.

2.1. Nesubalansuoti institucijų, nuo kurių priklauso miškingumo didinimo įgyvendinimas, veiklos prioritetai: miškų plėtra priklauso nuo žemės ūkio naudmenų naudojimo prioritetų, kuriuos nustato Žemės ūkio ministerija, o jų laikymąsi priežiūrą atlieka Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos. Šios institucijos siekia išsaugoti žemės ūkio naudmenas žemės ūkio produkcijos gamybai ir ją plėsti, priima sprendimus ar išduoda leidimus norintiems veisti mišką privačioje ir valstybinėje ne miško žemėje. AM iš vienos pusės siekia didinti miškingumą, tačiau iš kitos – vykdo ir saugomų teritorijų plėtrą. 1999–2006 m. rengtose savivaldybių teritorijų miškų išdėstymo žemėtvarkos schemose suprojektuota daugiau kaip 0,7 mln. ha prioritetinių plotų miškams veisti valstybinėje ir privačioje žemėje, tačiau į jų sprendinius neatsižvelgta vėliau, vykdant saugomų teritorijų, žemės ūkio ir kitos veiklos plėtrą, todėl jie jau neatitinka dabartinių realiųjų. Nemažai miškų plotų netenkama dėl pastaraisiais metais padidėjusios miško žemės vertimo kitomis naudmenomis apimtį, skiriant miško žemę bendrai šalies infrastruktūros plėtrai, krašto apsaugos tikslams, naudingųjų iškasenų telkinių eksploatacijai, dalis miškų prarandama vykdant gamtosaugines priemones – formuojant pelkes, atviras laukymes ir pan.

2.2. Nesudarytos palankios teisinės ir finansavimo sąlygos, skatinančios veisti naujus miškus ir įtraukti medžių savaiminukais apaugančią ne miško žemę į miško žemės apskaitą. Vykdam miškų ūkio veiklą didelės ir ilgalaikės investicijos atsiperka tik po 60–100 metų, todėl miškų ūkis pralaimi konkurencinę kovą su žemės ūkiu: įstojus į ES išaugo laisvos valstybinės žemės fondo žemės nuomos paklausa tiesioginėms išmokoms už žemės ūkio

veiklą gauti. Toliau didėja administracinė našta ir finansinės išlaidos privačių žemių savininkams, norintiems gauti leidimą veisti mišką ne miško žemėje dėl teisės aktuose numatytų įvairių dokumentų rengimo norint pasiekti tą patį tikslą: Lietuvos Respublikos žemės įstatyme – kaimo plėtros žemėtvarkos projektų miškui įveisti, Lietuvos Respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatyme – planuojamo veisti miško PAV atrankos procedūros ir kt. Norint įtraukti įveistą mišką arba medžių savaiminukais apaugančią ar apaugusią ne miško žemę į miško žemės apskaitą (pakeisti žemės sklypo naudmenų sudėtį), būtina atlikti kadastrinius matavimus. Keičiant pagrindinę žemės naudojimo paskirtį, kai kuriais atvejais būtina parengti kaimo plėtros žemėtvarkos projektą. Norint įveisti mišką tinklo „Natura 2000“ ar jai artimoje teritorijoje, būtina gauti planuojamos ūkinės veiklos (miško veisimo) įgyvendinimo poveikio reikšmingumo įvertinimo išvadą ir kt. Dar vienas miškų plėtrą stabdantis veiksnys – nuo 2012 m., įsigaliojus Lietuvos Respublikos miškų įstatymo 13 straipsnio 2 dalies pakeitimui, mišku apskaitoma ne jaunesniais kaip 20 m. medžių savaiminukais apaugusi ne miško žemė. Tokio amžiaus savaiminukai jau yra suformavę jaunuolynus ir pereina į pusamžių medynų fazę. Tačiau norint įtraukti savaiminius jaunuolynus, kurių vidutinis amžius – iki 20 m. žemės savininkas privalo gauti leidimą veisti mišką ne miško žemėje, įrašyti juos į LR miškų valstybės ir Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto kadastrą atlikdamas minėtas procedūras savo lėšomis. To nepadarius, mišku apaugantys plotai su jau susiformavusia miško ekosistema traktuojami kaip apleista žemė ir skiriamos baudos. Todėl pastaraisiais metais daug vertingų savaiminių miškų (pušies, beržo ir kt. medžių rūšių jaunuolynų) sunaikinta ir toliau naikinama. Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos duomenimis, 2020 m. gegužės 1 d. šalyje buvo 49 326 ha sumedėjusiais augalais (medžiais, krūmais, išskyrus želdinius) apaugusių apleistų žemės ūkio naudmenų (1,2 proc. nuo bendro žemės ūkio naudmenų ploto). Per metus jų sumažėjo 3 tūkst. ha, t. y. tokio ploto būsimi miškai buvo sunaikinti dėl tiesioginių išmokų, galimų baudų, sudėtingų biurokratinių procedūrų ir su jomis susijusių finansinių išlaidų, užuot juos įtraukus į miško žemės apskaitą. Jei teisės aktų nuostatos medžių savaiminukais apaugančius ne miško žemės plotus įtraukiant į miško žemės apskaitą būtų palankesnės arba skiriama valstybės finansinė parama, atlikus jų priežiūrą ir apsaugą, ateityje jie taptų vertingais miškais, teikiančiais ne tik ekonominę, bet ir socialinę naudą, atliekančiais oro, dirvožemio ir vandens apsaugines funkcijas, didinančiais biologinę įvairovę. Atsižvelgiant į didžiulę miškų reikšmę švelninant klimato kaitos padarinius, gerinant gyvenamosios aplinkos ir gamtos išteklių (oro, dirvožemio, vandens) kokybę, didinant ir saugant biologinę įvairovę ir į tai, kad pastarąjį dešimtmetį šalies miškingumas didėja labai nežymiai dėl didelės biurokratinės naštos, finansinių išlaidų veisiant miškus privačioje žemėje ir plotų trūkumo miškams veisti valstybinėje žemėje, miškų plotų praradimo, verčiant juos kitomis naudmenomis, būtina toliau ieškoti galimybių mažinti biurokratinę naštą ir finansines išlaidas veisiant naujus miškus ir įtraukiant į miško žemės apskaitą medžių savaiminukais apaugančią ne miško žemę, peržiūrėti ir nustatyti palankius miškų plotų didėjimui žemės naudojimo prioritetus valstybinėje ir privačioje žemėje, finansiškai skatinti veisiančius mišką, prižiūrinčius ir saugančius savaime mišku apaugančius ne miško žemės plotus.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.10. Mažinti susidarančių atliekų kiekį ir efektyviai jas tvarkyti

Problema: Didėjantis susidarančių atliekų kiekis ir nepakankamai efektyvus atliekų tvarkymas.

Valstybinės atliekų apskaitos duomenimis⁶⁴, pirminiame šaltinyje susidarančių atliekų srautas Lietuvoje 2018 m. sudarė 5,4 mln. t. 2018 m. didžioji dalis (90 proc.) atliekų susidarė 5 pagrindiniuose sektoriuose: chemikalų, cheminių produktų, farmacinių preparatų, guminių ir plastikinių gaminių gamybos (39,4 proc.), namų ūkių (25 proc.), paslaugų (9,5 proc.), statybų (10,9 proc.), žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės (5,2 proc.).

⁶⁴ <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/atliekos/atlieku-apskaita/atlieku-apskaitos-duomenys>.

Nors atliekų susidarymo vengimas / mažinimas yra aukščiausias prioritetas, tačiau 2014–2018 m. atliekų susidarymas pirminiame šaltinyje Lietuvoje vidutiniškai augo 2,7 proc., iš jų komunalinių atliekų – 4,6 proc. Lyginant su 2008 m. atliekų susidarymo augimu išsiskyrė statybos sektorius (51 proc.). Eurostato duomenimis⁶⁵, atliekų (išskyrus mineralines) kiekis BVP vienetui nuo 2014 m. augo (2014 m. buvo tik 99 t/mln. eurų, o 2018 m. sudarė 150 t/mln. eurų), tačiau siekiama, kad iki 2030 m. šis rodiklis sumažėtų iki 90 t/mln. eurų.

Statistiniai duomenys rodo, kad atliekų prevencijos veiksmai nepakankami skatinant mažesnę atliekų susidarymą apdirbamosios gamybos, statybos sektoriuose ir namų ūkiuose.

Be kitų atliekų prevencijos tikslų, Lietuva siekia prisidėti prie Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslo iki 2030 m. 50 proc. sumažinti vienam pasaulio gyventojui tenkančių maisto atliekų kiekį mažmeninės prekybos ir vartotojų lygmenyse ir sumažinti maisto nuostolius gamybos ir tiekimo grandinėse. Lietuvoje 2018 m. sąvartynuose pašalinta 2,67 mln. t atliekų, iš kurių didžioji dalis (2,2 mln. t) yra fosfogipso atliekos, 3,5 mln. t atliekų buvo perdirbta ar kitaip apdorota (su eksportu), 0,27 mln. t panaudota energijai gauti.

Lietuva siekia iki 2030 m. padidinti pakartotiniam naudojimui paruošiamų ir perdirbamų komunalinių atliekų kiekį iki 60 proc., o sąvartynuose šalinamų komunalinių atliekų kiekį sumažinti iki 5 proc. Tačiau iš 2018 m. Lietuvoje susidariusių 1,3 mln. t komunalinių atliekų tik 52,58 proc. perdirbta (iš jų – 28,33 proc. sukompostuota), 12,52 proc. panaudota energijai gauti, o 24,64 proc. pašalinta sąvartyne⁶⁶.

Nacionalinės išmetamų ŠESD kiekio apskaitos ataskaitos duomenimis⁶⁷, 2018 m. atliekų sektoriuje (įskaitant nuotekų tvarkymą) išmestų ŠESD kiekis sudarė 4,5 proc. nuo bendrai Lietuvoje išmesto ŠESD kiekio. Šalinimas sąvartynuose yra pagrindinis ŠESD (daugiausiai metano) išmetimo šaltinis, sudarantis 71,9 proc. atliekų sektoriaus ŠESD emisijų (arba 69,2 proc. be nuotekų dumblo šalinimo). Siekiant mažiausiai 65 proc. sumažinti atliekų sektoriuje išmetamą ŠESD kiekį, palyginti su 2005 m. lygiu, reikia mažinti bendrą susidarančių atliekų kiekį ir biologiškai skaidžių atliekų šalinimą sąvartynuose, modernizuoti biologinio apdorojimo įrenginius.

Siekiant sumažinti susidarančių atliekų kiekį ir užtikrinti efektyvesnę atliekų tvarkymą, būtina skatinti perėjimą prie žiedinės ekonomikos modelio, laikytis atliekų prevencijos ir tvarkymo prioritetų eiliškumo, didinti pakartotinį naudojimą, pirminį rūšiavimą atliekų susidarymo vietoje, paruošimą pakartotiniam naudojimui ir perdirbimą.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Atskirai nesurenkamos atliekos, kurias būtų galima paruošti pakartotinai naudoti arba efektyviai perdirbti (*giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus*).

Atliekų paruošimo pakartotinai naudoti ir perdirbimo galimybės išaugtų, jei pakartotiniam naudojimui ir perdirbimui tinkamos atliekos būtų surenkamos atskirai jų susidarymo šaltinyje. Namų ūkių atliekos surenkamos kolektyviniais ir individualiais kontaineriais, maišais, priimamos didelių gabaritų atliekų surinkimo aikštelėse ir per užstato sistemą. Užstato sistema įrodė savo efektyvumą, o antrinių žaliavų pirminio rūšiavimo apimtys savivaldybėse iš esmės priklauso nuo įdiegtos infrastruktūros pajėgumų ir tipo. Santykinai daugiausia antrinių žaliavų (tokių kaip plastikas, popierius, metalas ir stiklas) surenkama tose savivaldybėse, kuriose didesnę dalį surinkimo pajėgumų sudaro individualūs kontaineriai. Lietuvoje viešojo sektoriaus paruošimo pakartotiniam naudojimui infrastruktūra tik pradėta kurti (daugiausia didelių gabaritų atliekų surinkimo aikštelėse). Siekiant žiedinės

⁶⁵ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=cei_pc032&lang=en.

⁶⁶ <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/atliekos/atlieku-apskaita/atlieku-apskaitos-duomenys/komunalines-atliekos>.

⁶⁷ <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/klimato-kaita/sesd-apskaitos-ir-prognoziu-ataskaitos>.

ekonomikos tikslų reikia gerinti gyventojams atliekų (ypač tinkamų paruošti pakartotiniam naudojimui, maisto (virtuvės), antrinių žaliavų, tekstilės, pavojingų, didelių gabaritų ir kitų atliekų) surinkimo infrastruktūrą, priartinant ją prie atliekų susidarymo vietų, pritaikant asmenims su judėjimo negalia, didinti gyventojų aplinkosauginį sąmoningumą, šviesti kaip teisingai rūšiuoti susidarancias atliekas. Didžiuosiuose šalies regionuose (Vilniaus, Kauno) antrinių žaliavų surinkimo pajėgumai daug mažesni nei kituose regionuose.

2. Modernių ir efektyvių technologijų atliekų perdirbimo sektoriuje trūkumas ir mažas antrinių žaliavų poreikis rinkoje *(priežastis iš dalies sprendžiama ir EIM įgyvendinant 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programą).*

2.1. *Technologinis atsilikimas* būdingas visam atliekų perdirbimo sektoriui. Lietuvoje 2015 m. pastatyti ir pradėti eksploatuoti modernūs regioniniai mišrių komunalinių atliekų mechaninio ir (ar) biologinio apdorojimo įrenginiai, tačiau pagrindinė jų paskirtis – užtikrinti, kad į sąvartynus nebūtų šalinamos biologiškai skaidžios atliekos, todėl nėra specialiai pritaikyti antrinių žaliavų rūšiavimui. Privataus sektoriaus antrinių žaliavų mechaninio apdorojimo įrenginiai Lietuvoje technologiniu požiūriu pasenę arba neseniai įrengti naudojant jau panaudotą rūšiavimo įrangą, todėl dėl neefektyvaus rūšiavimo surinktų antrinių žaliavų potencialas neišnaudojamas. Perdirbti kai kuriuos atliekų srautus (pvz., tekstilės, tam tikrų plastikų, kombinuotos pakuotės) Lietuvoje *trūksta ne tik inovacinių technologinių sprendimų, bet ir pajėgumų.*

2.2. *Antrinių žaliavų kainos rinkoje, šių žaliavų kokybė ir nepakankamas teisinis reguliavimas neskatina antrinių žaliavų naudojimo ir atliekų perdirbimo apimčių augimo.* Eurostato duomenimis, žiedinių medžiagų panaudojimo indeksas Lietuvoje yra mažas – 2018 m. tik 4,3 proc. (ES lygis – 11,9 proc.), o pastaraisiais metais Lietuvoje pastebima ir šio indekso mažėjimo tendencija (nuo 4,6 proc. 2016 m. iki 4,3 proc. 2018 m.).

3. Trūksta sąmoningumo ir paskatų atliekų prevencijai, ypač pakartotiniam gaminių naudojimui, maisto švaistymo ir šiukšlinimo mažinimui *(priežastis iš dalies sprendžiama ir EIM įgyvendinant 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programą, ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą).*

Atliekų susidarymo statistiniai duomenys rodo, kad *taikomos atliekų prevenciją skatinančios priemonės* (pvz., valstybės parama verslui, visuomenės švietimas, verslo ir bendruomenių iniciatyvos, skatinančios pakartotinį gaminių naudojimą) *nepakankamos*, kad Lietuvoje susidarantys atliekų kiekiai mažėtų. *Nepakankamas sąmoningumas* sąlygoja, kad vis dar labiau vyrauja linijinės ekonomikos modelis, kai skatinamas gausus vartojimas, o vartojimo prekės trumpai panaudojus išmetamos (greitai tampa atlieka), taip prarandant antrines žaliavas, kurios galėtų virsti vertingais ištekiais. Siekiant trumpalaikės naudos, projektavimo metu dažniausiai dėmesys kreipiamas tik į kainą, neskiriant pakankamai dėmesio pasirenkamų medžiagų tvarumo savybėms, produkto ilgaamžiškumui, remonto, medžiagų perdirbimo galimybėms. Dalis atliekomis tapusių gaminių tampa netinkami perdirbti dėl juose esančių pavojingų medžiagų ir (ar) dėl nepakankamos informacijos atliekų tvarkytojams. Pakartotinis naudojimas nėra pakankamai efektyvus, trūksta atsarginių dalių, įrangos (įskaitant programinę) ir kitų resursų, padedančių pakartotinai naudoti produktus. Nors atliekų kiekio augimą sąlygoja nepakankamos atliekų prevencijos priemonės apdirbamojoje pramonėje, tačiau nepakankamas dėmesys skiriamas ir atliekų susidarymui namų ūkiuose, prekybos ir paslaugų sektoriuje, pvz., maisto atliekų švaistymo mažinimui mažmeninės prekybos ir vartotojų lygmenyse, maisto dovanojimui ar kitokiam padalinimui žmonėms, produktų, kurie yra pagrindiniai šiukšlinimo gamtoje ir jūros aplinkoje šaltiniai, susidarymo prevencijai ir šiukšlinimo mažinimui, remonto paslaugų skatinimui.

4. Nepakankamas sąmoningumas ir dėmesys statybos atliekų prevencijai, ypač statinių projektavimo, statybos ir jos planavimo metu.

Nors atliekų susidarymo mažinimas yra aukščiausias prioritetas, tačiau valstybinės atliekų apskaitos duomenimis, 2014–2018 m. 17 kodu pažymėtų statybinių ir griovimo atliekų kiekis išaugo 60,2 proc. Remiantis AAA pateiktais duomenimis, surenkamų statybinių atliekų kiekis nemažėja: 2018 m. betono atliekų surinkta 219,375 tūkst. t, o 2019 m. – 225,064 tūkst. t, medžio atliekų 2018 m. surinkta 5,004 tūkst. t, o 2019 m. – 6,435 tūkst. t.

- 4.1. Lietuvoje vis dar labiau vyrauja linijinės ekonomikos modelis, kai skatinamas gausus vartojimas, o *gaminių, statybos produktų gamybai ir statiniams statyti naudojamos pirminės žaliavos*.
- 4.2. *Didelė dalis panaudotų statybos produktų tampa atliekomis*, taip prarandamos antrinės žaliavos, kurios galėtų virsti vertingais ištekiais.
- 4.3. *Antrinių žaliavų kaina ir nepakankamas teisinis reguliavimas neskatina rinktis perdirbti tinkamas medžiagas*. Eurostato duomenimis, žiedinių medžiagų panaudojimo indeksas Lietuvoje yra mažas – 2018 m. tik 4,3 proc. (ES lygiu – 11,9 proc.), pastaraisiais metais Lietuvoje pastebima antrinių žaliavų panaudojimo indekso mažėjimo tendencijos (nuo 4,6 proc. 2016 m. iki 4,3 proc. 2018 m.).
- 4.4. *Dalis atliekomis tapusių gaminių, statybos produktų tampa netinkami perdirbti dėl juose esančių pavojingų medžiagų ir (ar) dėl nepakankamos informacijos atliekų tvarkytojams*.
- 4.5. Gaminių, statybos produktų ir statinių, jiems paskirtimi artimų kilnojamųjų daiktų (žemosios ir vidutinės įtampos elektros tinklų, mažo ir vidutinio slėgio dujotiekių, ryšių linijų, ryšių kabelių, ryšių kabelių kanalų sistemų), kitų *užstatytos aplinkos objektų statybos planavimo, projektavimo stadijoje nevertinamas jų poveikis aplinkai visą jų gyvavimo ciklą* (planavimas, projektavimas, statyba, naudojimas, griovimas).
- 4.6. Siekiant trumpalaikės naudos, dažniausiai dėmesys kreipiamas tik į kainą, *neskiriant pakankamai dėmesio pasirenkamų projektinių sprendinių tinkamumui tvarumo aspektu, medžiagų tvarumo savybėms, statybos produktų ilgaamžiškumui, statinių rekonstravimo, remonto ar griovimo metu susidariusių atliekų perdirbimo galimybėms*.
- 4.7. Projektuojant statinius, jiems paskirtimi artimus užstatytos aplinkos objektus svarbu išspręsti visus projektinių sprendinių variantų analizės uždavinius. Norint gauti įvairius variantus ir atlikti visapusišką analizę, reikalinga sumodeliuoti visą statinio gyvavimo ciklą (toliau – SGC) įvertinant statinių, statybos produktų poveikį aplinkai, klimato kaitai, žmonių sveikatai, atliekų perdirbimą, antrinio panaudojimo galimybes visuose SGC etapuose. *Trūksta sisteminio (kompleksinio) požiūrio į visas susijusias su atliekomis ir statyba sritis, nėra vertinamas visas ciklas, trūksta kompetentingų asmenų, metodikos, inovatyvių priemonių statybinių atliekų kiekiui įvertinti, nefragmentuotų, standartizuotų, atitinkamus duomenų struktūros reikalavimus atitinkančių duomenų, tinkamų SGC modeliavimui, pasitelkus reikiamą programinę įrangą*.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.11. Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją, aplinkos monitoringą ir aplinkos apsaugos kontrolę

1 problema. Neužtikrinamas neigiamo poveikio aplinkai prevencijos veiksmingumas.

Valstybės ir (ar) atskirų ūkio sektorių lygiu planuojamos politikos priemonės priimanos neatlikus nepriklausomo kompetentingo jų poveikio aplinkai ir (ar) atskiriems jos komponentams vertinimo.

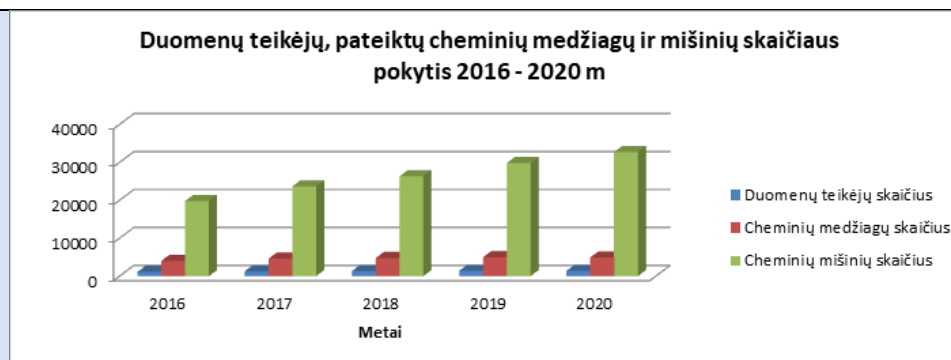
Nepakankamai efektyvus tarpinstitucinis bendradarbiavimas ir atsakomybių tarp institucijų pasiskirstymas, atskiriems ūkio sektoriams trūksta ambicijų prisiimti iššūkį keliančius išpareigojimus mažinti sektoriui būdingų (oro) teršalų išmetamą kiekį siekiant Lietuvai nustatytą aplinkos (oro) taršos mažinimo tikslų įgyvendinimo ir prisidėti prie sveikatai nepavojingos aplinkos (oro) kokybės užtikrinimo. Nepakankamai reglamentuota kietojo kuro sudėtis ir kokybė, nepakankama kuro sudėties ir kokybės reikalavimų laikymosi kontrolė ir rinkos priežiūra, rinkos dalyvių atsakomybė už sudėties ir kokybės reikalavimų neatitinkančio kuro tiekimą rinkai sudaro sąlygas, įskaitant namų ūkiams, naudoti aplinkos orą (individualiuose būstuose ir patalpų orą) labiau teršiantį prastos kokybės kietąjį kurą ar neleistas deginti atliekas. Nevykdoma visuotinė individualių būstų šildymo įrenginių apskaita (inventorizacija) ir vykdoma nepakankama šių įrenginių, įskaitant ir kaminus, priežiūra ir kontrolė sudaro sąlygas eksploatuoti energetiškai neefektyvius įrenginius, nepakankamai veiksmingai įsisavinti tokių įrenginių keitimui skiriamą finansavimą, papildomai teršti orą ir bloginti oro kokybę, didina riziką kilti gaisrams ir kelia pavojų žmonių sveikatai ir turtui.

Kitas labai svarbus instrumentas neigiamo poveikio aplinkai prevencijai, leidžiantis užtikrinti ūkinės veiklos taršos ir kitokio neigiamo poveikio aplinkai prevenciją, yra efektyviai veikianti planuojamos ūkinės veiklos PAV sistema. Planuojamos ūkinės veiklos PAV – ankstyvoji aplinkos apsaugos priemonė, skirta užtikrinti, kad statybų metu, pradėjus vykdyti, vykdant ar užbaigiant ūkinę veiklą nebus daromas neigiamas poveikis aplinkai ir žmogaus sveikatai. PAV metu nustatomos sąlygos ir poveikio aplinkai ir visuomenės sveikatai mažinimo priemonės, leidžiančios išvengti, sumažinti arba kompensuoti galimą reikšmingą neigiamą poveikį aplinkai. Dalis šių sąlygų ir priemonių, įgyvendinamos statybos etape, dalis įrašomos į TIPK arba taršos leidimus ir įgyvendinamos pasirengiant įrenginio eksploatavimui ar įrenginio eksploatavimo metu kitos įrenginio eksploatavimo nutraukimo metu arba sutvarkant teritoriją užbaigus veiklą. Neužtikrinamas PAV, leidimų sistemos efektyvus veikimas, nes:

- 1) didžiulę dalį taršos prevencijos procesų trukmės sudaro neefektyvus keitimasis informacija ir dokumentais (dažnai popieriniu formatu) tarp planuojamos ūkinės veiklos organizatoriaus (užsakovo) ar veiklos vykdytojo, valstybės ir savivaldybės institucijų (remiantis investicijų projekto „Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo informacinės sistemos sukūrimas ir diegimas“ duomenimis, dėl to sugaištama iki 15 proc. bendros atrankos dėl PAV ir PAV procesų trukmės);
 - 2) nėra galimybių susieti taršos objektų su aktualia geografine ir aplinkos savybių (būklės) informacija;
 - 3) informacija apie valstybės institucijų priimtus sprendimus ir išvadas kaupiama fragmentiškai, skelbiama skirtinguose tinklalapiuose, tarp jų nėra loginių sąsajų;
 - 4) visuomenė apie taršos prevencijos procesus informuojama fragmentiškai – atsakingosios institucijos ir užsakovo interneto svetainėse, laikraščių skelbimuose, savivaldybių ir (ar) seniūnijų skelbimų lentose. Kaip rodo viešosios apklausos rezultatai virš 30 proc. respondentų nežinojo, kas tai yra PAV arba, kad turi teisę dalyvauti PAV procese;
 - 5) nėra vieningos informacinės sistemos, užtikrinančios šių procesų skaidrumą ir viešumą;
 - 6) dėl nepakankamų žmoniškųjų išteklių ir kvalifikacijos procedūros vėluoja (vadovaujantis Valstybės kontrolės audito ataskaitos duomenimis, AAA 22 proc. atrankos dėl poveikio aplinkai vertinimo ir 61 proc. dokumentų leidimui gauti neįvertina nustatytais terminais. Atrankos dėl PAV dokumentus įvertinti AAA vidutiniškai vėluoja 11 d. d., dokumentus leidimui gauti 13 d. d. Dėl šių priežasčių užtrunka leidimų išdavimo procesas ir atitinkamai nusikelia ūkio subjekto veiklos pradžia), dokumentai neišduodami laiku, trūksta laiko kvalifikacijos kėlimui ir sistemos tobulinimui.
- Remiantis Lietuvos cheminių medžiagų duomenų bazės⁶⁸ informacija, Lietuvoje didėja gaminamų, naudojamų ir tiekiamų rinkai cheminių medžiagų ir mišinių skaičius (1 pav.). Daugelis jų yra pavojingos aplinkai ir žmonių sveikatai.

1 pav. Lietuvoje registruotų cheminių medžiagų ir mišinių skaičiaus pokytis

⁶⁸ Aplinkos informacijos valdymo integruota kompiuterinė sistema (toliau – IS „AIVIKS“), kurioje renkama informacija apie pagamintas, patiektas rinkai, sunaudotas, importuotas į Lietuvos Respubliką ir eksportuotas iš jos chemines medžiagas ir cheminius mišinius, remiantis Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2006 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. D1-46 nustatyta tvarka. Šią informaciją teikia gamintojai, importuotojai, tolesni naudotojai, įskaitant cheminių mišinių ruošėjus, platintojai ir eksportuotojai, jei cheminės medžiagos/mišinio per metus pagamino, importavo, eksportavo, išplatino ar sunaudavo tam tikrą kiekį per metus, priklausomai nuo cheminės medžiagos/mišinio klasifikavimo.

Šaltinis: Aplinkos informacijos valdymo integruota kompiuterinė sistema (IS „AIVIKS“)

Lietuvoje energetikos, chemijos, metalų pramonės, trąšų gamybos ir kitose srityse kasmet sunaudojama vidutiniškai apie 25 mln. t pavojingųjų cheminių medžiagų⁶⁹. Nuolatinis ir platus naudojimas produktų ir gaminių, savo sudėtyje turinčių įvairiausių pavojingųjų cheminių medžiagų, gamybos procesuose, teikiant paslaugas, buityje ir kitose srityse, turi reikšmingą neigiamą poveikį mus supančiai aplinkai⁷⁰. Kasdien susidaro tūkstančiai tonų atliekų, nuotekų, cheminės medžiagos išmetamos į orą. Pavojingosios cheminės medžiagos patekusios į aplinką kenkia žmonių sveikatai (sukelia vėžinius susirgimus, reprodukcinės ligas, jautrina kvėpavimo takus ir kt.) ir neigiamai veikia aplinkos elementus (mažėja vabzdžių ir paukščių, didėja vandens, oro ir dirvožemio tarša, kt.), todėl, būtina skatinti pavojingųjų cheminių medžiagų pakeitimą saugesnėmis, tvarumo principus atitinkančiomis alternatyvomis ir efektyviau užtikrinti cheminių medžiagų srities reikalavimų laikymąsi. Būtina siekti, kad cheminės medžiagos nebūtų pavojingos aplinkai ir žmonių sveikatai ilgalaikėje ar naudojimo perspektyvoje. Cheminės medžiagos turi būti saugios nuo gamybos etapo iki pat gyvavimo ciklo pabaigos ir atitikti tvarumo principus, turi būti diegiami nauji gamybos procesai ir technologijos, kad chemijos pramonės poveikis ilgainiui būtų neutralizuotas. Pagal tarptautinius ir ES reikalavimus, siekiant tvarios aplinkos be toksinių medžiagų, endokrininę sistemą ardančias, patvarias ir bioakumuliacines ir kitas pavojingiausias chemines medžiagas bus siekiama griežtai apriboti, nebent būtų įrodyta, kad jų naudojimas būtinas visuomenei⁷¹, todėl tinkamų ir tvarumo principus atitinkančių alternatyvų paieška yra ypač aktuali Lietuvos įmonėms.

Visuomenė nepakankamai paruošta aktyviai dalyvauti taršos prevencijos, įskaitant įpročių keitimą, procese ir savanoriškai prisiimti atitinkamus iššūkius, įsipareigojimus, pareigas.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Nėra vieningos politikos priemonių PAV sistemos, kuri būtina siekiant tvariai vystyti šalies ūkį ir einant žaliuoju kursu nacionaliniu lygiu priimti aplinkai ir (ar) atskiriems jos komponentams mažiausią neigiamą poveikį darančius sprendimus ir užtikrinti tarptautinių įsipareigojimų aplinkos oro taršos, klimato kaitos mažinimo ir kitose aktualiose aplinkosaugos srityse įgyvendinimą. Siekiant subalansuoto aplinkos apsaugos tikslų įgyvendinimo

⁶⁹ Aplinkos informacijos valdymo integruotos kompiuterinės sistemos duomenys.

⁷⁰ 2020 m. gegužės 4 d. Valstybinio audito ataskaita Nr. VAE-3 „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“.

⁷¹ 2020 m. spalio 16 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Cheminių medžiagų strategija tvarumui užtikrinti. Aplinkos be toksinių medžiagų kūrimas, COM(2020) 667 galutinis.

ir pamatuotos aplinkosaugos politikos, reikalinga sukurti nepriklausomą planuojamos ir įgyvendinamos aplinkosaugos politikos poveikio vertinimo kompetencijų centrą. Numatoma, kad vertinimas bus privalomas visiems naujiems ar keičiamiems teisės aktams, investicinėms politikos priemonėms. Be to, planuojamas reguliarus vertinimas ir viešinamas aplinkosaugos strategijų ir atskirų politikos priemonių veiksmingumas, ieškoma galimybių didinti jų veiksmingumą. Politikos poveikio vertinimo sistemos sukūrimui pagal išmetamų ŠESD kiekį ir kitus pamatuojamus aplinkosaugos rodiklius reikalingi papildomi žmogiškieji ištekliai, analizės ir modeliavimo įrankiai, metodikos, kompetencijos kėlimas. Tokia sistema yra nauja ir reikalinga gauti kitų šalių ar institucijų patirtį.

2. Neužtikrinama efektyvi taršos ir kito neigiamo poveikio aplinkai prevencija.

2.1. Neužtikrinamas planuojamos ūkinės veiklos PAV procesas efektyvumas, suinteresuotos institucijos / organizacijos / bendruomenės dalyvauja formaliai, proceso viešinimas ir informacijos apie poveikį aplinkai valdymas ir analizė neefektyvi; neužtikrinamas numatytų prevencinių priemonių įgyvendinimo tęstinumas, nėra aiškiai reglamentuota atsakomybė už PAV proceso metu numatytų poveikio mažinimo priemonių neįgyvendinimą; nėra įgyvendintų prevencinių priemonių efektyvumo vertinimo sistemos (technologinės projektų ekspertizės ar kitos vertinimo sistemos), neužtikrinama visų PAV procese numatytų poveikį mažinančių priemonių ir jų efektyvumo kontrolė ūkinės veiklos metu. Valstybės kontrolės ataskaitoje nurodyta, kad nepakankamai užtikrintos visuomenės galimybės dalyvauti PAV ir taršos leidimų išdavimo procese. Visuomenės atstovai dažnai skundžiasi, kad priimdamos sprendimus valdžios institucijos neatsižvelgia į visuomenei rūpimus klausimus, visuomenei nesudarytos galimybės susipažinti su institucijų turima informacija ir efektyviai dalyvauti aplinkos apsaugos institucijoms priimant sprendimus. Valstybės kontrolės duomenimis, suinterasuota visuomenė ne visada tinkamai informuojama apie planuojamą ūkinę veiklą ir ne visada turi pakankamai laiko susipažinti su PAV dokumentais. Apklaustos bendruomenės nurodė, kad pasitaiko atvejų, kai ūkio subjektas nesilaiko PAV etape pasiektų susitarimų. Tai, kad tam tikrais atvejais visuomenei nėra sudaromos tinkamos sąlygos dalyvauti planuojamos ūkinės veiklos PAV ir TIPK leidimų išdavimo procese, rodo ir teismų praktika. Teismų priimtuose sprendimuose nurodoma, kad nagrinėjamais ginčo atvejais nebuvo užtikrintas tinkamas visuomenės informavimas ir dalyvavimas. Ūkio subjektui vykdamas veiklą ir nesilaikant PAV dokumentuose ir leidimo sąlygose nurodytų reikalavimų gali būti sukeltas reikšmingas neigiamas poveikis aplinkai ir (arba) gyventojų sveikatai ir gyvenimo kokybei.

2.2. nėra vieningos efektyviai veikiančios poveikio aplinkai vertinimo, leidimų išdavimo ir nustatytų sąlygų laikymosi kontrolės informacinės sistemos (informacijos apie leidimų išdavimo procesą ir nustatytų sąlygų įgyvendinimą valdymas, analizė ir viešinimas nepatenkinamas). AAA PAV dokumentus ar informaciją apie juos, paraiškas leidimams gauti ir TIPK ir taršos leidimus, įrenginių, kurie pagal įstatymą turi būti įregistruoti, registracijos duomenis viešina savo interneto svetainėje, todėl sudėtinga rasti reikiamą informaciją, nesudaryta galimybė sekti vykdomų procedūrų ir priimamų sprendimų eigą, gyventojams sudėtinga sužinoti, kokia veikla planuojama aplink jų gyvenamąją vietą.

2.3. Didelė administracinė našta ir sprendimus priimančių darbuotojų kompetencijos trūkumas. Institucijų vykdomos procedūros sudėtingos, dėl didelės administracinės naštos, persiunčiant dokumentus ir juos talpinant į interneto svetainę, žmogiškųjų išteklių trūkumo, dažnos specialistų kaitos, dažnai nesilaikoma teisės aktuose nustatytų sprendimų priėmimo terminų. Dėl šių priežasčių dažnai abejojama jų skaidrumu. Trūksta finansavimo sukurti ir didinti PAV procese, leidimų išdavimo procese, įrenginių, kurie pagal įstatymą turi būti įregistruoti, registravimui reikalingų specialistų kompetencijas, sukurti ir palaikyti šiuolaikinius reikalavimus, aplinkosaugos specialistų ir visuomenės poreikius atitinkančiai PAV procedūrų, TIPK ir taršos leidimų išdavimo, įrenginių, kurie pagal įstatymą turi būti įregistruoti, registravimo sistemą, kurios pagalba būtų užtikrintos skaidresnės, paprastesnės ir trumpesnės administracinės procedūros, padidintas visuomenės pasitikėjimas valstybės institucijomis.

2.4. Neužtikrinamas taršos ir gamtos išteklių naudojimo leidimų sąlygų nustatymas ir jų laikymosi kontrolė. Leidimų sąlygos nustatomos pagal teisės

aktų reikalavimus, kuriuos valstybinę aplinkos apsaugos kontrolę vykdanči institucija sunkiai patikrina dėl didelio leidimų skaičiaus ir neproporcingai mažo leidimų išduodančių specialistų skaičiaus ir kompetencijos trūkumo veiklai dažniausiai nustatomos formalios sąlygos, teisės aktų reikalavimų apimtyje, nėra laiko gilintis į konkrečios veiklos specifiką ir nustatyti individualias, tik konkrečiai veiklai tinkamas sąlygas. Aplinkos apsaugos kontrolę vykdanči institucija leidimus išduodančios institucijos taip pat neinformuoja dėl papildomų sąlygų, reikalingų taršos prevencijai ir kontrolei, nustatymo. Leidimus išduodančiai institucijai perduodama informacija tik apie konstatuotus pažeidimus, tačiau gilesnės esamos situacijos analizė neatliekama, trūksta glaudesnio tarpinstitucinio bendradarbiavimo, siekiant užtikrinti efektyvią taršos prevenciją. Trūksta teisinio reglamentavimo dėl cheminių medžiagų naudojimo sąlygų nustatymo (pavojingųjų cheminių medžiagų rizikos valdymo, įsipareigojimo keisti pavojingąsias chemines medžiagas saugesnėmis alternatyvomis). Sudėtinga teisinėmis priemonėmis įrodyti konkretaus ūkio subjekto įtaką aplinkos būklei.

2.5. Galiojanti taršos integruotos prevencijos ir kontrolės ir taršos leidimų išdavimo sistema neužtikrina, kad veikla būtų pradėdama tik įgyvendinus planuojamos ūkinės veiklos PAV procese ir leidimuose nustatytas sąlygas. Nuo 2021-08-01 įsigaliojus naujam teisiniui reglamentavimui, ūkio subjektai, kurių veiklai reikalingas TIPK ar taršos leidimas, veiklą vykdyti galės pradėti tik Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įgaliotai institucijai įsitikinusi, kad įgyvendintos visos aplinkosauginės priemonės, kurios turi būti įgyvendintos iki veiklos pradžios. Šios naujos funkcijos vykdymui reikalingi papildomi žmogiškieji ir materialiniai ištekliai.

2.6. Neskatinama atkurti aplinkai padaryta žala. EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), Lietuvos teisės aktais reikalaujama, kad aplinka, kuriai padaryta žala, būtų kiek įmanoma atkurta taikant aplinkos atkūrimo priemones. Tačiau, kaip ir kitose dviejose Baltijos valstybėse, atsakinga šalis paprastai moka piniginę kompensaciją žalai atlyginti į tam skirtą biudžeto fondą, o ne atlieka atkūrimo darbus. Tokia kompensacija neatspindi realios žalos aplinkai ir neskatina žalos atkūrimo.

Siekiant užtikrinti dabartinės ir anksčiau atsiradusios taršos išvalymą finansinio saugumo mechanizmai naudojami retai. Todėl, jei atsakinga šalis nemoki, valstybei tenka didelė aplinkos atkūrimo našta. Dėl to Lietuva, siekdama sutvarkyti senai užterštas teritorijas, beveik visiškai pasikliauja ES finansavimu. Kad būtų sutvarkyta apie 800 visoje šalyje esančių užterštų vietų reikia įdėti kur kas daugiau pastangų. Lietuva turėtų sudaryti palankesnes sąlygas įgyvendinti atsakomybę už aplinkos apsaugos teisės aktų pažeidimą, kad būtų užtikrintas aplinkai padarytos žalos atkūrimas atsakingos šalies sąskaita; paspartinti seniai užterštų teritorijų išvalymą užtikrinant pakankamus finansinius išteklius.

3. Nepakankamai reglamentuotas ir ambicingas oro taršos valdymas *(priežastis sprendžiama įgyvendinant Nacionalinio oro taršos mažinimo plano (toliau – NOTMP), patvirtinto Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 371 „Dėl Nacionalinio oro taršos mažinimo plano patvirtinimo“, priemonės, kurios integruojamos į šias plėtros programas: 2021–2030 metų nacionalinės energetikos plėtros programą (programos valdytoja – EM), 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programą (programos valdytoja – EIM), 2021–2030 metų sveikatos išsaugojimo ir stiprinimo plėtros programą (programos valdytoja – SAM), 2021 – 2030 metų susisiekimo plėtros programą (programos valdytoja – SM), 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą (programos valdytoja – ŽŪM), Regionų plėtros programą (programos valdytoja – VRM), taip pat įgyvendinamos institucijų, nurodytų NOTMP 2 priede, tęstinės veiklos priemonėmis, AM 6.4 uždavinio priemonėmis).*

3.1. Nepakankamai reglamentuotas į nacionalinių oro taršos mažinimo tikslų įgyvendinimą ir aukštus oro kokybės poveikio sveikatai ir ekosistemoms standartus orientuotas oro taršos valdymas, įskaitant nepakankamai pagrįstą oro taršos mažinimo tikslų (rodiklių) nustatymą atskiriems ūkio sektoriams, nepakankamą institucijų ir ūkio sektorių atsakomybę prisiimti susijusius įsipareigojimus, trūkumą aktualių ribojimų (pvz., dėl akmenų anglių deginimo; tam tikrose teritorijose individualių būstų šildymo kietuoju kuru, planuojamos ir vykdomos ūkinės veiklos; transporto taršos naudojant

išmetamų dujų neutralizavimo sistemos valdiklius ar taikant kitas taršą realiomis važiavimo sąlygomis didinančias priemones) ir prievolių (pvz., dėl aplinkosauginių požįūri efektyvia CŠT tiekiamos šilumos energijos vartojimo).

3.2. *Trūksta oro taršos ir jos poveikio vertinimo ir rezultatų viešinimo.* Siekiant veiksmingai valdyti oro taršą, būtinas tinkamai reglamentuotas, pakankamai finansuojamas, sistemingai vykdomas efektyvus antropogeninės oro taršos ir jos poveikio kitiems aplinkos komponentams ir sveikatai vertinimas, vertinimo rezultatų aiškus ir reguliarus pateikimas visuomenei ir suinteresuotoms institucijoms sprendimams priimti (*oro taršos poveikio sveikatai vertinimas ir rezultatų viešinimas turi būti vykdomas per SAM PP priemones*), įskaitant nacionalinių politikos priemonių poveikio aplinkai (įskaitant orą) vertinimui (*problematika plačiau dėstoma prie šio uždavinio aplinkos monitoringo problemų*).

3.3. *Oro taršos prevencijos neskaitina intensyvi tarptautinė politika mažinti klimato kaitą pereinant nuo iškastinio kuro (tarp jų aplinkos oro taršos požįūri „švarių“ gamtinių dujų) prie atsinaujinančių išteklių energijos (ir kietojo biokuro) naudojimo.* Dėl to siekiant efektyvaus oro taršos valdymo, oro kokybės, ypač urbanizuotose teritorijose, gerinimo, planuojamų investicijų oro taršos mažinimui efektyvaus naudojimo, labai aktualu neatidėliotinai sukurti individualių būstų šildymo įrenginių apskaitos (inventorizavimo) ir nuolatinio duomenų kaupimo sistemą; sudaryti teises prielaidas ir galimybes veiksmingai šildymo įrenginių (įskaitant kaminus) priežiūrai ir kontrolei vykdyti; sustiprinti kietojo kuro rinkos priežiūrą, jo sudėties ir kokybės kontrolę (*subpriežastis sprendžiama TM ir VVTAT, VRM ir PAGD, EM, EIM ir AM įgyvendinamomis veiklomis*).

3.4. *Galimai nepakankami Vyriausybės lygiu Nacionaliniame pažangos plane ūkio sektoriams nustatyti oro teršalų kiekio sumažinimo tikslai (poveikio rodikliai ir jų siektinos reikšmės) ir Nacionaliniame oro taršos mažinimo plane suplanuotos oro taršos mažinimo priemonės* siekiant įgyvendinti Lietuvai nustatytus oro taršos (sieros dioksido (SO₂), azoto oksidų (NO_x), nemetaninių lakiųjų organinių junginių (NMLOJ), amoniako, kietųjų dalelių KD_{2,5}) mažinimo, palyginti su 2005 m. išmestu kiekiu, tikslus, užtikrinti, kad Jungtinių Tautų tolimųjų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencija⁷² ir jos protokolais⁷³, Jungtinių Tautų Stokholmo konvencija dėl patvariųjų organinių teršalų⁷⁴ reguliuojamų kitų sveikatai ir ekosistemoms pavojingų oro teršalų (sunkiųjų metalų, POT) kiekiai neviršytų galimo Lietuvoje išmesti kiekio ir būtų užtikrinta gyventojų sveikatai nepavojinga oro kokybė. Europos Komisija 2020-12-01 rašte Nr. Ref. Ares(2020)7252600 pagal jos tarnybų atliktą rizikos vertinimą iš esmės visų penkių oro teršalų kiekio Lietuvoje mažėjimą įvardijo kaip grėsmę neįgyvendinti Lietuvai nustatytą 2020–2029 m. ir (arba) 2030 m. sumažinimo tikslą (didžiausia grėsmė: NO_x, NMLOJ, SO₂) ir nurodė įvertinti situaciją ir imtis būtinų veiksmų (pvz., 2019 m. iš viso Lietuvoje išmesto NO_x kiekio 72 proc. išmetė *transporto sektorius*, o

⁷² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. spalio 27 d. potvarkis Nr. 737p „Dėl prisijungimo prie 1979 metų konvencijos „Dėl tolimų atmosferos teršalų pernašų“.

⁷³ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos Protokolo dėl rūgštėjimo, eutrofikacijos ir pažemio ozono mažinimo ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos Protokolo dėl sunkiųjų metalų ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos Protokolo dėl tolesnio išmetamų sieros teršalų mažinimo ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos protokolo dėl azoto oksidų išmetamų kiekių ar jų tarpvalstybinių pernašų ribojimo ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos protokolo dėl patvariųjų organinių teršalų ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos Protokolo dėl išmetamų sieros kiekių ir jų tarpvalstybinių pernašų mažinimo mažiausiai 30 procentų ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos Protokolo dėl išmetamų lakiųjų organinių junginių kiekių ir jų tarpvalstybinių pernašų ribojimo ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos 1998 metų Protokolo dėl sunkiųjų metalų pakeitimų ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos 1998 metų Protokolo dėl patvariųjų organinių teršalų pakeitimų ratifikavimo“, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos 1999 metų Protokolo dėl rūgštėjimo, eutrofikacijos ir pažemio ozono mažinimo pakeitimų ratifikavimo“.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Stokholmo konvencijos dėl patvariųjų organinių teršalų (POT) ratifikavimo“.

2005–2019 m. Lietuvoje šio teršalo išmetimas sumažėjo tik 22,3 proc. (iš transporto – tik 11,4 proc.). 61 proc. viso NO_x kiekio išmeta kelių transportas. Daugiausia šio teršalo išmeta iš esmės dyzelinu varomos sunkiosios transporto priemonės ir autobusai (2019 m. iš jų išmesti 65 proc. kelių transporto NO_x kiekio) ir lengvieji automobiliai. Dyzelinu varomas transportas taip pat daug (21 proc.) prisideda prie taršos sveikatai labai pavojingomis kietosiomis dalelėmis $\text{KD}_{2,5}$, kurių koncentracija miestų aplinkos ore kai kur viršija PSO rekomenduojamą oro užterštumo lygį. AM užsakyму 2021 m. vykdant transporto priemonių taršos realiomis važiavimo sąlygomis nuotolinės stebėsenos projektą Vilniaus mieste (toliau – realios taršos matavimai) nustatyta, kad mieste važinėja vidutiniškai 12 m. senumo lengvieji automobiliai, didžioji jų dalis varomi dyzelinu, taip pat gana taršios sunkiosios krovininės transporto priemonės ir autobusai. Realiomis važiavimo sąlygomis pasitvirtina faktas, kad nemaža dalis transporto priemonių teršia mūsų gatvėse daug daugiau nei nustatyta jų Euro standartuose ir tai galimai ne tik dėl jų amžiaus, bet ir dėl netinkamos techninės priežiūros. Dyzelinu varomos kelių transporto priemonės Lietuvoje tebėra patrauklios: mažesnė lengvųjų automobilių rinkos kaina, kuri ypač patraukli socialiai jautresnėms gyventojų grupėms, dėl ribotų susisiekimo viešuoju transportu galimybių neišvengiamai turinčioms turėti nuosavą automobilį; nepakankamai reglamentuoti, kontroliuojami ir atgrasūs transporto priemonių „patobulinimai“ išmetamų dujų neutralizavimo sistemą išbalansuojančiais valdikliais ar taršą mažinančių transporto priemonės sudedamųjų dalių (kietųjų dalelių filtrų, katalizatorių) nenaudojimas (išėmimas ir išėmimo fakto slėpimas); patrauklesnės dyzelino įsigijimo galimybės, įskaitant pigesnę žymėtą dyzeliną žemės ūkiui; nepakankamai reglamentuotas ir skatinamas transporto priemonių pritaikymas naudoti alternatyvius mažiau aplinkos orą teršiančius degalus ir kt. Dėl to transporto sektoriuje išmetamų NO_x kiekis mažėja lėtai ir nepakankamai siekiant Lietuvai nustatyto šio teršalo sumažinimo tikslo, transporto taršos veikiamose teritorijose oro užterštumo lygis nemažėja ir dažnu atveju viršija PSO rekomenduojamus lygius. Dėl to kelių transporto priemonių, įskaitant visuomeninio transporto, parkas turi būti nuolat atnaujinamas naujomis (ar reikšmingai naujesnėmis) ir į aplinkos orą mažiau teršalų išmetančiomis ar neišmetančiomis transporto priemonėmis, stiprinama jų nuolatinė priežiūra (periodinės apžiūros), kontroliuojama tarša realiomis važiavimo sąlygomis, skatinama tokios taršos prevencija ir griežtinama atsakomybė, keičiami visuomenės įpročiai skatinant darnų judumą) (*subpriežastis sprendžiama SM įgyvendinant 2021–2030 metų susisiekimo plėtros programą ir AM įgyvendinant 6.4 uždavinio priemones*).

Oro taršai iš žemės ūkio sektoriaus, kuris išmeta vos ne visą Lietuvoje išmetamą amoniako kiekį ir kuriam iš esmės vieninteliam tenka atsakomybė užtikrinti Lietuvai nustatyto šio teršalo kiekio sumažinimo tikslo (-10 proc.) įgyvendinimą, valdyti turi būti imamasi neatidėliotinų priemonių iki šiol nereglamentuotam ir didėjančiam neorganinių trąšų naudojimui valdyti, griežtesniam mėšlo ir srutų tvarkymui. Tai patvirtinama ir EBPO 2021 m. pateiktoje rekomendacijoje Lietuvai „Mažinti išmetamo amoniako kiekį reguliuojant mineralinių trąšų naudojimą ir įgyvendinant gerą ūkininkavimo praktiką, pvz., integruotą mėšlo tvarkymą“ (*subpriežastis sprendžiama ŽŪM įgyvendinant 2021–2030 metų žemės ūkio, maisto, kaimo plėtros ir žuvininkystės plėtros programą, AM įgyvendinant 6.7 uždavinio priemones „02-001-06-07-01 (PP) Gerinti vandens telkinių būklę“ veiklas, susijusias su vandenų taršos iš žemės ūkio sektoriaus mažinimu*).

Oro taršai iš energetikos sektoriaus, kuris „atsakingas“ už didžiausią išmetamą SO_2 ir NMLOJ kiekį (atitinkamai 68 proc. ir 28 proc. 2019 m. išmesti iš naftos perdirbimo) ir daugiau kaip 40 proc. $\text{KD}_{2,5}$ kiekio, ketvirtadalį NMLOJ kiekio ir beveik visą Lietuvoje išmetamą sunkiųjų metalų, POT, dioksinų/furanų kiekį dėl individualių būstų šildymo (iš esmės kietojo kuro deginimo), valdyti turi būti diegiami geriausi prieinami gamybos būdai ir technologijos naftos perdirbimo veikloje, taikomos priemonės NMLOJ pasklidusios taršos valdymui saugant ir paskirstant naftos produktus ir vykdant kitas veiklas; vykdomas veiksmingas namų ūkių (būstų) šildymo kietuoju kuru įrenginių atnaujinimas ir keitimas mažiau taršia kuro rūšimi kūrenamais ar kitais aplinkos oro neteršiančiais šildymo įrenginiais; skatinamas CŠT sistema tiekiamos šilumos energijos vartojimas; griežčiau reglamentuotas ir kontroliuojamas kietojo kuro tiekimas rinkai, jo sudėtis ir kokybė, įskaitant ne iš biomasės pagaminto kietojo biokuro; neatidėliotinai visuotinai

inventorizuojami individualių būstų šildymo įrenginiai; stiprinama šildymo įrenginių, įskaitant kaminus, priežiūra ir kontrolė, griežtinamos atsakomybės (subpriežastis sprendžiama EM įgyvendinant 2021–2030 metų nacionalinės energetikos plėtros programą (toliau tęsiant ES paramą namų ūkiams AEI naudojančių katilų keitimui ir teikiant paramą visų kietuoju kuru kūrenamų šildymo įrenginių atnaujinimui ar keitimui, skatinant ir remiant jungimąsi prie CŠT sistemos, visuotinai inventorizuojant individualių būstų šildymo įrenginius, su kitomis rinkos priežiūros institucijomis stiprinant kietojo kuro rinkos priežiūrą, kartu su AM nustatant papildomus kietojo kuro sudėties ir kokybės reikalavimus, griežtinant šildymo įrenginių priežiūros ir kontrolės reikalavimus, nustatant atsakomybes), TM įgyvendinant veiklas, susijusias su VVTAT vykdomos ne maisto produktų rinkos priežiūros ir ne maisto produktų saugos, kokybės, ženklinimo priežiūros stiprinimu ir atsakomybių griežtinimu, VRM įgyvendinant veiklas, susijusias su individualių būstų šildymo įrenginių priežiūros reikalavimų, reikalavimų laikymosi kontrolės ir atsakomybių gaisrinei saugai užtikrinti griežtinimu, EIM įgyvendinant 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programos priemonių veiklas, skatinančias taršių technologijų atnaujinimą, ir veiklas, susijusias su ne maisto produktų rinkos priežiūra, AM įgyvendinant 6.4 uždavinio priemones).

Oro taršai iš pramonės sektoriaus, išmetančio dalį NMLOJ (dėl organinių tirpiklių naudojimo ir maisto bei gėrimų gamybos) ir SO₂ (dėl kuro, įskaitant iki šiol tebenaudojamą akmens anglį, deginimo technologiniame procese), valdyti turi būti taikomos priemonės taršioms technologijoms atnaujinti (subpriežastis iš dalies sprendžiama EIM įgyvendinant 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programą, AM įgyvendinant 6.4 ir 6.6 uždavinių priemones).

3.5. Oro taršos valdymui, įskaitant integruotam į kitų nacionalinių tikslų įgyvendinimą, neatidėliotinai reikia pakankamo ir patrauklaus finansavimo (subpriežastis sprendžiama kitų institucijų įgyvendinant plėtros programų priemones ir šios plėtros programos priemones).

3.6. Trūksta reglamentavimo dėl atsakomybės ir sankcijų už taršos mažinimo tikslų neįgyvendinimą, oro kokybės reikalavimų (normų) nesilaikymą.

3.7. Nepakankami valstybės įsipareigojimai siekti PSO rekomenduojamų oro užterštumo lygių ir taikyti griežtesnius reikalavimus oro kokybei (urbanizuotose teritorijose, kurortuose) (subpriežastis iš dalies sprendžiama ir SAM įgyvendinant 2021–2030 metų sveikatos išsaugojimo ir stiprinimo plėtros programą).

3.8. Nepakankamai informuota ir pasirengusi keistis visuomenė. Visuomenė yra pokyčių „variklis“, todėl didelis dėmesys turi būti skiriamas didinti visuomenės informuotumą apie oro taršą, oro kokybę, taršą sukeliančius veiksnius, oro taršos poveikį kitiems aplinkos komponentams ir sveikatai, visuomenės prisidėjimo galimybes mažinti neigiamą poveikį keičiant gyvenimo įpročius, atnaujinant ir tinkamai prižiūrint šildymo įrenginius, renovuojant būstą ir kt. (subpriežastis sprendžiama AM įgyvendinant visuomenės sąmoningumo didinimo veiklas).

4. Nemažėja aplinkos tarša pavojingosiomis cheminėmis medžiagomis.

4.1. Silpna valstybinė kontrolė (priežiūra) cheminių medžiagų tvarkymo srityje. Nors Lietuvoje sukurta ir veikia institucinė infrastruktūra, skirta įgyvendinti ES, tarptautinius ir nacionalinius reikalavimus, tačiau cheminių medžiagų ir cheminių mišinių tvarkymo priežiūros (valstybinės kontrolės) sistema veikia neefektyviai⁷⁵, todėl neužtikrinamas saugus cheminių medžiagų tvarkymas:

⁷⁵ Vykdamas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gruodžio 12 d. pasitarimo protokolo Nr. 55 pavedimą, Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2019 m. vasario 11 d. įsakymu Nr. D1-71 „Dėl cheminių medžiagų, produktų, gaminių tiekimo rinkai, naudojimo valstybinės kontrolės (priežiūros) pasiūlymų rengimo darbo grupės sudarymo“ sudarytos tarpinstitucinės darbo grupės atlikta analizė ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos 2019 m. birželio 21 d. raštu Nr. (10)-D8(E)-1060 Vyriausybei pateikti pasiūlymai dėl cheminių medžiagų, mišinių ir gaminių tiekimo rinkai, naudojimo valstybinės kontrolės optimizavimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gruodžio 12 d. pasitarimo protokolu Nr. 55 (3 klausimas)

- *trūksta žmogiškųjų išteklių* (esami pareigūnai per mažai laiko gali skirti patikrinimui);
 - *trūksta finansinių išteklių* (pareigūnai nepilnai aprūpinami darbo priemonėmis, per siaurai vykdomi laboratoriniai tyrimai nustatant cheminių medžiagų, mišinių ir gaminių atitiktį teisės aktų reikalavimams – trūksta lėšų laboratorinėms paslaugoms įsigyti) (*subpriežastis sprendžiama valstybės institucijų, vykdančių cheminių medžiagų tvarkymo priežiūrą pagal teisės aktais priskirtas sritis (AM, TM ir VVTAT, FM ir MD, ŽŪM ir VAT, SAM), įgyvendinamomis veiklomis*);
 - *trūksta pareigūnų kompetencijos* (pareigūnų kompetencijos kėlimui nėra skiriama pakankamai dėmesio, laiko ir lėšų);
 - *nepakankamas tarpinstitucinis bendradarbiavimas ir veiklos koordinavimas tarp cheminių medžiagų ir mišinių tvarkymo valstybinę kontrolę (priežiūrą) vykdančių institucijų, kitų valstybės ir savivaldybių institucijų* (*subpriežastis sprendžiama valstybės institucijų, vykdančių cheminių medžiagų tvarkymo priežiūrą pagal teisės aktais priskirtas sritis (AM, TM ir VVTAT, FM ir MD, ŽŪM ir VAT, SAM ir NVSC) įgyvendinamomis veiklomis*);
 - *nepakankamai stipri importuotų produktų / gaminių kontrolė*. Nepakankamai kontroliuojama iš trečiųjų šalių importuojamų produktų / gaminių cheminė sudėtis, todėl į laisvą apyvartą patenka produktai / gaminiai, turintys draudžiamų pavojingųjų cheminių medžiagų. Nustatyta, kad vidutiniškai 23 proc. importuojamų produktų neatitinka ES cheminių medžiagų teisės aktų reikalavimų (produktuose viršijamas leistinas ribojamų cheminių medžiagų kiekis, produktai neteisingai paženklinti) todėl patekę į rinką gali pakenkti žmonių sveikatai ir aplinkai⁷⁶ (*subpriežastis sprendžiama valstybės institucijų, vykdančių cheminių medžiagų tvarkymo priežiūrą pagal teisės aktais priskirtas sritis (AM, TM ir VVTAT, FM ir MD, įgyvendinamomis veiklomis*).
- 4.2. *Trūksta informacijos apie cheminių medžiagų poveikį žmonių sveikatai ir aplinkai, jų saugų naudojimą:*
- *įmonėms ir viešajam sektoriui trūksta informacijos*. Įmonėms ir viešajam sektoriui trūksta susistemintos, aiškos ir lengvai prieinamos informacijos apie teisės aktų reikalavimus ir jų taikymo ypatumus cheminių medžiagų tvarkymo srityje, saugų cheminių medžiagų naudojimą, tinkamą cheminių medžiagų tvarkymą per visą jų gyvavimo ciklą;
 - *gyventojams trūksta informacijos lietuvių kalba apie cheminių medžiagų poveikį žmonių sveikatai ir aplinkai ir saugų naudojimą, nepakankama informacijos sklaida*;
 - *cheminės medžiagos Lietuvos gyventojams yra viena iš pagrindinių sričių, keliančių susirūpinimą*: 87 proc. Lietuvos gyventojų yra susirūpinę cheminių medžiagų, esančių kasdieniuose produktuose, poveikiu sveikatai, 83 proc. susirūpinę tokių cheminių medžiagų poveikiu aplinkai⁷⁷;
 - *trūksta aktyvių patikimos informacijos apie cheminių medžiagų poveikį žmonių sveikatai ir aplinkai teikėjų ir skleidėjų*.
- 4.3. *Cheminių medžiagų valdymas nepakankamai integruotas į ilgos trukmės darnaus vystymosi, šalies ekonominės plėtros strateginio planavimo dokumentus*. Cheminių medžiagų valdymas sudėtinga kompleksinė sritis, siejasi su beveik visais socialiniais ir ekonominiais sektoriais, tačiau nelaikoma prioritetine sritimi ir nepakankamai integruotas į ilgos trukmės darnaus vystymosi, šalies ekonominės plėtros strateginio planavimo dokumentus, todėl cheminių medžiagų valdymo sistemos tobulinimui neskiriama pakankamai lėšų.

patvirtinto Ūkio subjektų veiklos priežiūrą atliekančių institucijų ir (ar) jų funkcijų konsolidavimo ir optimizavimo priemonių plano III. 2 priemonė „Atlikti cheminių produktų (medžiagų) priežiūros (kontrolės) analizę ir pateikti Vyriausybei pasiūlymus dėl šio sektoriaus priežiūros optimizavimo Lietuvoje“.

⁷⁶ Europos cheminių medžiagų agentūros spaudos pranešimas <https://echa.europa.eu/lt/-/1-in-4-imported-products-found-to-be-non-compliant-with-reach-and-clp>.

⁷⁷ Eurostatas. Specialusis Eurobarometras 501 „Europos piliečių požiūris į aplinką“ 2019 m. gruodis.

4.4. Neužtikrinamas saugus cheminių medžiagų tvarkymas per visą gyvavimo ciklą. Neigiamas poveikis aplinkai gali kilti įvairiose cheminių medžiagų, mišinių ar produktų / gaminių gyvavimo ciklo stadijose, t. y. nuo cheminių medžiagų gamybos iki jų panaudojimo (technologiniuose procesuose, buityje, kt.), jų išmetimo į aplinką, atliekų tvarkymo, tačiau saugus cheminių medžiagų tvarkymas per visą gyvavimo ciklą neužtikrinamas:

- *neužtikrinamas informacijos prieinamumas visose grandyse.* Informacija apie produktuose esančias didelį susirūpinimą keliančias chemines medžiagas neprieinama visose grandyse, įskaitant atliekų tvarkytojus;
- *nepakankamos cheminių medžiagų, produktų ir atliekų teisės aktų sąsajos* (pvz., nesuderinti atliekų ir pavojingųjų cheminių medžiagų klasifikavimo kriterijai);
- *nepakankamai efektyvi tvarių gaminių politika, neįgyvendinami žiedinės ekonomikos principai;*
- *trūksta inovatyvių technologijų, saugių pavojingųjų cheminių medžiagų alternatyvų* (dėl nepakankamų investicijų, nepakankamo mokslo institucijų įsitraukimo).

4.5. Nesirenkamos mažiau pavojingos cheminės medžiagos ar technologijos. Saugus cheminių medžiagų tvarkymas gali sumažinti kenksmingą cheminių medžiagų poveikį, leisti išvengti neigiamo poveikio padarinių likvidavimo sąnaudų ir kartu duoti ekonominės naudos. Įmonės neaktyvios keičiant naudojamas pavojingasias chemines medžiagas saugesnėmis cheminėmis medžiagomis ar technologijomis, nes:

- *nėra tinkamų pavojingųjų cheminių medžiagų alternatyvų ar technologijų;*
- *mažiau pavojingos alternatyvos labai brangios;*
- *trūksta informacijos apie alternatyvas, finansavimą* pakeitimams atlikti (*subpriežastis iš dalies sprendžiama EIM įgyvendinamomis veiklomis*);
- *neįpareigojantys teisės aktai dėl mažiau pavojingų alternatyvų* (teisės aktuose nėra tiesioginio įpareigojimo keisti pavojingasias chemines medžiagas mažiau pavojingomis alternatyvomis). Siekiant ne tik didesnės aplinkos ir žmonių sveikatos apsaugos, bet ir inovatyvios pramonės, būtina skatinti pavojingųjų cheminių medžiagų pakeitimą saugesnėmis medžiagomis ar alternatyviomis technologijomis, perdirbtų medžiagų / antrinių žaliavų naudojimą užtikrinant mažiau pavojingųjų cheminių medžiagų alternatyvų vertinimą;
- *nepakankamai saugus antrinių žaliavų naudojimas.* Pavojingųjų cheminių medžiagų naudojimo mažinimui tiesioginę įtaką taip pat turi antrinių medžiagų / žaliavų naudojimas, tačiau perdirbtuose produktuose (gaminiuose) – antrinėse žaliavose – ir iš jų pagamintuose gaminiuose gali būti draudžiamų ar ribojamų cheminių medžiagų. Svarbu rasti ir taikyti inovatyvius sprendimus ir technologijas, tobulinti teisės aktus ir kitus nenorminius dokumentus, kad būtų naudojamos saugios antrinės žaliavos. Toksiškos, patvarios organinės medžiagos, ypač esančios perdirbamuose gaminiuose ar atliekose, turi būti saugiai šalinamos ar sunaikinamos. Saugiam tokių pavojingųjų cheminių medžiagų, kurių tiekimas rinkai uždraustas, tačiau jos teisėtai naudojamos, šalinimui reikalinga užtikrinti informacijos apie tokių medžiagų cirkuliavimą Lietuvos rinkoje ir naudojimą, apie tų medžiagų kiekį tam tikrų gaminių (pvz., bromintos degumą mažinančios cheminės medžiagos elektronikoje) plastike surinkimą. Tinkamas ir saugus pavojingųjų cheminių medžiagų (ypač toksiškų, patvarių organinių medžiagų) šalinimas sumažintų kaštus, reikalingus tokiomis medžiagomis užterštų teritorijų tvarkymui;
- *nepakankamai aktyviai vykdomi žalieji viešieji pirkimai.* Žaliųjų viešųjų pirkimų vykdymas – viena iš skatintinų iniciatyvų – įrankių cheminių medžiagų politikos tikslams pasiekti. Pramonės įmonėms žalieji pirkimai nėra privalomi, todėl net jei įmonių pirkimų sistemose įtraukti tvarumo kriterijai, jie retai susiję su cheminėmis medžiagomis. Dažnesniam žaliųjų pirkimų kriterijų įtraukimui įmonėms trūksta informacijos apie žaliųjų pirkimų naudą ir reikalavimus, be to, aukštesnius standartus atitinkantys produktai dažnai būna brangesni.

5. Neefektyvus ir nepakankamas žaliųjų viešųjų pirkimų vykdymas (*priežastis iš dalies sprendžiama ir AM įgyvendinant 6.8 uždavinio priemonę*)

„02-001-06-10-03 (PP) Skatinti atliekų prevenciją“, EIM įgyvendinant 2021–2030 metų verslo konkurencingumo plėtros programą).

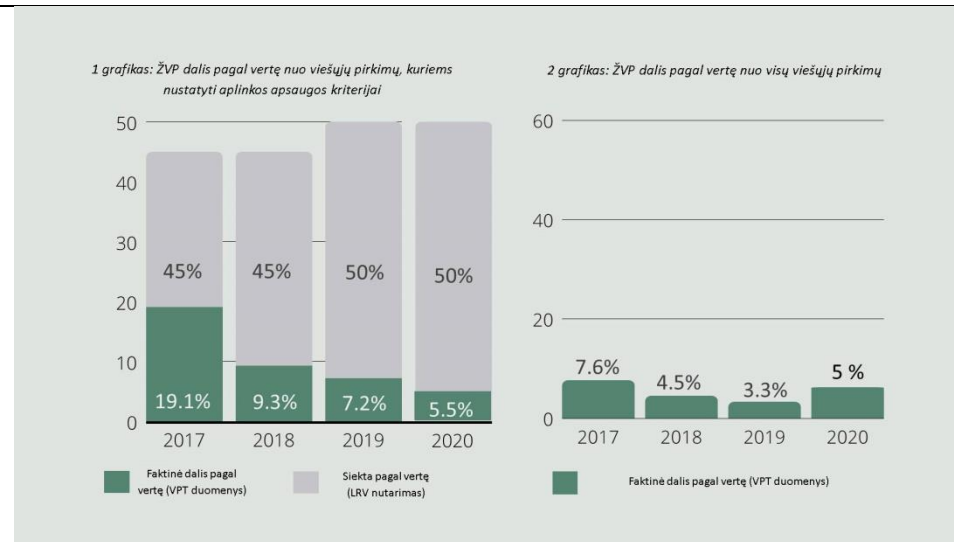
Žaliasis viešasis pirkimas (toliau – ŽVP) – toks viešasis pirkimas, kai pirkimo vykdytojas įrašo visus tinkančius pirkimo objektui minimalius AM nustatytus aplinkos apsaugos kriterijus į pirkimo dokumentus, pasirinkdamas prekes, paslaugas ir darbus (toliau – produktas) ne tik pagal jų kainą ir kokybę, bet ir daromą mažesnę poveikį aplinkai vienoje, keliose ar visose produkto būvio fazėse, taip skatindama kurti kuo daugiau aplinkai palankių produktų. Viešieji pirkimai turi tiesioginį ir netiesioginį poveikį aplinkai, kadangi vykdant ŽVP aplinkai palankūs produktai atpinga dėl masto ekonomijos, socialiai atsakingos įmonės skatinamos pasinaudoti tokių pirkimų patirtimi. Atlikus žaliąjį pirkimą, įsigijamas produktas, kuris, palyginti su kitu tą pačią funkciją atliekančiu produktu, pasižymi tuo, kad jam pagaminti, paslaugai teikti ar darbams atlikti sunaudojama mažiau gamtos išteklių ir mažiau teršiama aplinka, suvartojama mažiau energijos, naudojami atsinaujinantys, ekologiški energijos ištekliai, jis turi mažiau ar visai neturi pavojingų, toksinių ir aplinkos apsaugos požiūriu kenksmingų medžiagų, jis tvirtas, ilgaamžis, funkcionalus, neteršia aplinkos ir nepavojingas sveikatai, jis ar jo sudedamosios dalys tinkamos naudoti daug kartų, virtęs atliekomis yra tinkamas perdirbti.

2019 m. viešieji pirkimai sudarė apie 13 proc. Lietuvos BVP ir daugiau nei trečdalį bendrų valdžios institucijų išlaidų, todėl ŽVP gali tapti esminiu tvarių gaminių paklausos veiksnium. Kaip nurodoma Europos Komisijos žaliųjų viešųjų pirkimų vadove⁷⁸, viešasis sektorius, naudodamasis savo perkamąja galia ir rinkdamasis prekes, paslaugas ir darbus, kurių poveikis aplinkai mažesnis, gali reikšmingai prisidėti prie vietos, regiono, nacionalinių ir tarptautinių darnaus vystymosi tikslų įgyvendinimo. ŽVP gali būti stipri inovacijų paskata, realiai skatinanti pramonę kurti žaliuosius produktus ir paslaugas. Tai ypač aktualu tuose sektoriuose, kuriuose viešojo sektoriaus pirkėjai užima didelę rinkos dalį (pvz., statybos, sveikatos priežiūros paslaugų ar transporto sektoriuje). ŽVP taip pat gali teikti viešojo sektoriaus institucijoms galimybių sutaupyti lėšų, ypač jei atsižvelgiate ne tik į pirkimo kainą, bet ir į viso pagal sutartį perkamo dalyko gyvavimo ciklo sąnaudas. Pvz., perkant energiją arba vandenį taupančius produktus galima labai sumažinti komunalinių paslaugų sąskaitas, o mažinant pavojingųjų medžiagų kiekį produktuose galima mažiau išleisti jų šalinimui. Institucijos, kurios įgyvendina ŽVP, ateityje bus geriau pasirengusios spręsti kintančias aplinkos problemas, pvz., mažinti išmetamų ŠESD kiekių arba pereiti prie žiedinės ekonomikos.

ŽVP tvarką reglamentuoja dokumentai, patvirtinti Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2011 m. birželio 28 d. įsakymu Nr. D1-508 „Dėl Produktų, kurių viešiesiems pirkimams taikytini aplinkos apsaugos kriterijai, sąrašo, Aplinkos apsaugos kriterijų ir Aplinkos apsaugos kriterijų, kuriuos perkančiosios organizacijos turi taikyti perkamos prekes, paslaugas ar darbus, taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Produktų, kurių viešiesiems pirkimams taikytini aplinkos apsaugos kriterijai, sąraše išvardinta 30 prekių ir paslaugų grupių. Aplinkos apsaugos kriterijai, taikomi minėtoms prekių ir paslaugų grupėms, skirstomi į minimalius ir išplėstinius, ir buvo parengti remiantis Europos Komisijos darbiniais dokumentais ir rekomendacijomis. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. liepos 21 d. nutarimas Nr. 1133 (nauja redakcija nuo 2017 m. spalio 17 d.) nustato kokias dalias pirkimų, kuriems nustatyti aplinkos apsaugos kriterijai, perkančiosios organizacijos turi taikyti šiuos kriterijus, skaičiuojant pagal vertę ir pagal skaičių, Viešųjų pirkimų tarnybos (toliau – VPT) teikiamose kasmetinėse ataskaitose nurodoma faktinė ŽVP dalis pagal vertę ir skaičių nuo visų viešųjų pirkimų ir nuo viešųjų pirkimų, kuriems nustatyti aplinkos apsaugos kriterijai (2 pav.).

2 pav. Lietuvos žaliųjų viešųjų pirkimų dalis pagal vertę ir skaičių nuo visų viešųjų pirkimų ir nuo viešųjų pirkimų, kuriems nustatyti aplinkos apsaugos kriterijai

⁷⁸ Europos Komisijos žaliųjų viešųjų pirkimų vadovas „Pirmenybė žaliajam pirkimui!“ - 3-iasis leidimas: https://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/handbook_2016_lt.pdf.

Šaltinis. Viešųjų pirkimų tarnyba.

18-osios Vyriausybės programoje užsibrėžti ambicingi tikslai žaliųjų viešųjų pirkimų srityje: „155.4. Neutralaus poveikio klimatui Vyriausybė nuo 2024 m., visas viešasis sektorius – nuo 2027 m. Viešasis sektorius turi rodyti atsakingo modus operandi pavyzdį. Reikšmingai išplėsi žaliųjų pirkimų taikymo apimtį, siekdamį, kad nuo 2023 m. žalieji pirkimai taptų dominuojančia viešųjų pirkimų rūšimi. Nuo 2023 m. įpareigosime valstybines įstaigas vartoti tik žaliąją elektros ir šilumos energiją, naudoti tik netaršų transportą, prekes, darbus ir paslaugas įsigyti tik žaliųjų pirkimų būdu.“. Kaip matyti iš statistinių duomenų, faktinis ŽVP vykdymas smarkiai atsilieka nuo strateginių ŽVP tikslų, taigi siekiant NPP nustatyto rodiklio ir iki 2030 m. Tikintis ŽVP apimtį padidinti daugiau nei 16 kartų būtina imtis skubių priemonių ir iš esmės pertvarkyti ŽVP sistemą. Siekdama išnaudoti ŽVP potencialą, nuo 2021 m. Europos Komisija numato pasiūlyti sektorinius teisės aktus dėl ŽVP minimalių privalomų kriterijų ir rodiklių. Tačiau be papildomų nacionalinių priemonių NPP tikslų pasiekimas galimai nebus įmanomas.

5.1. Rinkos pokyčių ir perkančiųjų organizacijų poreikių ir galimybių neatitinkantis teisinis reglamentavimas⁷⁹:

- aplinkos ministro įsakymu nustatyti aplinkos apsaugos kriterijai per daug detalizuoti, dažnai neatitinka konkrečių pirkimų poreikių, tinkamas jų taikymas sudėtingas ir imlus laikui;
- pasenę aplinkos apsaugos kriterijai tam tikrais atvejais atsilieka nuo rinkos pasiūlos ir nuolat kylančių bendrųjų aplinkosaugos reikalavimų;
- pasitaiko atvejų, kai dėl rinkos pasiūlos trūkumo neįmanoma taikyti ŽVP procedūros;
- pasitaiko atvejų, kai pirkimai atitinka ŽVP tikslus, bet neatitinka patvirtintų aplinkos apsaugos kriterijų;

⁷⁹ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2011 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. D1-508 „Dėl Produktų, kurių viešiesiems pirkimams taikytini aplinkos apsaugos kriterijai, sąrašų, Aplinkos apsaugos kriterijų ir Aplinkos apsaugos kriterijų, kuriuos perkančiosios organizacijos turi taikyti pirkdamos prekes, paslaugas ar darbus, taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“.

- pasitaiko atvejų, kai pirkimai atitinka aplinkos apsaugos kriterijus, bet nėra registruojami kaip ŽVP, todėl nėra įtraukiami į ŽVP statistiką.

5.2. Perkančiųjų organizacijų (įskaitant viešajame sektoriuje) atstovų motyvacijos ir kompetencijos trūkumas:

- perkančiosios organizacijos trūksta informacijos apie ŽVP reikalavimus, galimybes ir naudą, be to, aukštesnius standartus atitinkantys produktai dažnai būna brangesni;
- perkančiosios organizacijos negeba kvalifikuotai parengti ŽVP sąlygų;
- dėl sistemos sudėtingumo, užsitęsiančių procedūrų ir galimų teisinių ginčų perkančiosios organizacijos vengia ir, tam tikrai atvejais, bijo vykdyti ŽVP;
- trūksta perkančiųjų organizacijų vadovų skatinimo ir palaikymo vykdyti ŽVP;
- trūksta visuomenės spaudimo perkančiosioms organizacijoms vykdyti ŽVP.

5.3. Nepakankami ištekliai nacionaliniu lygiu valdyti žaliųjų viešųjų pirkimų sistemą (veiksmai bus derinami su Viešųjų pirkimų tarnyba):

- trūksta vieningos ir patogios konsultavimo, informavimo ir švietimo ŽVP klausimais sistemos nacionaliniu lygiu;
- trūksta žmogiškų išteklių konsultuoti, informuoti ir šviesti ŽVP politikos klausimais, rinkti ir sisteminti informaciją apie ŽVP;
- trūksta informacijos ŽVP klausimais sklaidos (trūksta mokymų, informacijos perkančiosioms organizacijoms), ŽVP populiarinimo (trūksta gerųjų pavyzdžių viešinimo, aktyvaus perkančiųjų organizacijų atstovų įtraukimo į ŽVP sistemos populiarinimą ir tobulinimą).

5.4. Subjektai gaunantys finansavimą iš nacionalinių ar ES lėšų nėra skatinami vykdyti ŽVP:

- galiojantis projektų administravimo ir finansavimo teisinis reguliavimas nesąlygoja žaliųjų pirkimų vykdymo;
- projektų ir priemonių finansavimo aprašuose dažniausiai neįtrauktas reikalavimas vykdyti žaliuosius pirkimus arba nuostata yra rekomendacinė;
- administruojančios institucijos prižiūrinčios projektų įgyvendinimą stokoja kompetencijos ir instrumentų vertinti subjektų vykdomus pirkimus.

6. Nepakankamas visuomenės aplinkosauginis sąmoningumas.

Aplinkosauginis sąmoningumas yra kompleksinis reiškinytis apimantis ne tik žinojimą apie esamas aplinkos problemas ir jų ryšį su žmogaus veikla, bet taip pat ir veiksmų ėmimąsi aplinkos problemoms spręsti. Tai gali būti veiksmai asmeninėje (pvz., aplinką tausojantis elgesys namų ūkiuose, vartojimo elgsena) ar viešojoje (pvz., dalyvavimas politikos formavime ar aplinkosauginis aktyvizmas) sferose.

Kaip visuomenės informavimas ir jų aplinkosauginis sąmoningumas koreliuoja tarpusavyje, galime matyti pagal atliktas visuomenės nuomonės tyrimų apklausas. Pvz., Vilmorus apklausos rezultatai parodė, kad net 85 proc. Lietuvos gyventojų teigia tikintis klimato kaita, tačiau tik 19 proc. jų mano, kad klimato kaita yra sukelta išskirtinai tik žmogaus veiklos (2019 m. duomenimis tarptautinė mokslo bendruomenė 100 proc. sutaria, kad klimato kaita yra sukelta žmogaus veiklos). Eurobarometro (2019) duomenimis, 62 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad klimato kaita yra rimta problema. Tačiau, to paties Eurobarometro duomenys rodo, kuomet aplinkosaugos klausimus sugretiname su kitais svarbiai žmogaus gyvenimo klausimais, tik 4 proc. Lietuvos gyventojų klimato kaitą nurodė kaip labai svarbią problemą (palyginimui, net 61 proc. gyventojų nurodė, kad nerimauja dėl ekonominių savo gerovės aspektų – kylančių kainų, infliacijos ar brangstančio pargyvenimo lygio).

2019 m. atliktas Eurobarometro tyrimas nurodė, kad 40 proc. Lietuvos gyventojų teigia, kad jiems asmeniškai svarbu saugoti aplinką, tad iš surinktų duomenų galima daryti išvadą, kad Lietuvos gyventojai, kaip ir nemaža dalis kitų Europos šalių gyventojų turi stiprias aplinkosaugines nuostatas ir vertybes. Visgi esminė problema yra, kad vis dar labai retai šios nuostatos ir vertybės pavirsta į realų gamtą tausojantį elgesį.

6.1. Nepakankamas ar nepakankamai taiklus visuomenės informavimas aplinkos apsaugos ir darnaus vystymosi klausimais.

Remiantis Europos Komisijos duomenimis⁸⁰, Lietuvos gyventojų informuotumas aplinkos apsaugos klausimais yra žemesnis už ES vidurkį: tik 40 proc. Lietuvos respondentų nurodo, kad aplinkos apsauga asmeniškai jiems „labai svarbi“ (palyginti ES lygiu – 53 proc.). Lietuvos gyventojai labiausiai susirūpinę augančiu atliekų kiekiu ir oro tarša. Respondentai nurodo, kad efektyviausi būdai spręsti aplinkosaugos problemas yra keisti vartojimo pobūdį (35 proc.), teikti daugiau informacijos ir švietimo (30 proc.), keisti gamybos ir prekybos pobūdį (30 proc.) ir užtikrinti geresnį įstatymų vykdymą (29 proc.). EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), siekiant įtraukti visuomenę būtų naudinga pagerinti prieigą prie informacijos ir švietimą.

6.1.1. Iki šiol vykdytas Lietuvos gyventojų ir kitų visuomenės grupių informavimas apie aplinką nebuvo pakankamai segmentuotas pagal tikslines grupes ir komunikacijos kanalus. Informuojant visuomenę apie aplinką iki šiol trūksta aiškaus tikslinių grupių identifikavimo, kuris leistų tinkamai suformuluoti žinutes, parinkti efektyviausias priemones, kanalus ir aiškiau matuoti rezultatus. Tikslinių grupių nustatymas ir jų poreikių identifikavimas prisidėtų prie sėkmingos ir profesionalios komunikacijos, kuria siekiama poveikio gyventojų elgsenai. Visuomenės informavimo priemonės galėtų būti skirtos skaitmeninei komunikacijai, ypač vykdomai socialiniuose tinkluose ir kitose platformose, kurios ateityje turės didelį potencialą ir tikslinių grupių pasiekiamumą. Taip pat siekiant didesnio poveikio komunikacijoje iki šiol nebuvo naudojamos inovatyvios ir jau pasiteisinusios priemonės, pvz., *google ads* platforma, pakartotinė rinkodara (angl. *retargeting*) ir kitos efektyvios priemonės, kurios ypač naudingos siekiant keisti vartotojo elgesį ir yra daug pigiau kainuojantis būdas pasiekti vartotojus. Be to, neišnaudojama skaitmeninių priemonių: tiek socialinių tinklų, tiek naujienų portalų, suteikiama galimybė atskirų rajonų gyventojus pasiekti tikslingai ir tik su jiems pritaikyta informacija. Tikslinėmis komunikacijos veiklomis galima kurti ryškų pokytį gyventojų savimonėje: stiprinti ryšį tarp žmogaus veiksmų ir siekiamų aplinkosaugos pokyčių.

6.1.2. Trūksta kompleksiško švietėjiškos veiklos aplinkos apsaugos klausimais organizavimo ir koordinavimo: nėra institucijos ar grupės, atsakingos už aplinkosaugos švietėjiškos veiklos koordinavimą, trūksta metodinės informacijos, pvz., gairių (plano), kuriomis vadovaujantis būtų galima koordinuotai ir sinergiškai įgyvendinti veiklas ir siekti rezultatų. EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), aplinkosaugos institucijos ir kelios NVO aktyviai veikia aplinkos apsaugos švietimo srityje, tačiau jų pastangos neatitinka poreikio skatinti visuomenės dalyvavimą priimančias sprendimus aplinkosaugos srityje.

6.1.3. Trūksta aktyvaus dialogo su bendruomenėmis ir NVO. Jų įtraukimas būtinas, siekiant geresnio aplinkosaugos įvaizdžio ir veiklos vertinimo. EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), AM ir jai pavaldžios institucijos rengdamos svarbius teisės aktus ir priimdamos politinius sprendimus nuolat įtraukia pilietinės visuomenės atstovus. Tačiau aktyvus dialogas su pilietine visuomene dėl svarbiausių aplinkos politikos prioritetų, ypač vietos lygmeniu, nevyksta. Visuomenė mažai dalyvauja atliekant PAV, suteikiant leidimus ir planuojant žemės naudojimą.

Komunikacija su bendruomenėmis ir NVO būtina ne tik esant krizinei situacijai, bet ir esant teigiamai aplinkosaugos veiklai.

EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), administraciniai teismai gali priimti sprendimus dėl procedūrinio ir materialinio Vyriausybės veiksmų teisėtumo. Administracinių teismų teisėjai reguliariai dalyvauja tarptautiniuose ir vietos mokymuose aplinkos apsaugos teisės klausimais. Tačiau NVO negali pasinaudoti teisine pagalba, o potencialiai didelės bylinėjimosi išlaidos stabdo kreipimąsi į teismą. Lietuva turėtų panaikinti teisės kreiptis į teismą pinigines kliūtis, reikalaujant, kad Vyriausybė padengtų savo teisminių išlaidų dalį, nepriklausomai nuo

⁸⁰ Attitudes of European citizens towards the environment, *Special Barometer 501*, European Commission, Brussels: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2257>.

galutinio teismo sprendimo, suteikti NVO galimybę gauti teisinę pagalbą.

6.1.4. *Nepakankamai veiksmi tarpinė informacijos perdavimo grandis – savivalda.* Lietuvoje stebimas didelis atotrūkis tarp savivaldos darbuotojų informuotumo ir aplinkosauginio sąmoningumo, tad būtina numatyti efektyvias priemones įgalinančias savivaldą įgyvendinti pokyčius.

6.1.5. *Neišnaudojamas gebančių vykdyti švietėjišką veiklą žmonių potencialas,* kuri panaudojus būtų galima suburti gausų ir veiklų nuolat prevencinę ir švietėjišką veiklą vykdančių aplinkosaugos ambasadorių – nuomonės formuotojų tinklą.

6.1.6. *Trūksta konsoliduoto šaltinio, kur rasti informacijos/pagalbos įvairiais aplinkosauginiais klausimais* – daug institucijų koordinuoja įvairius aplinkosauginius klausimus, tačiau visuomenei trūksta aiškiai vienoje vietoje pateiktos informacijos, kuri suteiktų jai kompetencijų ir žinių, padėtų priimti sąmoningą pasirinkimą. EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), didžioji dalis informacijos apie aplinkosaugą prieinama visuomenei, tačiau ji išskaidyta po įvairių valdžios institucijų interneto svetainės, todėl naudotojams sunkiau ją rasti ir orientotis. Konsoliduotos aplinkos būklės ataskaitos nuo 2015 m. neleidžiamos (nerengiamos) dėl išteklių trūkumo. Atitiktis stebėsenos ir vykdymo užtikrinimo informacija apie atskirus ūkio subjektus nėra viešai prieinama. Lietuva turėtų konsoliduoti viešuosius aplinkos apsaugos informacijos šaltinius ir užtikrinti, kad būtų reguliariai teikiamos ataskaitos apie aplinkos būklę, suteikti visuomenei prieigą prie informacijos apie atskirus taršius įrenginius.

6.1.7. *Neefektyvi verslo dvišalė (angl. – B2B) komunikacija.* Būtina didinti verslo įmonių informavimą ir aktyvesnį įsitraukimą į aplinkosauginių idėjų sklaidą. Mažas Lietuvos kaip inovatyvios darnaus vystymosi, žalių technologijų valstybės žinomumas užsienyje – trūksta sklaidos apie Lietuvos aplinkosauginius pasiekimus Lietuvoje ir užsienyje, aplinkosauginių idėjų populiarinimo (per mažas Lietuvos kaip inovatyvios darnaus vystymosi, žalių technologijų valstybės reprezentavimas strategiškai ir geopolitiškai svarbiose pasaulio valstybėse).

6.1.8. *Nepakankamas visuomenės informuotumas apie Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslus*⁸¹ (toliau – DVT). Valstybės kontrolės vertinimo ataskaitoje⁸² pateiktais 2019 m. tyrimų duomenimis⁸³, tik 24 proc. Lietuvos gyventojų yra girdėję apie DVT arba juos gerai žino. Tarptautinė apklausa⁸⁴ (2019 m.) atskleidė, kad pasaulio mastu šio rodiklio reikšmė yra tris kartus didesnė ir siekia 74 proc. Nors Lietuvoje buvo vykdytos priemonės siekiant įtraukti suinteresuotąsias šalis į tikslų įgyvendinimą, bet tik fragmentiškai – nebuvo kuriamas nuolatinis dialogas tarp viešojo ir privataus sektoriaus, visuomenės ir mokslo atstovų. Valstybės kontrolės vertinimu, Lietuvos pasirengimas įgyvendinti darnaus vystymosi tikslus nepakankamas: trūko nuoseklaus tikslų ir uždavinių integravimo į strateginius planavimo dokumentus, neužtikrintas tinkamas tarpinstitucinis koordinavimas ir institucijų gebėjimų šioje srityje stiprinimas, neveiksmingas visuomenės informavimas, fragmentiškas suinteresuotųjų pusių įtraukimas, nesukurtas veiksmingas duomenų stebėsenos ir pažangos vertinimo mechanizmas.

Siekiant užtikrinti veiksmingą visuomenės informavimą apie DVT, suteikiančius galimybes pasiekti visuotinę gerovę dabartinei ir ateities kartoms, būtina kokybiškai, išsamiai ir laiku informuoti kiek galima platesnę visuomenės dalį ir skatinti jos sąmoningumą ir aktyvų dalyvavimą įgyvendinant

⁸¹ Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 2015-09-25 rezoliucija Nr. 70/1 „Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 metų“.

⁸² Valstybės kontrolė. Vertinimo ataskaita. Lietuvos pasirengimas įgyvendinti darnaus vystymosi tikslus. 2021 m. birželio 29 d. Nr. VRE-1: <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/24007>.

⁸³ Rinkos tyrimų bendrovė „Sprinter tyrimai“ (2019), apklausa „Šalies gyventojų nuomonės tyrimas dėl investicijų panaudojimo“. Prieiga per internetą: <http://www.vbplatforma.org/LT/biblioteka/542>.

⁸⁴ Ipsos Survey for the World Economic Forum (2019). United Nations Sustainable Development Goals: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2019-09/global_advisor-un_sdgs-report_-2019-09-06_0.pdf.

DVT.

6.2. *Nepakankamas visuomenės aplinkosauginis ugdymas ir švietimas.* Nemaža dalis Lietuvos gyventojų turi teigiamas nuostatas aplinkosaugos klausimais ir stiprias aplinkosaugines vertybes ir suvokia kai kurių aplinkai nedraugiškų elgesių neigiamas pasekmes aplinkai, tačiau jos retais atvejais virsta elgesiu. Labai mažas gyventojų skaičius aktyviai įsitraukia į aplinkosaugos problemų sprendimą, dalyvauja aplinkosauginėse iniciatyvose. Svarbu įgalinti gyventojus elgtis kiek įmanoma įvairesniais aplinką tausojančiais būdais. EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), nėra nuoseklaus požiūrio į aplinkosaugos švietimą vidurinėse mokyklose. Lietuva turėtų skatinti aplinkos apsaugos sąmoningumo ugdymą ir suaugusiųjų švietimą, aktyviau įtraukti visuomenę į sprendimų dėl aplinkos apsaugos priėmimo procesą nacionaliniu ir vietos lygiu.

6.3. *Trūksta patogios infrastruktūros, įgalinančios formuoti aplinkai draugišką elgesį (subpriežastis sprendžiama įgyvendinant visus AM kompetencijos pažangos uždavinius ir vykdant tęstinę veiklą).* Vienas svarbiausių veiksmų, skatinančių formuoti aplinkai draugiškas elgesio formas – aplinkai draugišką elgesį įgalinančios patogios infrastruktūros sukūrimas⁸⁵. Lietuvoje įdiegta vienkartinės gėrimų pakuočių užstato sistema puikiai iliustruoja, kaip sukūrus patogią, šiuo atveju ir su ekonominiu stimulu susietą, sistemą, galima pakeisti gyventojų įpročius ir taip mažinti aplinkos taršą, skatinti tvarų išteklių naudojimą ir aplinkos apsaugą. 2016 m. pradėjusi veikti užstato už vienkartinės gėrimų pakuotes sistema padėjo pasiekti aukštus pakuočių atliekų surinkimo ir perdirbimo rodiklius. 2018 m. surinkta daugiau nei 88,5 proc. užstato sistemoje dalyvaujančių pakuočių (plastikinių, stiklinių, metalinių) ir perdirbta daugiau nei 23,7 tūkst. tonų šių pakuočių. 2018 m. atliktos gyventojų apklausos duomenimis⁸⁶, taromatais naudojosi 86 proc. respondentų.

Trūksta patogios infrastruktūros, kuri sudarytų sąlygas elgtis draugiškai aplinkos atžvilgiu įvairiose srityse: visuomenė susiduria su sunkumais norėdama rūšiuoti maisto, tekstilės ir kitas atliekas, atliekų šalinimo ir rūšiavimo konteneriai, pakuočių surinkimo taromatai ne visada patogiai prieinami neįgaliesiems⁸⁷, trūksta galimybių patogiai atiduoti nebereikalingus daiktus, trūksta sugedusių prietaisų taisyklų, patogios infrastruktūros darniam judumui, nepakankamas geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo viešųjų paslaugų prieinamumas, šių paslaugų kokybė ir kaina ne visada patraukli vartotojams, todėl dalis nuotekų tvarkomos individualiai (dalis tvarkoma pažeidžiant aplinkos apsaugos reikalavimus, nepakankamai išvalant ar tvarkant nuotekas), o geriamasis vanduo naudojamas iš kastinių šulinių, dalis gyventojų šildymą organizuoja individualiai (dažnai naudojant taršų kurą) dėl nepakankamai patrauklios CŠT sistemos, nepakankamai išvystyta žaliųjų viešųjų pirkimų sistema, todėl nėra patraukli taikyti t. t.

Remiantis Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos rekomendacijomis, siekiant užtikrinti lygias galimybes visiems, aplinkos sektoriuje didžiausias dėmesys turi būti skiriamas įtvirtinant universalų dizainą (poreikis užtikrinti infrastruktūros ir pastatų prieinamumą visoms visuomenės grupėms, ypač žmonėms su negalia), teritorijų ir infrastruktūros planavimui (jautrus įvairių visuomenės grupių poreikiams ir įtraukiantis visą visuomenę), profesinei lyčių segregacijai (sektoriai, į kuriuos moterys ateina dirbti rečiau nei vyrai). Šių rekomendacijų įgyvendinimas šios plėtros programos pažangos priemonėmis ir tęstinės veiklos priemonėmis prisidės prie Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų Lietuvai⁸⁸,

⁸⁵ Mykolo Romerio universiteto mokslo projekto „Elkis tvariai: psichologiniai aplinką tausojančio elgesio mechanizmai“ (GOGREEN) duomenys: <http://gogreen.mruni.eu/>.

⁸⁶ Aplinkos ministerija. Šalies gyventojų nuomonės dėl taromatų pritaikymo stipriesiems alkoholiniais gėrimais tyrimas. 2018 m.

⁸⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus 2016-10-03 sprendimas dėl taromatų: <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/10/nr.-16sn-115sp-113.pdf>.

⁸⁸ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto 2016 m. balandžio 20 d. rekomendacijos Lietuvai (Nr. CRPD/C/LTU/CO/1).

Europos Komisijos komunikatų „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. neįgalųjų teisių strategija“⁸⁹, „Lygybės sąjunga. 2020–2025 m. lyčių lygybės strategija“⁹⁰ įgyvendinimo.

7. Trūksta patrauklių ir efektyvių taršos mažinimo ir atliekų prevencijos skatinimo priemonių.

Egzistuojančios ekonominės taršos mažinimo ir atliekų prevencijos skatinimo priemonės nepatrauklios ūkinės veiklos vykdytojams (ekonominė nauda gaunama didinant taršą, naudojant pavojingas chemines medžiagas, generuojant atliekas ar kitaip darant neigiamą poveikį aplinkai yra gerokai didesnė už naudą, gaunamą dalyvaujant valstybės siūlomose priemonėse); taip pat įmonių reputacijos „vertė“ nepakankamai motyvuoja mažinti taršą ar kitokį neigiamą poveikį aplinkai (vartotojai ir visuomenė per daug tolerantiškai reaguoja į neatsakingus gamintojus (dažnai dėl nepakankamo visuomenės informavimo apie daromą poveikį ir aplinkosauginius pažeidimus).

Naudojamų technologijų modernizavimui ir (ar) naujų pažangių technologijų diegimui reikia didelių investicijų ir pakankamai laiko, trūksta informacijos apie pavojingųjų cheminių medžiagų ir technologijų alternatyvas, galimą finansavimą pakeitimams atlikti (*priežastis iš dalies sprendžiama EIM įgyvendinant 2021–2030 metų ekonomikos transformacijos plėtros programą*), todėl turi būti didinamas ir skatinimo, ir (ar) kompensacinių priemonių finansavimas.

2 problema. Nepakankamai veiksminga aplinkos monitoringo sistema kelia riziką, kad aplinkos kokybės valdymo sprendimai priimami trūkstant pagrįstos informacijos.

Lietuvoje aplinkos monitoringo sistemą sudaro valstybinis, savivaldybių ir ūkio subjektų aplinkos monitoringas, kuriuos vykdant turi būti kaupiama ir analizuojama informacija apie gamtinės aplinkos elementų būklę ir jos pasikeitimus valstybės, savivaldybių ir vietinių lygmeniu. Tačiau išsamios, nuoseklios, visuomenei suprantamos ir lengvai prieinamos, patikimos ir argumentuotos priimti sprendimams įvairiu lygiu informacijos apie antropogeninę taršą ir jos poveikį aplinkai ir aplinkos būklę, pokyčius trūksta. Turimus aplinkos monitoringo duomenis sudėtinga naudoti, vertinti, analizuoti. Trūksta kompetencijų, analitinių gebėjimų, techninės bazės ir žmogiškųjų išteklių aplinkos monitoringo duomenų surinkimui, apdorojimui, kad ji būtų patikima, tinkamai ir suprantamai pateikta visuomenei, taršos valdymo sprendimams priimti. Dėl šių priežasčių trūksta aplinkos monitoringo informacijos ūkinės veiklos reguliavimui, investicijų planavimui, politikos formavimui ir sprendimų priėmimui, visuomenės informuotumo didinimui, švietimui ir įpročių / elgsenos keitimui.

Politikos priemonių (aplinkos oro taršos valdymui) sprendimams priimti naudojami nepakankamai išsamūs, nuoseklūs, palyginami ir patikimi antropogeninės aplinkos (oro) taršos duomenys, kurie kelia ūkio sektorių pagrįstas abejones dėl poreikio taikyti papildomas priemones taršai sektoriuose mažinti ir sudaro pagrindą tarptautinėms institucijoms juos vertinti nepakankamai palankiai, abejoti jų pagrindu priimamų sinergių galimai nepagrįstų nacionalinių sprendimų aplinkosauginiu efektyvumu.

Lietuvoje vykdomas atskirų aplinkos komponentų būklės monitoringas nepakankamai integruotas į tarptautiniu lygiu vykdomo atskirų aplinkos komponentų būklės ir poveikį jai darančių veiksmų monitoringo sistemą (pvz., pagal Jungtinių Tautų Tolimųjų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvenciją vykdomą Tarptautinio bendradarbiavimo programą (angl. ICP), kurią sudaro ICP „Forests“, ICP „Waters“, ICP „Integrated monitoring“),

⁸⁹ 2021 m. kovo 3d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. neįgalųjų teisių strategija“, COM(2021) 101 galutinis.

⁹⁰ 2020 m. kovo 5 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Lygybės sąjunga. 2020–2025 m. lyčių lygybės strategija“, COM(2020) 152 galutinis.

ICP „Infrascructure“, ICP „Vegetation“ ir kt.)) ir dėl to Lietuvos monitoringo duomenys nepakankamai papildė tarptautiniu lygiu vykdomo aplinkos komponentų būklės ir jai darančių veiksnių poveikio vertinimo „žemėlapi“, nepakankamai prisideda prie tarptautinio vertinimo naudojant išsamesnius, didesnę teritoriją atspindinčius duomenis ir aplinkosauginių požiūriu efektyvesnių tarptautinių sprendimų priėmimo.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Trūksta institucinių gebėjimų, užtikrinančių pakankamą informacijos apie aplinkos būklę ir antropogeninį poveikį aplinkai surinkimą, aplinkos monitoringo duomenų vertinimą, analizavimą, naudojimą.

Dėl naujų ES reikalavimų, nustatytų įsipareigojimų šalims, plečiasi tyrimų sritys, didėja sąrašas cheminių medžiagų ir terpių, atsiranda reikalavimai vertinti kompleksinį poveikį aplinkai ir žmogaus sveikatai, vertinti įvairių ūkio sektorių poveikį aplinkai. Europos Komisija identifikavo per mažą vandens telkinių monitoringo dažnumą, nepakankamus pavojingų medžiagų, biologinių elementų, hidromorfologinių sąlygų tyrimus vandens telkiniuose, nepakankamą įvairių taršos šaltinių galimo poveikio vandens telkiniams įvertinimą. Komisijos užsakyta atliktu vertinimu, turi būti palaikomas ir plėtojamas oro taršos poveikio ekosistemoms vertinimas. Vandens telkinių būklės tyrimams, vertinimui ir poveikių identifikavimui reikalingi ugdyti esamų darbuotojų kompetenciją, reikalingi papildomi žmogiškieji ir finansiniai ištekliai. Pagal ES direktyvų reikalavimus aplinkos oro kokybė miestuose ir aglomeracijoje turi būti pastoviai stebima aplinkos oro matavimo stotyse nepertraukiamu režimu. Trūkstant žmogiškųjų išteklių, dalis į atmosferą išmetamų teršalų apskaitos vykdoma perkant paslaugas – taip neužtikrinamas duomenų tikslumas, išsamumas, skaidrumas, nuoseklumas, atsekamumas ir kyla grėsmė, kad sprendimai, priimami aplinkos oro taršai mažinti, bus nukreipti ne į prioritetines sritis ir neįgyvendinti. Lietuvai nustatyti įsipareigojimai dėl teršalų išmetimų sumažinimo. Oro kokybės tyrimų stočių darbui ir priežiūrai, oro kokybės vertinimui, teršalų apskaitos kokybiškam vykdymui užtikrinti turi būti pastovus finansavimas ir pakankami žmogiškieji ištekliai. Didėjant visuomenės ir politikų dėmesiui aplinkosauginėms problemoms, didėja tyrimų kiekis, plečiasi tyrimų sritys, kai reikia nustatyti neaiškios kilmės medžiagas, identifiкуoti, ar tai atliekos ar produktai. Reikalinga įsigyti daugiafunkcinę modernią įrangą, kuri leistų operatyviai vietoje nustatyti taršą. Augantiems tyrimų poreikiams užtikrinti reikalinga didinti žmogiškuosius išteklius, ugdyti jų kompetenciją, pritraukti ir išlaikyti atitinkamos srities specialistus. Taip pat reikia pastoviai atnaujinti esamą ir įsigyti naują laboratorinę ir matavimų tyrimo vietoje įrangą, įsisavinti naujus laboratorinius metodus. Kai tam tikrų specifinių cheminių medžiagų (pvz., dioksinai–furanai ir kt.), atliekų, neaiškios kilmės medžiagų tyrimai atliekami labai retai ir ekonomiškai yra neefektyvu tam įsigyti brangią įrangą, reikia neišvengiamai pirkti laboratorines paslaugas. Nepakankamas skaičius tiriamų parametrų tiriama akredituotais metodais valstybinėse laboratorijose. AAA laboratorija visumoje akredituota pagal standartą LST EN ISO/IEC 17025:2005, bet ne visiems parametrų. AAA yra pagrindinė institucija, vykdanči aplinkos komponentų monitoringą ir taršos šaltinių išmetamų/išleidžiamų teršalų tyrimus aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės tikslais, ima ėminių ir atlieka aplinkos oro, vandens telkinių vandens, dirvožemio, oro taršos ir nuotekų cheminius, biocheminius, biologinius, ekotoksikologinius matavimus ir tyrimus (nustato apie 600 parametrų). Apie 20 proc. ėminių ėmimo, matavimų ir tyrimų atliekama taikant akredituotus metodus, kiti ėminiai imami, matavimai ir tyrimai atliekami leidime atlikti taršos šaltinių išmetamų į aplinką teršalų ir teršalų aplinkos elementuose matavimus ir tyrimus nurodytais metodais. AAA, stengdamasi turėti tarptautiniu mastu pripažintus įrodymus apie laboratorijos kokybę, pastoviai plečia akredituotą sritį ir kiekvienais metais padidina parametrų, kurių tyrimai atliekami taikant akredituotus metodus, skaičių AAA priskirtos kompetencijos srityje. Tyrimų rezultatai neakredituotais metodais mažiau pripažįstami tarptautiniu mastu ir teismuose, jei lyginami su ūkio subjekto rezultatais, kurie atlikti pagal akredituotą metodą (nuo 2025 m. ūkio subjektų laboratorijoms bus privaloma visus tyrimus, numatytus jų aplinkos monitoringo programose, vykdyti akredituotais metodais). Akreditacijos palaikymui ir plėtimui reikalingos papildomos lėšos, tačiau pasiekus, kad visi tyrimai būtų atliekami akredituotais metodais, būtų taupomas laikas ir lėšos įrodant atitikimą pagal akreditacijos reikalavimus ir pagal leidimo atlikti

taršos šaltinių išmetamų į aplinką teršalų ir teršalų aplinkos elementuose matavimus ir tyrimus reikalavimus. Pereiti nuo neakredituotų metodų prie akredituotų reikalingas 30 proc. didesnis finansavimas. Šios lėšos pirmiausia būtų susijusios su žmogiškaisiais resursais, reikėtų naujų etatų. Akredituotas metodas reikalauja daugiau laiko sąnaudų nei neakredituotas. Tą papildomą laiką sudaro pasiruošimas akreditavimui, t. y. metodo griežtesnis validavimas (ar verifikavimas) nei AAA atlikusi neakredituotiems metodams, o šie procesai užima nemažai laiko, reikia atlikti daug tyrimų skirtingomis sąlygomis, naudojant sertifikuotas medžiagas, įvertinti gautus rezultatus, dalyvauti palyginamuosiuose tyrimuose (ir visuose šiuose žingsniuose galimos nesėkmės, reikalaujančios papildomo laiko spręsti atsiradusioms problemoms) ir tik atlikus šiuos veiksmus galima siekti akreditavimo. Akreditavus metodą taip pat yra papildomos sąnaudos. Akredituotiems metodams atliekama griežtesnė rezultatų patikimumo kontrolė (darbuotojų laikas papildomiems veiksmais, papildomas kiekis naudojamų medžiagų), periodinis dalyvavimas palyginamuosiuose tyrimuose, papildomi vidaus auditai (audituojamas kiekvienas akredituotas metodas).

Taip pat reikia įsigyti ir taikyti modernias analizės priemones (dronus, teršalų sklaidos modeliavimo sistemas, interpretuoti satelitinius produktus) ir metodus vandens būklei, aplinkos oro kokybei ir taršai, įskaitant taršą iš laivų, nustatyti. Tam reikalinga didinti žmogiškuosius išteklius, ugdyti jų kompetenciją, pritraukti ir išlaikyti atitinkamos srities specialistus. Dėl trūkumo valstybinėse institucijose žmoniškųjų išteklių ir kompetencijos, daliai tyrimų ir vertinimų, kuriems reikalinga speciali mokslinė kompetencija (biologinių elementų: žuvų, makrofitų, paukščių, buveinių tyrimai, tolimųjų oro pernašų ir aplinkos taršos poveikio ekosistemoms, šalies oro baseinui tyrimai, jūros šiukšlių, jūros triukšmo, įvairių ūkinių sektorių poveikio aplinkai tyrimai) ir didelė tokių tyrimų trukmė, yra neišvengiamas poreikis pirkti mokslinių institucijų paslaugas. Tokių tyrimo paslaugų teikimo poreikiai yra ilgalaikiai ir jiems reikalingas pastovus užtikrintas finansavimas (finansavimas dabar skiriamas vieneriems metams ir dažnai būna neaišku, ar bus už ką pirkti tokias paslaugas kitais metais). Lietuvoje mokslinis potencialas ribotas ir neužtikrinus ilgalaikio finansavimo aplinkos monitoringo tikslais, dažnai neįmanoma nusipirkti reikalingų paslaugų.

Nacionalinio lygmens sprendimų oro taršai valdyti siekiant Lietuvai nustatytų oro taršos mažinimo tikslų priėmimas grindžiamas valstybinio aplinkos monitoringo, įskaitant nacionalinę į aplinkos orą išmetamų teršalų apskaitą, duomenų pagrindu. ES teisės aktai⁹¹ nurodo, kad ši apskaita (įskaitant išmetamo teršalų kiekio prognozavimą) turi būti vykdoma taikant vieningą tarptautinę nuolat atnaujinamą metodologiją, turi būti skaidri, nuosekli, palyginama, išsami ir tiksli, vykdoma siekiant naudoti antrojo (TIER2) ar aukštesnio detalumo lygio (išsamesnį) metodą.

Lietuvoje šiai oro teršalų apskaitai vykdyti neužtikrintas nuolatinis pakankamas finansavimas, nepakankami apskaitą vykdančios AAA administraciniai gebėjimai ir kvalifikaciniai pajėgumai, kas priverčia dalį apskaitos vykdyti viešųjų pirkimų būdu perkant atitinkamas mokslo tyrimo paslaugas (kasmetinis paslaugų pirkimas negarantuoja apskaitai naudojamų duomenų ir gautų rezultatų palyginamumo, atsekamumo, nuoseklumo ir kt.). Vykdančią nacionalinę į aplinkos orą išmetamo teršalų kiekio apskaitą:

- dalies (40 proc.) ūkinės veiklos sektorių ir posektorių tarša vertinama žemiausio išsamumo (TIER1) lygiu;
- neužtikrinami nuoseklūs, išsamūs, kuo tikslesni ir pagrįsti įvesties duomenys, dėl ko jų pagrindu gaunami nacionalinės apskaitos rezultatai dažnai (ir kartais reikšmingai) kinta ir kelia ūkio sektorių nepasitikėjimą dėl deklaruojamo jų daromo poveikio oro taršai ir poreikio sektoriuje imtis priemonių taršai mažinti, nesudaro patikimų sąlygų ;

⁹¹ 2016 m. gruodžio 14 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/2284 dėl tam tikrų valstybėse narėse į atmosferą išmetamų teršalų kiekio mažinimo, kuria iš dalies keičiama Direktyva 2003/35/EB ir panaikinama Direktyva 2001/81/EB.

- neturint išsamių, nuoseklių, atsekamų ir garantuotų apskaitos duomenų, jų pagrindu priimami sprendimai dėl oro taršos valdymo (mažinimo) priemonių gali būti nukreipti į ne didžiausio prioriteto sritis;
- nepakanka koordinuotų veiksmų (integracijos) su labai susijusios nacionalinės šiltnamio efektą sukeliančių dujų (ŠESD) kiekio apskaitos, įskaitant prognozavimą, vykdymu;

Dėl to patikimos, išsamios, nuoseklios, skaidrios, atsekamos valstybinio aplinkos monitoringo apimtyje vykdomos nacionalinės į aplinkos orą išmetamo teršalų kiekio (įskaitant prognozavimą) apskaitos vykdymui *reikia sukurti efektyviai veikiančią, su viešųjų paslaugų pirkimu nesusijusią oro teršalų apskaitos sistemą*, bendromis įvesties duomenų bazėmis ir kt. sąsajomis susijusių su nacionalinės ŠESD kiekio apskaitos sistema.

2. Nekokybiškas ir nepakankamas duomenų, gautų vykdant visų lygių aplinkos monitoringą, valdymas – neužtikrinamas duomenų apie aplinkos būklę sisteminimas, valdymas, interpretavimas, naudojimas, saugojimas ūkinės veiklos reguliavimui, investicijų planavimui, politikos (įskaitant tarptautinę) formavimui, visuomenės informavimui ir švietimui (trūksta finansavimo vieningai sistemai sukurti ir institucijų gebėjimų).

Duomenys gauti vykdant aplinkos monitoringą kaupiami skirtingose institucijose aplinkos monitoringą vykdančių institucijų, savivaldybių, ūkio subjektų aplinkos monitoringo duomenis ir ataskaitas renkančių institucijų informacinėse sistemose arba net popieriniuose dokumentuose. Dalis informacinėse sistemose esančių duomenų neskaitmenizuotos, informacinės sistemos tarpusavyje „nedraugaujančios“, todėl labai sudėtinga ar neįmanoma vertinti, analizuoti, palyginti skirtingu lygmeniu sukauptus duomenis, atverti juos visuomenei. Aplinkos monitoringo duomenų apdorojimo ir analizės sistema turi būti pastoviai palaikoma ir modernizuojama dėl teisės aktų ir veiklos pokyčių, taisant trūkumus, dėl atsiradusių naujų poreikių ir siekiant naujomis technologijomis efektyvinti ir palengvinti duomenų tvarkymą. Reikalinga pritaikyti duomenų apie aplinką surinkimo, sisteminimo, kaupimo, analizės ir publikavimo procesus aplinkosaugos srities teisinės bazės pokyčiams, modernizuojant ir sukuriant efektyvias duomenų surinkimo, perdavimo ir publikavimo priemones, optimizuoti veiklos procesus, efektyvinti informacinių technologijų resursų paskirstymą, sukurti funkcionalumus, padedančius veiklos specialistams efektyviau valdyti išaugusius duomenų srautus, užtikrinti reikalingas sąsajas su kitomis sistemomis, tobulinti netinkamai ar nepilnai veikiančius modulius, sukurti įrankius sprendimų priėmimui. Sukurta vieninga visų lygių aplinkos monitoringo skaitmenizuotų duomenų valdymo informacinė sistema ir atverti jos duomenys, leis stebėti ir vertinti aplinkos būklę, jos pokyčius, priimti patikima informacija pagrįstus sprendimus, siekiant mažinti poveikį aplinkai, didins visuomenės ir profesionalų informuotumą ir pasitikėjimą priimamais sprendimais. Visuomenės ir profesionalų pasitikėjimą ir informuotumą didinsime atverdami daugiasluoksnius duomenis, kadastrus, leidimų informaciją, taršos parametrus realiuoju laiku. Tai leis stebėti aplinkos būklę, jos pokyčius ir priimti informuotus sprendimus siekiant mažinti poveikį aplinkai.

Lietuvoje vykdomas atskirų aplinkos komponentų būklės monitoringas nepakankamai integruotas į tarptautinę aplinkos monitoringo sistemą (pvz., pagal Jungtinių Tautų tolimųjų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvenciją vykdomą Tarptautinio bendradarbiavimo programą (angl. ICP), kurią sudaro ICP „Forests“, ICP „Waters“, ICP „Integrated monitoring“, ICP „Infrascructure“, ICP „Vegetation“ ir kt.) ir dėl to Lietuvos monitoringo duomenys nepakankamai papildoma tarptautiniu lygiu vykdomo vertinimo „žemėlapi“, nepakankamai prisideda prie tarptautinio vertinimo (naudojant išsamesnius ir didesnę teritoriją atspindinčius duomenis) ir aplinkosauginių požiūriu efektyvesnių tarptautinių sprendimų priėmimo. Lietuva dalyvauja 2 programose: miškų ir integruoto monitoringo. Nacionaliniame oro taršos mažinimo plane AAA numatyta iki 2025 m. papildomai prisijungti dar prie vienos ICP (iš viso 3), o iki 2030 – dar prie dviejų (iš viso 5) tarptautinių aplinkos monitoringo sistemų. Preliminarus lėšų poreikis – 1,5 mln. eurų iki 2030 m.

3. Trūksta teisinio reglamentavimo ir investicijų, užtikrinančių veiksmingą savivaldybių aplinkos monitoringą.

Įstatymų lygmeniu nepakankamai reglamentuota savivaldybių pareiga vykdyti valstybinio aplinkos monitoringo duomenis patikimai papildanti savivaldybių aplinkos monitoringą ir teikti duomenis į bendrą monitoringo duomenų sistemą.

Savivaldybės neskiria pakankamai dėmesio, neturi pakankamai išteklių ir kompetencijų užtikrinti reikiamo lygmens administruojamos teritorijos aplinkos stebėsenai ir gaunamų duomenų tinkamam valdymui, naudojimui, geros aplinkos būklės administruojamoje teritorijoje užtikrinimui. aktualus savivaldybių aplinkos oro (kokybės) monitoringas, kuris vykdomas siekiant gauti išsamią informaciją apie savivaldybių teritoriją, ypač tankiai apgyvendintų, kuriose daug individualiai šildomų namų ūkių (būstų), vykdoma tam tikra ūkinė veikla, oro kokybę, informuoti apie ją visuomenę, planuoti ir įgyvendinti vietines aplinkosaugos priemones siekiant mažinti savivaldybės teritorijoje ar jos dalyje oro užterštumo lygį ir gerinti gyvenimo sąlygas. Lietuvos savivaldybių oro kokybės monitoringas dažnu atveju vykdomas visuomenės lūkesčių ir poreikių nepateisinančia apimtimi, duomenys neinformatyvūs, negali būti palyginami su valstybinio monitoringo duomenimis ir integruojami į bendrą monitoringo duomenų sistemą (ypač mažesnių Lietuvos rajonų), nepakankami viešinami, galimai neatspindi realios situacijos, trūksta nuoseklumo, palyginamumo. Savivaldybės, ypač didžiosioms ir (ar) kuriose veikia taršūs pramonės objektai ir kuriose neigiamą oro taršos poveikį patiria įvairių socialinių ir amžiaus grupių gyventojų skaičius, nepakanka lėšų aktualiose teritorijose įrengti stacionarias oro kokybės tyrimo stotis ir (ar) turėti kilnojamąją oro kokybės tyrimo stotį, ir (ar) nuolat turėti kitą įrangą oro užterštumo aktualiais savivaldybei teršalais lygiui įvertinti, todėl periodiškai perkamos monitoringo paslaugos (arba monitoringas iš viso nevykdomas ir informacijos apie aplinkos oro užterštumo lygį visuomenė nežino), kurios negarantuoja gaunamų duomenų nuoseklumo, atsekamumo, palyginamumo. Planuojama modernizuoti valstybinę ir savivaldybių oro monitoringo sistemas, skirtas nuolatiniam ir operatyviam oro taršos fiksavimui, biologinės kilmės (žiedadulkių) ir kitų mikrodalelių (mikroplastiko) ore stebėsenai, visuomenės informavimui apie jų gyvenamosios ar buvimo vietos aplinkos oro kokybę, oro taršos šaltinių ir taršos priežasčių identifikavimui, kurios taip pat padėtų išmetamų į atmosferą teršalų ir teršalų aplinkos ore tyrimams avarijų, gaisrų ir ekstremalių situacijų atvejais. Numatoma finansuoti visuomenės informavimą apie oro taršą, taršą sukeliančius veiksniai ir oro taršos įtaką sveikatai. Neturint patikimos informacijos apie aplinkos oro taršos poveikį sveikatai, neatsiranda poreikis keisti gyvenimo, judumo ar kt. įpročius siekiant mažinti į aplinkos orą išmetamą teršalų kiekį, gerinti oro kokybę.

3 problema. Nesukurta efektyviai veikianti aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistema.

Siekiant užtikrinti aplinkos apsaugą, užkirsti kelią žalos aplinkai atsiradimui, turi veikti efektyvi aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistema. Tačiau EIM 2021 m. atliktas AAD 2020 m. ūkio subjektų veiklos priežiūros srities tyrimas (toliau – 2020 m. AAD veiklos pažangumo vertinimas) atskleidė AAD veiklos organizavimo trūkumus (pažangumo indeksas 5,96 iš 10). Valstybės kontrolės atlikto valstybinio audito 2020-05-04 ataskaitoje „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“ (toliau – VA ataskaita) konstatuota, kad aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistema neužtikrina, kad vykdant ūkinę veiklą būtų išvengta reikšmingų neigiamų pasekmių aplinkai, nes AAD nepakankamai efektyvus ir skaidrus patikrinimų planavimo procesas, nenustatyti aiškūs kriterijai, kuriais vadovaujantis ūkio subjektai įtraukiami į metinius patikrinimų planus ir nustatomi patikrinimo tikslai, nesukurta efektyviai veikianti rizikos vertinimo sistema, leidžianti įvertinti, kuri veikla gali kelti didžiausią pavojų aplinkai, informacija apie ūkio subjektus, reikalinga patikrinimams planuoti ir atlikti nesisteminama ir kaupiama, renkama rankiniu būdu iš popierinių bylų ir kitų šaltinių. VA ataskaitoje nurodyta, kad aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistemos pareigūnų rengimo ir kvalifikacijos kėlimo sistema, nepakankamas aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę vykdančios institucijos patrauklumas.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1. Neefektyvi aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės valdymo (planavimo, efektyvumo vertinimo, rizikos vertinimo, informacijos valdymo ir pan.) sistema (dėl finansavimo trūkumo, dėl dar nebaigtos / tęsiamos aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistemos pertvarkos).

VA ataskaitoje nurodyta, kad neigiamos įtakos aplinkos apsaugos kontrolės proceso efektyvumui turi tai, kad aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės priežiūra skirtingais laikotarpiais buvo pavesta skirtingoms institucijoms, todėl nesukurta sisteminga aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės efektyvumo vertinimo stebėseną, nenustatyti institucijų veiklos įvertinimo rodikliai. 2020 m. AAD veiklos pažangumo vertinime nurodyta, kad AAD nepakankamai dėmesio skiria priežiūros veiklos vertinimo rodikliams diegti ir veiklos rezultatyvumui matuoti. VA ataskaitoje nurodyta, kad vykdant aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę patikrinimų planavimo procesas nepakankamai efektyvus ir skaidrus, sudėtinga įvertinti, kuri veikla gali kelti didžiausią pavojų aplinkai, nenustatyti aiškūs kriterijai, kuriais vadovaujantis ūkio subjektai įtraukiami į metinius patikrinimų planus ir nustatomi patikrinimo tikslai. Esama rizikos vertinimo sistema neautomatizuota, neatitinka poreikių. Svarbu turėti aktualius duomenis apie subjektą, atliktus patikrinimus, nustatytus pažeidimus, taikytas poveikio priemones ir kt. informaciją. Informacija apie ūkio subjektus, reikalinga patikrinimams planuoti ir atlikti, AAD ši informacija kaupiama fragmentiškai, nesisteminama, ją sudėtinga vertinti, ji renkama rankiniu būdu iš popierinių bylų ir kitų duomenų šaltinių, kurie ne visada veikia sklandžiai arba jose kaupiama informacija ne visada tiksli. Rankinis ir periodiškai vis pasikartojantis duomenų rinkimas nesudaro prielaidų efektyviai panaudoti darbo laiką; gali būti surinkta neišsami ar netiksli informacija, egzistuoja klaidų tikimybė.

2. Pasenusios, poreikių neatitinkančios kontrolei naudojamos atitikties vertinimo ir pažeidimų fiksavimo priemonės (dėl finansavimo trūkumo). Naudojamos priemonės stipriai atsilieka nuo bendros technologinės pažangos. VA ataskaitoje atkreipia dėmesį, kad patikrinimams atlikti trūksta matavimo prietaisų, termovizorių ir kitų priemonių. Tūrio matavimai aktualūs tiriant ir vertinant aplinkosauginius pažeidimus atliekų, kraštovaizdžio srityse, kai būtina fiksuoti ne tik administracinius nusižengimus kvalifikuojančias faktines aplinkybes, bet ir įvertinti aplinkai padarytą žalą. Šiems poreikiams tenkinti aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės proceso metu naudojamos primityvios priemonės – ruletės, o esant sudėtingesniems atvejams, perkamos sunkiai dėl biudžetinių lėšų stokos prieinamos ekspertinio vertinimo paslaugos. Specifinės tūrio matavimo priemonės sudarytų sąlygas ne tik kvalifikuotai įvertinti aplinkosauginius nusižengimus, bet ir apskaičiuoti aplinkai padarytą žalą ir surinkti kitus duomenis, būtinus siekiant vykdyti aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės funkcijas. Efektyviai cheminių medžiagų kontrolei atlikti ir nustatyti ūkio subjektų disponuojamų cheminių medžiagų ir cheminių mišinių atitiktį teisės aktuose nustatytiems reikalavimams, reikalinga atlikti cheminių medžiagų ir cheminių mišinių laboratorinę analizę, o ne vykdyti tik dokumentinę kontrolę. Todėl būtina skirti lėšų laboratorinėms paslaugoms įsigyti. Bendros kompetencijos inspekcijose dirbantiems pareigūnams tenka susidurti su platesniu aplinkosauginių reikalavimų pažeidimų spektru, todėl jiems būtinos specifinės priemonės. Nuotekų srities pažeidimams vietoje tirti nepakeičiama priemonė yra vandens drumstumo parametrus matuojantis spektrofotometras, atliekų, kraštovaizdžio, specialiųjų žemės naudojimo sąlygų pažeidimams fiksuoti labai reikalingi GPS imtuvai, kurie leidžia fiksuoti vietos koordinatas, kurios padeda nustatyti konkrečiam žemės sklypui taikomas specialiąsias naudojimo sąlygas, jo priklausomybę, įvertinti žemės paviršiaus pažeidimo ar atliekų užimamą plotą. Kiekvienas iš šių prietaisų svarbus ne tik esminių aplinkos apsaugos reikalavimų pažeidimo aplinkybių išaiškinimui, bet ir aplinkai padarytos žalos dydžio įvertinimui. Siekiant pagerinti gyvosios gamtos apsaugą, reikalingos specifinės ir kokybiškos specialiosios priemonės. Įvertinus technologijų pažangą, gyvosios gamtos kontrolės efektyvumą padidintų ir reidų planavimą, vykdymo organizavimą palengvintų tylaus veikimo dronai su gera priartinimo funkcija, fotografavimo ir filmavimo galimybe tamsiuoju paros metu, taip pat su galimybe stebėti naktį. Siekiant efektyviau vykdyti aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę reikalinga didinti pareigūnų mobilumą, aprūpinti specialia įranga bei priemonėmis, padedančiomis vietoje operatyviai atlikti aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės funkcijas. Tinkamas techninių priemonių pareigūnų ekipažuose sukomplektavimas pagerintų darbo kokybę – sudarytų sąlygas tinkamai įforminti įrodymus ir sukomplektuoti bylų medžiagą patikrinimų metu, aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės procesas taptų greitesnis ir būtų vykdomas mažesnėmis laiko ir kitų išteklių sąnaudomis. Įvertinus teigiamą vidaus reikalų sistemos pareigūnų praktiką ir patirtį, aplinkos apsaugos kontrolę vykdantiems pareigūnams taip pat tikslinga įrengti kompiuterizuotas mobilias darbo vietas tarnybiniuose

automobiliuose.

3. Nekonkurencingas aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų atlyginimas. Dėl didelio darbo krūvio ir nekonkurencingo atlyginimo AAD nėra patraukli darbo vieta. Pagal Valstybės kontrolės 2020 m. sausio 23 d. Viešojo sektoriaus institucinės sandaros apžvalgos 6 priedo Excel duomenų rinkmenoje pateiktą viešojo sektoriaus institucijų santykinį vidutinį darbo užmokestį, AAD vidutinis darbo užmokestis siekė 1,14 vidutinio šalies darbo užmokesčio, tuo tarpu Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos – 1,27, Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos – 1,37, Valstybinės darbo inspekcijos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos – 1,19, Muitinės departamento prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos – 1,26. AAD vyriausiojo specialisto pareigybės koeficiento vidurkis 7,82, vyresniojo specialisto – 6,99. Toks darbo užmokestis nėra patrauklus ir konkurencingas, palyginti su sunkiu, atsakingu pareigūno darbu. AAD 2021 m. II ketv. neužimta apie 60 etatų, todėl AAD dirbantiems darbuotojams tenka dar didesnis darbo krūvis. Valstybės kontrolės ataskaitoje nurodyta, kad pagal AAD pateiktus duomenis, vienas pareigūnas vidutiniškai vienam patikrinimui gali skirti tik apie 3,7 d. d., todėl kyla grėsmė, kad patikrinimui tinkamai pasiruošti nespėjama, patikrinimas bus atliekamas paviršutiniškai.

4. Nesukurta aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų rengimo ir kvalifikacijos kėlimo sistema. AAD pareigūnai vykdo atliekų ir nuotekų tvarkymo, oro taršos, gamtos išteklių naudojimo, cheminių medžiagų ir cheminių mišinių tvarkymo ir kitų sričių kontrolę. Patikrinimai apima tiek mažas, tiek ir dideles įmones, pavojingus objektus. Norint tinkamai atlikti pareigas reikalinga ne tik būti susipažinus su ūkio subjekto veiklos specifiška, bet kaip parodė nustatyti pažeidimai AB „Grigeo“, reikia turėti ir ekspertinės patirties, todėl būtina stiprinti AAD analitinius pajėgumus. VA ataskaitoje nurodyta, kad pagal AAD pateiktus duomenis vidutinis inspektoriui tenkantis mokymų valandų skaičius 2018–2019 m. – 6,2 val. Nesudarius galimybės kelti kvalifikaciją, sudaromos sąlygos nekokybiškai ir neefektyviai aplinkos apsaugos valstybinei kontrolei.

5. Nesudarytos teisinės prielaidos operatyviai pasitelkti išorės ekspertus. Vertinant aplinkosaugines problemas, susijusias su įvykiais UAB „Ekologistika“, AB „Grigeo“, nustatyta, kad nėra teisės aktų, reglamentuojančių galimybes AM pavaldžioms institucijoms operatyviai pasitelkti išorės ekspertus vykdant sudėtingų gamybinių pramoninių objektų aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę, aplinkosauginių krizių valdymui ir žalos aplinkai vertinimui.

6. Nesukurta tinkama pažeidimų prevencijos, veiklos vykdytojų konsultavimo sistema. 2020 m. AAD veiklos pažangumo vertinimas atskleidė AAD veiklos trūkumus šioje srityje. Vertinime nurodyta, kad mažiausiai patirties naujoje veiklos srityje turinčiam ūkio subjektui suteikus savalaikę metodinę pagalbą ir konsultacijas, būtų užtikrinamas jo informuotumas, sumažinama galimų teisės aktų reikalavimų pažeidimų tikimybė, o galima žala eliminuojama prevenciniu darbu, todėl tuo tikslu turėtų būti parengtos ir aktyviau taikomos specialiai pirmuosius metus veiklą vykdančiams ūkio subjektams orientuotos konsultavimo ir metodinės pagalbos teikimo priemonės, pvz., organizuojami tiksliniai seminarai, mokymai, informaciniai renginiai, parengti pirmus metus veiklą vykdančiams ūkio subjektams aktuali metodinė medžiaga, teikiamos konsultacijos ūkio subjekto veiklos vietoje, paskirti atsakingi darbuotojai (kuratorius, mentorius), kurie su ūkio subjektu sutartu intensyvumu ir priemonėmis teiktų tikslingą informaciją ir pan. Vertinime nurodyta, kad turi būti tobulinama konsultacijų telefonu teikimo tvarka, vertinama suteiktų konsultacijų kokybė, tobulinti dažniausiai užduodamų klausimų skilties interneto puslapyje skelbimo tvarką, rekomenduojama taikyti daugiau alternatyvių (konsultavimui telefonu, raštu ir asmeniui atvykus į vietą) konsultavimo, metodinės pagalbos teikimo būdų, pvz., konsultacijos ūkio subjekto iniciatyva jo veiklos vietoje, nuotolinės konsultacijos, tiksliniai mokymai, tiesiogiai transliuojami seminarai ar diskusijos, konsultavimas parodose, mugėse, bendradarbiavimas su organizacijomis, universitetais, konsultacijos realiu laiku, planšetiniai stendai asmenų aptarnavimo ir paslaugų kokybei vertinti, automatiniai klausimynai (kuriami dažniausiai kylančiais klausimais, pvz., kai reikia interesantui išsiaiškinti, ar dokumentai reikalingi ir kokie); metodiniai leidiniai,

pozicijos aktualiausiai, teisinio aiškumo ir priežiūros institucijos nuomonės reikalaujančiais priežiūros klausimais, atmintinės, lankstinukai, informaciniai grafikai, mokomoji vaizdinė medžiaga ir pan.

7. Trūksta teisinių ir kitų priemonių, skatinančių visuomenę, NVO, savivaldos institucijas įsitraukti į aplinkos apsaugos kontrolės procesus ir sukuriančių joms didesnes galimybes šiuose procesuose dalyvauti. Siekiant stiprinti aplinkos apsaugą, įgyvendinti 18-osios Vyriausybės programos iniciatyvą skatinti pilietišką aplinkosaugą, turi būti pakeistas teisinis reglamentavimas, numatant dalį aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės funkcijų perduoti savivaldybių institucijoms, NVO, praplečiant neetatinių inspektorių įgaliojimus. Gerinti sąlygas visuomenei informuoti kompetentingas institucijas apie aplinkosauginius pažeidimus, pvz., išmaniųjų programėlių sukūrimas.
